Robert D. Hare

BEZ SVĚDOMÍ

Znepokojivý svět psychopatů mezi námi

DŮM HARFA

Poznámka autora

Psychopatie je osobnostní porucha definovaná jasně určenými projevy chování a osobnostními rysy, které společnost považuje z velké většiny za negativní. Označit někoho diagnózou „psychopat" tedy není nic, k čemu lze přistupovat lehkomyslně. Stejně jako u každé jiné psychiatrické poruchy je taková diagnóza založena na shromažďování důkazů, že daná osoba odpovídá přinejmenším minimálním kritériím poruchy. V případech pocházejících z mého vlastního archivu byla diagnóza stanovena vždy velice pečlivě, na základě rozsáhlých osobních pohovorů a informací o jejich minulosti. Totožnost těchto osob zde chráním změnou některých detailů a vynecháním jednoznačných informací, aniž bych přitom narušil podstatu celého případu.

I když je tématem mé knihy psychopatie, ne každý, o kom se v ní hovoří, je psychopat. Řada příkladů pochází z publikovaných odborných posudků, novinových zpráv a soukromé komunikace a nemohu s určitostí říci, že osoby v nich vystupující jsou psychopati, přestože je takto mohl označit někdo další. Ve všech případech ale shromážděné doklady, týkající se nějakého aspektu chování daného člověka, buď odpovídají konceptu psychopatie, nebo ilustrují nějaký klíčový rys či chování pro tuto poruchu typické. Dotyčné osoby psychopaty možná jsou a možná nejsou, ale jejich popisované chování nabízí užitečný nástroj pro posouzení různých rysů a modelů chování, kterými je psychopatie definována. Čtenáři této knihy by však neměli jen na základě kontextu automaticky předpokládat, že popisovaná osoba je psychopat.

Psychopati jsou sociální predátoři, kteří si pomocí svého šarmu a manipulace s jinými bezohledně razí cestu životem a zanechávají za sebou širokou brázdu plnou zlomených srdcí, zmařených očekávání a prázdných peněženek. Zcela jim chybí svědomí a schopnost soucítit s ostatními. Sobecky si berou, co chtějí, dělají, co se jim zamane, a bez sebemenšího pocitu viny či lítosti přitom porušují společenské normy a předpoklady. Co je to za lidi? ptají se často zaražené, zoufalé oběti. Co se jim stalo, že jsou takoví? Jak se před nimi můžeme chránit? Ačkoliv jsou tyto a podobné otázky předmětem klinických úvah a empirických výzkumů už po více než stovku let – a po více než čtvrtstoletí i předmětem mé práce –, podstata záhady psychopatie se nám začala odhalovat teprve v posledních desetiletích.

Když jsem se rozhodl napsat tuto knihu, uvědomoval jsem si, že bude těžké veřejnosti srozumitelně představit seriózní vědecká data. Nikterak by mi nevadilo setrvat ve své vědecké věži ze slonoviny a trávit čas pouze odtažitými diskusemi s kolegy a psaním odborných knih a článků. V posledních letech se ovšem společnost stává obětí dramaticky narůstající vlny útoků a machinací ze strany psychopatů. Média jsou plná reportáží o násilných zločinech, finančních spekulacích a politicích zneužívajících důvěry veřejnosti. Nespočet filmů a knih vypráví o sériových vrazích, podvodnících a mafiánech. Mnozí z nich psychopati jsou, jiní určitě nikoliv, a rozdíl mezi oběma skupinami médiím, zábavnímu průmyslu i společnosti uniká. Dokonce i ti pracovníci trestněprávního systému – právníci, psychiatři, psychologové, sociální pracovníci a kurátoři, policisté a zaměstnanci věznic –, kteří do kontaktu s psychopaty přicházejí v rámci své každodenní činnosti, vlastně často přesně netuší, s jakým druhem lidí mají co do činění. V této knize bych chtěl ukázat, že neschopnost rozlišit mezi psychopatickými a ostatními pachateli trestných činů má pro společnost závažné důsledky. Mimoto je z osobnějšího pohledu velice pravděpodobné, že vás v průběhu života někdy čeká – dost možná i bolestivý – kontakt s psychopatem. V zájmu zachování vašeho fyzického a psychického

zdraví i finanční rovnováhy je tedy důležité, abyste se naučili psychopaty identifikovat a chránit se před nimi – nebo přinejmenším minimalizovat škody.

Většina literatury zabývající se psychopaty je vědecké povahy, psaná povýtce abstraktním slohem, a lidé bez zkušeností v oboru behaviorálních věd mohou mít potíže s jejím chápáním. Mým cílem bylo zpracovat toto téma způsobem, který by byl přístupný nejen široké veřejnosti, ale i pracovníkům systému trestního soudnictví a psychiatrických institucí. Snažil jsem se příliš nezjednodušovat teoretické koncepty a výsledky výzkumu ani nezveličovat rozsah našich dosavadních znalostí. Doufám, že čtenáři, u nichž téma knihy vzbudí zájem, se s ním pokusí seznámit ještě hlouběji prostřednictvím literatury uvedené v poznámkách.

Vědecký přístup uplatněný v této knize odráží mé profesionální základy, vycházející z experimentální psychologie a kognitivní psychofyziologie. Někteří čtenáři budou možná zklamáni zjištěním, že se příliš nevěnuji diskusi o psychodynamických tématech, jako jsou podvědomé procesy a konflikty, obranné mechanismy a podobně. Přestože v posledních padesáti letech vyšla řada knih a byly publikovány stovky článků zabývajících se psychodynamikou psychopatie, podle mého názoru lepšímu chápání této poruchy příliš nepomohly. Do značné míry je tomu tak proto, že většina psychodynamických popisů psychopatie je spíše teoretického rázu, často připomínají až důkaz kruhem, a proto je poměrně nesnadné je empiricky ověřit. V poslední době se ovšem objevily pokusy propojit psychodynamické úvahy o psychopatii s teoriemi a postupy behaviorální vědy. Některé z výsledků takových prací jsou zajímavé, a tam, kde jsou relevantní, je v této knize zmiňuji.

Měl jsem to štěstí, že jsem v průběhu let mohl setkat s dlouhou řadou mimořádných studentů a asistentů. Obohacujeme se navzájem: já jim poskytuji vedení a spolehlivé profesionální zázemí, oni přinášejí čerstvé nápady, tvůrčí zápal a badatelské nadšení, které potřebuje každé vědecké pracoviště, pokud chce být živoucí a produktivní. Do jaké míry se na mé práci podílejí, je zřejmé z počtu postgraduálních studentů uváděných jako spoluautoři publikací vycházejících z mého pracoviště. Své poděkování bych chtěl vyjádřit zejména Stephenovi Hartovi, Adelle Forthové, Timothymu Harpu-

rovi, Sherrie Williamsonové a Brendě Gillstromové, kteří v posledním desetiletí významnou měrou pomohli mému výzkumu i mým úvahám.

Náš výzkum podpořily granty kanadské Rady pro medicínský výzkum, McArthurovy nadace pro výzkum v oblasti duševního zdraví a kriminalistiky a Nadace Britské Kolumbie pro výzkum v oblasti zdravotní péče. Většina výzkumu proběhla v institucích spravovaných kanadskou vězeňskou správou. Zde musím s vděčností vzpomenout na spolupráci vězňů i personálu. Abych ochránil totožnost zúčastněných vězňů, pozměnil jsem detaily jednotlivých případů nebo někde spojil několik případů v jeden.

Chtěl bych poděkovat Judith Reganové za to, že mě k napsání této knihy přemluvila, a Suzanne Lipsettové za to, že mi ukázala, jak převést vědecký text do srozumitelného jazyka.

Můj pohled na život do velké míry ovlivnila odvaha, rozhodnost a velkorysost mé dcery Cheryl a mé sestry Noelle. A největší poděkování dlužím své manželce a zároveň mé nejlepší přítelkyni Averil, která si i přes vlastní náročnou kariéru dokázala najít čas a energii, aby mě podpořila v mé práci. Díky její vřelosti, úsudku a prozíravosti jsem i po letech šťastný a spokojený a stále si uchovávám zdravý rozum.

Hodní lidé jsou málokdy podezřívaví, nedokáží si představit, že by druzí mohli udělat něco, co je pro ně samé nepředstavitelné. Většinou si coby správné vyberou to nejméně dramatické řešení a spokojí se s ním. Tihle „normální“ lidé si ale také obvykle psychopaty představují jako stvoření na pohled stejně obludná, jako je jejich mysl; dál od pravdy snad ani být nemohou. Ta živoucí strašidla se ve skutečnosti chovají a vypadají mnohem normálněji než jejich opravdu normální sourozenci. Působí dojmem, že jsou ctnostnější než ctnost sama, asi tak, jako nám na pohled připadá dokonalejší růže z vosku nebo plastiková broskev, neboť tomu, jak si v duchu růži či broskev představujeme, odpovídají víc než nedokonalý originál, podle nějž byly vytvořeny.

– William March, *Špatné sémě*

Úvod do problému

Před několika lety jsme spolu se dvěma postgraduálními studenty odevzdali do vědeckého časopisu článek popisující experiment, při němž jsme použili biomedicínský snímač monitorující elektrickou aktivitu v mozku několika skupin dospělých mužů při práci na jazykových úkolech. Tato aktivita byla zanesena do grafu v podobě vln, běžně označovaných jako elektroencefalogram (EEG). Redaktor nám náš článek s omluvou vrátil. Sdělil nám i důvod: „Některé z těch záznamů mozkové aktivity nám po pravdě řečeno připadaly velice podivné. To přece nemůže být EEG normálních lidí."

Část encefalogramů byla opravdu zvláštní, ale rozhodně jsme je nezaznamenali u mimozemšťanů a už vůbec jsme si je nevymysleli. Zachytili jsme je u určitého druhu osob vyskytujících se v rámci každé rasy, ve všech kulturách, společnostech a oblastech života. Někoho takového někdy potkal každý z nás, každého z nás někdo takový podvedl nebo zmanipuloval, každý z nás pak musel způsobené škody buď napravit, nebo s nimi dál žít. Tihle často okouzlující, ale vždy nebezpeční jedinci mají své klinické jméno – psychopati. Vyznačují se až ohromující absencí projevů svědomí a jde jim jen o dosažení vlastního uspokojení na úkor druhých. Mnozí z nich skončí ve vězení, mnozí ale ne. A všichni si od okolí berou mnohem více, než sami dávají.

Touto knihou bych rád otevřel diskusi o psychopatii. Předkládá čtenáři toto znepokojující téma takové, jaké skutečně je – jako záhadu s ničivým dopadem na společnost, záhadu, která se po stale-

tích spekulací a desetiletích empirického psychologického výzkumu konečně začíná vyjasňovat.

Abyste si mohli udělat představu o obrovském rozsahu problému, o němž mluvíme, je třeba si uvědomit, že v Severní Americe jsou přinejmenším dva miliony psychopatů a jen obyvatelé New Yorku jich mezi sebou mají na sto tisíc – a to je umírněný odhad. Psychopatie není žádný izolovaný, vágní problém postihující jen málokoho: týká se téměř každého z nás.

Nesmíme také zapomínat, že psychopatie se v naší společnosti vyskytuje zhruba stejně často jako schizofrenie, tíživá duševní porucha, která přináší bolestné utrpení jak pacientům, tak i jejich rodinám. A přesto je dosah soukromé bolesti a zármutku při schizofrenii relativně malý ve srovnání s rozsáhlými osobními, společenskými i ekonomickými škodami, které páchají psychopati. V široké síti manipulace a klamu, kterou za sebou psychopati táhnou, uvázne nějakým způsobem prakticky každý.

Nejnápadnější – avšak rozhodně ne jediné – projevy psychopatie spočívají ve zjevném, zločinném narušování společenských pravidel. Není překvapením, že mezi psychopaty najdeme mnoho usvědčených zločinců; mnozí další se však vězení vyhnou, s využitím svého šarmu a schopnosti přetvářky hodné chameleona si razí cestu společností a zanechávají za sebou zničené životy.

Když si jednotlivé části obrazu složíme dohromady, spatříme sebestředné, necitelné osoby bez výčitek svědomí, zásadně postrádající empatii a schopnost navazovat hlubší citové vztahy s ostatními, jedince fungující bez jakéhokoliv omezení vlastním svědomím. A když se nad tím zamyslíte, uvědomíte si, že právě bez těchto vlastností lidé nemohou žít ve vzájemném souladu.

Není to žádná pěkná představa a často slýcháme pochybnosti o tom, zda takoví jedinci vůbec existují. K rozptýlení pochyb se stačí podívat na výrazné případy psychopatie, jejichž počet v posledních letech v naší společnosti narůstá. Desítky knih, filmů a televizních programů a stovky novinových článků a titulků nám sdělují jediné: sérioví vrazi, sexuální útočníci, zloději, podvodníci, domácí násilníci, defraudanti, falešní prodejci a nepoctiví burzovní makléři, pachatelé násilí na dětech, členové zločineckých gangů, právníci vyloučení z advokátní komory, drogoví dealeři, profesionální hazardní hráči, členové organizovaných zločineckých skupin,

lékaři zbavení licence, teroristé, vůdci náboženských kultů, žoldáci či nepoctiví podnikatelé, tedy ti, kterým se média věnují zejména, jsou z podstatné části psychopati.

Když se na novinové články podíváme z tohoto úhlu, rozsah celého problému nás doslova udeří do očí. Mezi nejdramatičtější případy patří chladnokrevní vrazi bez svědomí, kteří veřejnost zároveň odpuzují i přitahují. Uvedu zde jen malý vzorek ze stovek existujících pachatelů, jejichž zločiny se často stávají náměty úspěšných filmů.

- John Gacy z Des Plaines ve státě Illinois. Podnikatel ve stavebnictví, jemuž obchodní komora udělila titul „Muž roku", bavíval na oslavách děti coby klaun jménem Pogo a chlubil se společnou fotografií s manželkou prezidenta Cartera, ale kromě toho v sedmdesátých letech dvacátého století zavraždil dvaatřicet mladíků a chlapců a většinu těl zakopal pod svým domem.[1]
- Charles Sobhraj, francouzský občan narozený v Saigonu, kterého jeho vlastní otec popsal jako „destruktora". Tento mezinárodní podvodník, pašerák, hazardní hráč a sériový vrah po sobě – rovněž v sedmdesátých letech minulého století – zanechal téměř po celé Jihovýchodní Asii množství prázdných peněženek, oklamaných žen, zdrogovaných turistů i mrtvých obětí.[2]
- Jeffrey MacDonald, lékař sloužící u námořní pěchoty, který v roce 1970 zavraždil svou ženu a dvě děti a tvrdil, že zločin spáchali neznámí narkomani. Získal si velkou pozornost médií a jeho činy se staly námětem knihy *Osudová vize* a stejnojmenného filmu.[3]
- Gary Tison, odsouzený vrah, který dokázal mistrně manipulovat soudním systémem. Své tři syny využil k tomu, aby mu v roce 1978 pomohli uprchnout z arizonské věznice. Na útěku za sebou zanechal dalších šest obětí.[4]
- Kenneth Bianchi, jeden z „horských škrtičů" na konci sedmdesátých let minulého století v Los Angeles znásilnil, mučil a zavraždil desítku žen. Po dopadení za vraha označil svého bratrance a spolupachatele Angela Buonu a svým vystupováním dokázal několik odborníků přesvědčit, že trpí rozdvojením osobnosti a že za jeho zločiny odpovídá jeho druhé já jménem Steve.[5]

- Richard Ramirez, satanista a sériový vrah známý jako „Noční přízrak“, který sám sebe hrdě popisoval jako „ztělesněné zlo“, byl v roce 1987 usvědčen ze třinácti vražd a třiceti dalších zločinů včetně přepadení, vloupání, znásilnění, sodomie, orálního znásilnění a pokusu o vraždu.[6]
- Diane Downsová střílela po vlastních dětech, aby upoutala pozornost muže, který o život s nimi nestál. Sama sebe pak označovala za oběť.[7]
- Ted Bundy, smutně proslulý americký sériový vrah, který v polovině sedmdesátých let minulého století zabil několik desítek mladých žen. Tvrdil, že za jeho chování může přístup k příliš velkému množství pornografie a že se jeho osobnosti zmocnila „zlomocná bytost“. Byl popraven na Floridě.[8]
- Clifford Olsen, kanadský sériový vrah, který dokázal přesvědčit úřady, aby mu zaplatily sto tisíc dolarů za to, že ukáže, kam ukryl těla svých mladistvých obětí. Během pobytu ve vězení se usilovně snažil upoutat pozornost médií.[9]
- Joe Hunt, výřečný podvodník, který na počátku osmdesátých let minulého století v Los Angeles nalákal mladíky z bohatých rodin na svůj podvodný investiční plán (známý jako Klub miliardářských synků). Specializoval se na okrádání boháčů a byl zapleten do dvou vražd.[10]
- William Bradfield, vzdělaný učitel řečtiny a latiny, který zavraždil svou kolegyni a její dvě děti.[11]
- Ken McElroy, který po léta „bez lítosti a výčitek svědomí terorizoval obyvatele města Skidmore ve státě Missouri“, až byl nakonec v roce 1981 před zraky pětačtyřiceti osob sám zastřelen.[12]
- Colin Pitchfork, anglický exhibicionista, sexuální násilník a vrah, který se stal prvním vrahem odsouzeným na základě testu DNA.[13]
- Kenneth Taylor, záletný zubař z New Yorku, který opustil svou první manželku, pokusil se zavraždit druhou a během svatební cesty v roce 1983 brutálně napadl třetí; tu o rok později ubil k smrti a s jejím tělem ukrytým v kufru auta jel navštívit své rodiče a bývalou druhou manželku. Později tvrdil, že svou ženu

zabil v sebeobraně, když ho napadla poté, co údajně zjistil, že sexuálně zneužívala jejich nemluvně.[14]

- Constantine Paspalakis a Deirdre Hontová, kteří mučili a nakonec zavraždili mladého muže, přičemž si vše nahrávali na video. V době, kdy jsem psal tuto knihu, čekali v cele smrti na vykonání rozsudku.[15]

Takoví jedinci a jejich děsivé zločiny nepochybně přitahují naši pozornost. Někdy se o ni musí dělit s nesourodou skupinou zabijáků a sériových vrahů, jejichž zločiny, obvykle neuvěřitelně odporné, mají pravděpodobně kořeny v závažných duševních chorobách. Mezi takové patří například Ed Gein, psychotický vrah, který své oběti stahoval z kůže a jedl,[16] Edmund Kemper, zvaný „vrah studentek", sexuální sadista a nekrofil, který své oběti zohavoval a čtvrtil,[17] David Berkowitz neboli „Samův syn", který útočil na zamilované mladé dvojice na parkovišti,[18] a Jeffrey Dahmer, „monstrum z Milwaukee", jenž se přiznal k mučení, zohavení a vraždě patnácti mužů a chlapců a byl odsouzen k patnácti trestům doživotního vězení.[19] I když byli tito vrazi často soudem uznáni za příčetné – jako právě Kemper, Berkowitz a Dahmer –, jejich nepředstavitelné skutky, bizarní sexuální fantazie a fascinace mocí, mučením a smrtí se pohybují přinejmenším na hranici příčetnosti.

Psychopatičtí vrazi ovšem podle obecných právních a psychiatrických standardů šílení nejsou. Jejich činy nejsou plodem vyšinuté mysli, ale skutky chladné, racionálně vypočítavé povahy spojené s mrazivou neschopností zacházet s ostatními jako s myslícími a cítícími bytostmi. Před tak morálně nesrozumitelným chováním zdánlivě normálního člověka se pak nutně cítíme zmatení a bezmocní.

To všechno je samozřejmě znepokojivé, ale musíme tu přemýšlet v širším měřítku, protože faktem je, že většina psychopatů k dosažení svých cílů nepotřebuje vraždit. Pokud se budeme soustředit jen na ty nejbrutálnější a mediálně nejznámější případy, hrozí, že přehlédneme to hlavní: psychopaty, kteří nevraždí, zato mají přímý vliv na náš každodenní život. Je mnohem pravděpodobnější, že nás výřečný podvodník připraví o úspory, než že se staneme obětí chladnokrevného vraha.

Přesto ale mají tyto výjimečné příklady svou nepominutelnou hodnotu. Většinou jsou dobře zdokumentované, upozorňují nás na

skutečnost, že takoví lidé existují a že předtím, než byli dopadeni, to byli příbuzní, sousedé a spolupracovníci lidí jako jsme my sami. Tyto příklady také ilustrují děsivou skutečnost, nad kterou zůstává rozum stát a jež se jako červená nit táhne případovými studiemi všech psychopatů: jde o hluboce znepokojivou neschopnost vcítit se do bolesti a utrpení druhých – jinak řečeno o naprostý nedostatek empatie, tedy základního předpokladu lásky.

Když se pokoušíme tento nedostatek vysvětlit, pátráme nejdřív v rodinném zázemí, ale tam toho mnoho nenacházíme. Je pravda, že dětství některých psychopatů provázela materiální i psychická deprivace a fyzické násilí, nicméně na každého dospělého psychopata s problematickým dětstvím je tu další, který podle všeho vyšel z milující, starostlivé rodiny a jehož sourozenci jsou normální lidé se svědomím a s hlubokou schopností soucítit s ostatními. Navíc se z lidí, kteří zažili otřesné dětství, obvykle psychopati ani otrlí zabijáci nestanou. Argument, že děti vystavené zneužívání a fyzickému násilí v dospělosti samy zneužívají a páchají násilí, snad platí jinde, avšak zde má hodnotu jen omezenou. Důvody toho, proč a jak se psychopatie objevuje, jsou hlubší a méně zřejmé.

Naše práce spočívala zejména ve snaze vyvinout přesné metody, pomocí nichž bychom mohli identifikovat psychopaty mezi námi. Pokud je totiž nedokážeme odhalit včas, jsme odsouzeni k tomu, abychom se jako jedinci i jako společnost stávali jejich obětmi. Jeden – bohužel až příliš častý – případ za všechny: většina lidí se diví, když se vrah podmínečně propuštěný z vězení krátce nato dopustí dalšího násilí. „Proč takového člověka pustili?“ ptají se nevěřícně. Jejich údiv by se nepochybně změnil v hněv, kdyby věděli, že v mnoha případech byl pachatelem psychopat, jehož recidivu mohly úřady – včetně komise pro podmínečná propuštění – snadno předpokládat. Doufám, že tato kniha pomůže jak široké veřejnosti, tak i lidem pracujícím v systému trestního soudnictví nastínit skutečnou podobu psychopatie, ohromný rozsah problému, který představuje, a kroky, které lze podniknout, aby její dopady na naše životy nebyly tak ničivé.

Kapitola 1

Setkání s psychopatem

Viděl jsem, jak z Halmeiných úst stéká tmavočervená krev po prostéradle dolů, směrem k té části jejího těla, která ležela pod Hudem. Stál jsem tam jako přimražený, ale to už byl Hud zase na nohou, zapínal si rubínovou přezku na opasku a křenil se na mě. „Pusinka, co?" prohodil. Začal si pískat a přitom si zastrkoval nohavice do vysokých červených bot. Halmea se stočila ke zdi do klubíčka.

– Larry McMurty, *Jeď dál, kovboji*

Během let jsem si zvykl, že se neustále ocitám v téže situaci: když se mě někdo ve společnosti ze zdvořilosti přeptá na mou práci, zběžně mu načrtnu charakteristické rysy psychopata. Mezi přítomnými se bez výjimky najde někdo, kdo se zatváří zamyšleně a pak zvolá: „No páni, to dokonale sedí na toho a toho," nebo „Poslyšte, nikdy předtím jsem si to neuvědomil, ale jako byste popisoval mého švagra."

Tyto reakce se neomezují jen na společenskou oblast. Do laboratoře mi pravidelně volají lidé, kteří se někde dočetli o mé práci a chtějí mi popsat svého manžela, potomka, zaměstnavatele nebo známého, jejichž nevysvětlitelné chování jim už po léta působí bolest a utrpení. Nic nemůže lépe doložit potřebu důkladné reflexe jevu psychopatie než příběhy ze života plné zklamání a zoufalství. Tři z nich, ze kterých se skládá první kapitola, se vás pokusí do této podivuhodné a fascinující tématiky uvést. Snad se přitom po-

daří vám alespoň částečně zprostředkovat pocit, který prožívají lidé v okolí psychopata a který se dá shrnout slovy: Něco mi tu nesedí, ale nedokážu přesně vyjádřit, co vlastně.

První z uvedených příkladů pochází z vězeňského prostředí, kde z praktických důvodů probíhá nejvíce studií psychopatie – ve vězení se přirozeně vyskytuje hodně psychopatů a informace nutné ke stanovení diagnózy jsou většinou zdokumentované a snadno dostupné.

Dva zbývající případy jsou z běžného života, protože psychopaty bohužel nenajdeme pouze mezi vězni. Zatímco čtete tyto řádky, rodiče, děti, partneři, milenci, spolupracovníci a nešťastné oběti po celém světě se právě pokoušejí vyrovnat s chaosem a nejistotou, které jim psychopati vnesli do života, a pochopit, co je k takovému chování vede. Mnozí z vás možná narazí na nepříjemnou podobnost mezi hrdiny našich příběhů a lidmi, kteří vám udělali ze života peklo.

Ray

Když jsem na počátku šedesátých let minulého století dokončil studium psychologie, hledal jsem spolehlivou práci, kterou bych uživil ženu a malé dítě a ještě mohl financovat postgraduální studium. A tak jsem se – aniž bych byl kdykoliv předtím vkročil do vězení – zčistajasna ocitl v pozici jediného psychologa zaměstnávaného Státní věznicí Britské Kolumbie.

Neměl jsem žádnou zkušenost z psychologické praxe a oblast klinické psychologie ani otázky kriminologie mě nijak zvlášť nezajímaly. Věznice pro nejtěžší případy poblíž Vancouveru, to byla hrozivě působící instituce, kam soudy posílaly typy zločinců, které jsem do té doby znal jen z novin. Říci, že jsem vstoupil na naprosto neznámou půdu, je slabý výraz.

Začal jsem naprosto od nuly, bez jakéhokoliv zácviku nebo mentora, který by mi ukázal, jak se má vězeňský psycholog vlastně chovat. První den jsem se seznámil s ředitelem a jeho spolupracovníky. Všichni na sobě měli uniformy a někteří z nich byli ozbrojení. Vězení bylo vedené po vojensku a očekávalo se, že i já budu nosit „uniformu“ skládající se z modrého saka, šedých flanelových kalhot a černých bot. Přesvědčoval jsem ředitele, že to nebude třeba, ale

on přesto nařídil, že mi celou soupravu musí ušít přímo ve vězení, a poslal mě do krejčovské dílny, aby mi vzali míru.

Výsledný produkt mě hned ze začátku poučil, že tu nebude všechno tak přísně sledované, jak to na první pohled vypadá. Rukávy saka byly příliš krátké, délka nohavic se zásadně lišila a jedna bota byla o dvě čísla menší než druhá. Zejména to poslední mě docela zarazilo, protože vězeň, který mi měřil nohy, si je velice pečlivě obkreslil na kus papíru. Jak mohl i přes mé opakované protesty nakonec spárovat dvě jinak veliké boty, to mi naprosto unikalo. Možná se mi tím snažil něco sdělit, nevím.

První pracovní den stál skutečně za to. Uvedli mě do mé pracovny, rozsáhlé místnosti v nejvyšším patře vězení, zcela odlišné od intimního, důvěru vzbuzujícího doupěte, po jakém bych toužil. Od zbytku celé instituce jsem byl odříznutý a na cestě do kanceláře jsem musel projít přes několikery zamčené dveře. Ze zdi nad mým pracovním stolem trčelo podezřele vyhlížející červené tlačítko. Strážný, který neměl ani potuchy o tom, co má psycholog ve vězení vlastně dělat – v tomhle ohledu jsme na tom byli stejně – mě poučil, že tlačítko je tu pro případ nouze, ale i když ho stisknu, nemám prý čekat, že by pomoc dorazila nějak zvlášť brzy.

Můj předchůdce tu po sobě zanechal malou knihovničku. Skládala se většinou z knih o psychologických vyšetřeních, jako je Roscharchův test a tematicko-apercepční test. Něco jsem o takových vyšetřeních věděl, ale nikdy jsem si je nevyzkoušel, a tak knihy – jedny z mála věcí, které mi ve vězení přišly známé – jen posílily můj pocit, že mě tu čekají horké chvilky.

Nebyl jsem v kanceláři ani hodinu, když přišel můj první „klient". Byl to vysoký, štíhlý, tmavovlasý muž něco po třicítce. Vzduch kolem něj byl jako nabitý energií a náš oční kontakt byl tak přímý a intenzivní, že jsem měl pocit, jako by to byl první člověk, kterému se v životě dívám do očí. Vězeň – budu mu říkat Ray – ani nečekal, až nás někdo představí, a rovnou spustil: „Zdravíčko, pane doktore! Heleďte, mám takový problém. Potřeboval bych pomoct a chci si o tom s váma promluvit."

Nemohl jsem se dočkat, až se pustím do opravdové psychologické práce, a tak jsem ho vybídl, ať mi to vysvětlí. Místo odpovědi vytáhl nůž a začal mi s ním mávat před nosem. Přitom se pořád usmíval a díval se mi do očí. Okamžitě mě napadlo, že bych měl zmáčk-

nout to červené tlačítko za sebou, které měl Ray přímo před očima a o jehož účelu se nedalo pochybovat. Ale neudělal jsem to. Možná jsem začal tušit, že mě jen zkouší, a možná jsem věděl, že pokud by mi chtěl opravdu ublížit, stejně mi tlačítko nepomůže.

Když zjistil, že nemám v úmyslu volat o pomoc, vysvětlil mi, že nůž nechce použít na mě, ale na jiného vězně, který začal nadbíhat jeho hošánkovi, jak se ve vězení říká pasivnějšímu z homosexuální dvojice. Nebylo mi zcela jasné, proč mi to povídá, brzy jsem však získal pocit, že si mě chce proklepnout, aby zjistil, co za typ vězeňského pracovníka vlastně jsem. Kdybych o incidentu vedení věznice neinformoval, porušil bych přísně dodržované pravidlo, podle kterého byli zaměstnanci povinni nahlásit zjištěné držení zbraně jakéhokoliv druhu. Na druhou stranu mi bylo jasné, že když ho nahlásím, roznesou se zvěsti, že nejsem na straně vězňů, a to mi ještě zkomplikuje už tak těžkou pozici. Po konci setkání, během kterého mi svůj „problém" nepopsal jen jednou nebo dvakrát, ale mnohokrát, jsem si záležitost s nožem nechal pro sebe. K mé velké úlevě Ray žádného vězně nepobodal, zato se brzy ukázalo, že jsem mu vlezl rovnou do pasti. Projevil jsem se jako bábovka, který kvůli navázání lepšího „profesionálního" vztahu s vězni klidně přejde jasné porušení vězeňských předpisů.

Od okamžiku našeho prvního setkání dokázal Ray proměnit můj osmiměsíční pobyt ve věznici v utrpení. Vytrvale se dožadoval, abych mu věnoval čas, donekonečna se mě snažil přimět, abych pro něj zařizoval různé věci. Jednou se mu podařilo mi namluvit, že je dobrý kuchař – měl pocit, že má na vaření přirozený talent, myslel si, že by se po propuštění mohl stát šéfkuchařem, že má teď skvělou příležitost, jak přispět ke zlepšení stavu vězeňského stravování, a tak dále. Takže jsem podpořil jeho žádost o přeložení z nástrojářské dílny (kde si nejspíš vyrobil ten svůj nůž). Neuvědomil jsem si ale, že kuchyně je ideální zdroj cukru, brambor, ovoce a dalších přísad, ze kterých lze vyrobit alkohol. Několik měsíců poté, co jsem mu pomohl k přeložení, došlo pod dřevěnou podlahou přímo pod ředitelovým stolem k silnému výbuchu. Když utichl rozruch, našli jsme pod podlahou důmyslný destilační přístroj. Něco se porouchalo a jedna z nádob explodovala. Na nálezu destilačního přístroje ve vězení by nebylo nic tak divného, ale drzost, s jakou byl umístěný přímo pod ředitelovou židlí, mnoha lidmi otřásla. Když se

pak zjistilo, že za celou tajnou palírnou stál Ray, vyneslo mu nějaký čas na samotce.

Jakmile Ray vyšel ven z „díry", objevil se znovu v mé kanceláři, jako by se nic nestalo, a chtěl po mně, abych ho dal přeložit z kuchyně do autodílny – byl vážně přesvědčený, že tohle bude to pravé, že se musí připravit na život za branami vězení a že kdyby se v práci na autech mohl jen na chvíli pocvičit, otevřel by si venku vlastní servis. Sice jsem byl ještě pořád trochu naštvaný kvůli prvnímu přeložení, ale nakonec mě stejně umluvil.

Brzy poté jsem se rozhodl z věznice odejít, abych si dodělal doktorát. Asi měsíc před odchodem mě Ray málem přemluvil, abych požádal svého otce, který měl malou pokrývačskou firmu, jestli by mu v rámci žádosti o podmínečné propuštění nenabídl práci. Když jsem se o tom zmínil před dalšími vězeňskými zaměstnanci, nemohli se udržet smíchy. Moc dobře Raye znali a všichni už na jeho plány a sliby o nápravě někdy naletěli. Postupem času si k nim vypěstovali velmi rezervovaný postoj. Předsudky? To jsem si tehdy myslel. Ve skutečnosti měli ale o Rayovi mnohem jasnější obrázek než já, a to i přes mé povolání. Léta zkušeností s lidmi jako on jim otevřela oči.

Ray měl neuvěřitelnou schopnost oklamat nejen mne, ale doslova kohokoliv. Dokázal mluvit a lhát tak hladce a přímo, že to občas odzbrojilo i ty nejzkušenější a nejcyničtější mezi zaměstnanci věznice. Když jsem se s ním seznámil, měl za sebou bohatou kriminální minulost (a jak se ukázalo, před sebou podobnou budoucnost), téměř polovinu dospělého života strávil ve vězení a řada jeho zločinů byla násilné povahy. A přesto dokázal přesvědčit mě i mnohem zkušenější osoby o tom, jak by se chtěl polepšit, o tom, že jeho zločinecké sklony jsou už zcela zastíněny jeho vášnivým nadšením pro vaření, pro opravy aut, zkrátka na co si vzpomenete. Lhal neustále, lhal jakoby nic a o všem. Ani trochu mu nevadilo, když jsem mu v jeho spisech ukázal něco, co některé z jeho lží odporovalo. Prostě změnil téma a vyvlékl se z toho. Nakonec jsem nabyl přesvědčení, že by Ray nejspíš nebyl ideálním uchazečem o místo u mého otce, odmítl jsem ho – a šokovalo mě, jak hrubě na mé odmítnutí reagoval.

Během práce ve vězení jsem si na splátky pořídil Ford model 1958, ale po odchodu na univerzitu už bych si splátky dál nemohl dovolit. Jeden ze strážných – později to dotáhl na ředitele – mi

nabídl, že ho se mnou vymění za starší Morris Minor z roku 1956 a splácení převezme. Souhlasil jsem; a protože morris nebyl v nejlepším stavu, využil jsem toho, že si zaměstnanci mohli nechat opravit svá auta ve vězeňské autodílně, kde tehdy stále ještě díky mně – ne, že on sám by mi na tom nějakou zásluhu přiznal – pracoval i Ray. Auto dostalo krásný nový lak a udělali mi generálku motoru i převodovky.

S celým naším majetkem na střeše auta a s miminem v překližkové postýlce na zadní sedačce jsme já a moje žena vyrazili na cestu do Ontaria. První potíže se objevily už kousek za Vancouverem, když motor začal vydávat podivné zvuky. O kus dál se při prvním mírném stoupání málem uvařila voda v chladiči. Mechanik v servisu u silnice našel v plovákové komoře karburátoru kuličky z ložisek a také mi ukázal zjevně úmyslně poškozenou hadičku u chladiče. Tyhle problémy šly napravit ještě celkem snadno, zato ten, se kterým jsme se museli vypořádat při jednom dlouhém sjezdu z kopce, byl podstatně horší. Brzdový pedál najednou ochabl a pak padl k podlaze. Brzdy nefungovaly a před námi bylo opravdu dlouhé klesání. Naštěstí jsme to nějak zvládli až k dalšímu servisu, kde jsme zjistili, že někdo naříznul brzdové hadičky tak, aby z nich pomalu unikala kapalina. Možná, že v době, kdy mi v autodílně morrise opravovali, tam Ray pracoval čistě náhodou, ale nepochyboval jsem, že se mu vězeňskou šuškandou doneslo, kdo je nový majitel auta.

Na univerzitě jsem začal připravovat svou disertaci o vlivech trestu na schopnost učení a výkony. Během práce jsem poprvé narazil na literaturu pojednávající o psychopatech. Nevím už jistě, jestli jsem si hned vzpomněl na Raye, ale náhoda mi ho brzy přivedla do cesty znovu.

První místo, které jsem po získání doktorátu našel, bylo na Univerzitě Britské Kolumbie, nedaleko od věznice, kde jsem před lety pracoval. V době zápisu studentů jsem v tehdejší před-počítačové době seděl u stolu s několika kolegy a ručně jsme registrovali dlouhé fronty čekajících uchazečů. Najednou jsem zaslechl své jméno. „Ano, pracoval jsem jako asistent doktora Harea celou dobu, co byl ve věznici, asi rok nebo tak nějak to bylo. Dělal jsem pro něj všechnu kancelářskou práci, uvedl jsem ho do tamějšího života. Jistě, probíral se mnou všechny své těžké případy. Skvěle jsme spolu vycházeli.“ Byl to Ray, který stál u stolu ve vedlejší frontě.

Můj asistent! „Opravdu?“ přerušil jsem tok jeho vyprávění. „Zdravím, pane doktore, jak se máte?“ odpověděl mi bez mrknutí oka. Pak se v klidu vrátil ke svému povídání a svedl ho jiným směrem. Později jsem si pročetl jeho žádost o přijetí. Jeho doklady o předchozím studiu na univerzitě byly zjevně padělané. Musím mu ale přiznat k dobru aspoň to, že se nesnažil zapsat na žádný z mých kurzů.

Nejvíc mě fascinovalo asi to, že Ray se tvářil naprosto bohorovně, i když se jeho podvod provalil – a že můj kolega očividně bral jeho slova za bernou minci. Co v jeho psychologickém ustrojení dávalo Rayovi schopnost přehlížet realitu bez zřejmých výčitek nebo starostí? A právě snaha o odpověď na tuto otázku nakonec vedla můj empirický výzkum po dalších pětadvacet let.

Dnes, po tolika letech, zní Rayův příběh samozřejmě celkem zábavně. Případy stovek dalších psychopatů, které jsem od té doby studoval, zdaleka tak zábavné nejsou.

UŽ JSEM ve vězení působil pár měsíců, když ke mně správa poslala jednoho z vězňů na psychologické testy před slyšením o podmínečném propuštění. Odpykával si šestiletý trest za zabití. Jelikož jsme zjistili, že v mé složce chybí přesný popis jeho zločinu, požádal jsem ho, aby mi popsal, co se stalo. Dotyčný odpověděl, že dcerka jeho přítelkyně celé hodiny bez přestání brečela, a protože páchla, neochotně se přiměl ji přebalit. „Podělala mi celou ruku a mě to vytočilo,“ pokračoval, což byl otřesný eufemismus pro to, co ve skutečnosti udělal. „Vzal jsem ji za nohy a praštil s ní o zeď,“ vysvětlil mi, k mému zděšení s úsměvem na tváři. Bezstarostný popis jeho vlastního chování mě ohromil. Vzpomněl jsem si na svou malou holčičku, zcela neprofesionálně jsem ho vykázal ze dveří a odmítl znovu vyšetřit.

Ze zvědavosti jsem si nedávno vyhledal jeho vězeňské záznamy. Zjistil jsem, že byl podmínečně propuštěn rok poté, co jsem z vězení odešel, a že pak zahynul během honičky s policií po zpackané bankovní loupeži. Vězeňský psychiatr ho označil za psychopata a vyslovil se proti propuštění. Ale komisi, která o propuštění nakonec rozhodla, lze jen stěží přičítat vinu. V té

době byl postup diagnostikování psychopatie vágní a nespolehlivý a dopad takové diagnózy na předpověď dalšího chování vyšetřovaného nebyl doposud známý. Jak dále uvidíme, je nyní situace zásadně odlišná a každá vězeňská komise, která při svém rozhodování nebere v potaz současné znalosti o psychopatii a recidivě, riskuje, že její rozhodnutí může mít katastrofální důsledky.

Elsa a Dan

Seznámila se s ním v samoobslužné prádelně v Londýně, kde dočasně žila, když si po bouřlivém rozvodu dala roční pauzu v učitelské kariéře. Na ulici se potkávali už předtím, a když se teď konečně poprvé dali do řeči, měla pocit, jako by ho znala odjakživa. Byl otevřený a přátelský a jí s ním bylo od začátku dobře. Okamžitě jí připadal až neuvěřitelně zábavný.

Byla osamělá. V Londýně bylo zamračeno a deštivo, viděla už všechny filmy, které zrovna dávali v kinech, a na téhle straně Atlantiku jinak neznala živou duši.

„Osamělost cestovatele," povzdechl si Dan u večeře soucitně. „To je to nejhorší." Po zákusku rozpačitě zjistil, že omylem vyšel z domu bez peněženky. Elsa ale s radostí zaplatila za oba a ještě s větší radostí s ním pak šla do kina, přestože ten film už dávno viděla. V baru u skleničky jí prozradil, že pracuje jako tlumočník v OSN. Cestuje po celém světě. A momentálně má náhodou volno.

Ten týden se sešli ještě čtyřikrát. Další týden pětkrát. Dan podle svých slov bydlel v podkroví někde v Hampsteadu, ale brzy se prakticky přestěhoval k Elise. K jejímu vlastnímu údivu jí to tak vyhovovalo. Sice to bylo proti jejím zásadám, sama ani nevěděla, jak k tomu došlo, ale po dlouhém osamění najednou prožívala nejlepší chvíle svého života.

Našly se ovšem jisté drobnosti, které se nevysvětlovaly, o nichž se mezi nimi nemluvilo a které vytěsnila z hlavy. Nikdy ji nepozval k sobě domů, nikdy se nesetkala s jeho přáteli. Jednoho dne přinesl krabici plnou plný kazeťáků ještě zabalených v igelitu, tak jak sjely z výrobní linky. Za pár dní krabice zase zmizela. Jindy Elsa po návratu domů našla v rohu místnosti naskládané tři televizory. Řekl

jí k tomu jen: „Schoval si je u mě kamarád." Chtěla vědět víc, ale on jen pokrčil rameny.

V den, kdy se Dan poprvé neobjevil na domluvené schůzce, byla vyděšená, že ho něco přejelo. Vždycky přecházel bez rozhlédnutí, kdekoliv ho napadlo.

Byl pryč tři dny, a když pak dopoledne přišla domů, našla ho spícího v posteli. Z pachu laciného ženského parfému a zvětralého piva se jí málem udělalo špatně a obavy o jeho život vystřídal pro ni naprosto nový pocit: hrozná, zuřivá a neovladatelná žárlivost. „Kde jsi byl?" obořila se na něj. „Měla jsem takový strach! Kde jsi byl?"

Rozespale se na ni podíval. „Do toho ti nic není," odsekl. „To je moje věc."

„Cože?"

„Není ti nic do toho, kam chodím, co tam dělám ani s kým to dělám, Elso. Nevyptávej se."

Najednou byl jako vyměněný. Ale pak se alespoň zdánlivě zase vzpamatoval, setřásl rozespalost a natáhl se k ní.

„Já vím, že tě to bolí," promluvil svým obvyklým příjemným tónem. „Ale představ si, že je žárlivost chřipka, a počkej, až tě zas přejde. A ona přejde, miláčku, to všechno přejde." A jako když kočka láskyplně olizuje koťata, zase se jí pomalu vlichotil do přízně. Přesto se nemohla zbavit dojmu, že to, co říkal o žárlivosti, nějak nesedí. Jasně cítila, že on sám bolest způsobenou ztrátou důvěry nikdy nepoznal.

Jednou večer se ho mezi řečí zeptala, jestli by nechtěl zaskočit do obchodu pro zmrzlinu. Neodpověděl, a když se na něj podívala, zjistila, že na ni vztekle zírá.

„Ty vždycky dostaneš všechno, co chceš, co?" řekl jí jedovatě. „Ať si naše malá Elsička vzpomene na cokoliv, vždycky někdo vyskočí a přinese jí to až pod nos, viď?"

„To nemyslíš vážně! Já přece nejsem taková. O čem to mluvíš?"

Vstal z křesla a vyšel z bytu. Už nikdy ho nespatřila.

Dvojčata

V den třicátých narozenin jejich dvojčat se Helen a Steve ohlíželi za minulostí se smíšenými pocity. Každý nával pýchy nad Arielinými úspěchy byl zakalen nepříjemnými vzpomínkami na nepředvída-

telné, většinou ničivé a v důsledku finančně nákladné chování její sestry Alice. Dívky byly dvojvaječná dvojčata, ale vždycky si byly fyzicky nápadně podobné. Jenže povahami se od sebe lišily jako den a noc, a možná, že případnější metafora by v jejich případě zněla „jako nebe a peklo".

Během třiceti let se ten rozdíl ještě pronikavě prohloubil. Minulý týden Ariel rodičům zatelefonovala skvělou zprávu – spolumajitelé advokátní kanceláře, kde pracovala, jí sdělili, že pokud bude i nadále podávat stejné výkony, do čtyř, pěti let jí vezmou mezi sebe. Zprávy od Alice, nebo spíš od její sociální kurátorky, už tak veselé nebyly. Alice se spolubydlící odešly v noci z integračního chráněného bydlení a dva dny už je nikdo neviděl. Když se to stalo naposledy, našla se Alice až na Aljašce, hladová a bez halíře. Tou dobou její rodiče dávno ztratili přehled, kolikrát už museli vytáhnout peněženky a zajistit dceři letenku domů.

Ariel měla v dětství také své problémy, ale všechny byly víceméně normální. Byla náladová a trucovala, když nebylo po jejím, což se v pubertě ještě zhoršilo. V prvním ročníku na střední škole vyzkoušela cigarety a marihuanu a v druhém roce studia odešla z univerzity v domnění, že její nerozhodnost ohledně budoucnosti je znamením, že na školu nemá. Po roce v práci se ale rozhodla, že chce studovat práva, a od té chvíle už ji nic nemohlo zastavit. Byla soustředěná, ambiciózní a vybraný obor ji bavil. Na škole vydávala odborný časopis, absolvovala s červeným diplomem a přijali ji hned na první místo, o které se šla ucházet.

Alice byla vždycky „zvláštní". Obě dívky byly hezké, ale Helen udivovalo, že už ve třech nebo čtyřech letech Alice věděla, jak využít svůj vzhled a holčičí roztomilost, aby získala to, co chce. Dokonce měla pocit, že Alice už umí flirtovat – ve společnosti mužů se vždycky začala předvádět –, i když se při takových myšlenkách jako matka vždycky cítila provinile. Ještě provinileji se cítila, když jednou našli kotě, které děvčata dostala od příbuzných, na zahradě uškrcené. Ariel byla naprosto zničená, Aliciny slzy se zdály být trochu vynucené. Helen se sice podobné myšlenky pokoušela zaplašit, ale přesto se nedokázala ubránit dojmu, že Alice má se smrtí koťátka něco společného.

Všechny sestry se spolu perou, ale na způsobu, jakým to dělaly tyhle dvě, bylo zase něco „zvláštního". Ariel se pokaždé jen bránila,

Alice si vždycky začínala a zdálo se, že s obzvláštním potěšením ničí sestřiny věci. Když se v sedmnácti odstěhovala, všichni si oddechli. Konečně bude Ariel mít klid. Brzy se ale ukázalo, že po odchodu z domova objevila Alice něco nového – drogy. Teď už nebyla jen nepředvídatelná, impulzivní a schopná vyvolávat bouřlivé scény, jen aby dosáhla svého. Teď byla závislá a na drogy byla ochotná shánět peníze jakýmkoliv způsobem, včetně krádeží a prostituce. Soudní kauce a léčení závislosti – tak třeba tři týdny na soukromé klinice v New Hampshire stály deset tisíc dolarů – se pro Helen a Steva staly nekonečnou finanční zátěží. „To jsem rád, že alespoň někdo v téhle rodině bude mít peníze," reagoval Steve na zprávy od Ariel. Už nějaký čas mu dělalo starosti, jak dlouho si ještě bude moci dovolit Alici zachraňovat. Popravdě už vážně přemýšlel o tom, jestli je vůbec moudré pomáhat jí z vězení. Vždyť přece důsledky svého chování by měla nést ona sama, ne její rodiče. Ale Helen byla neoblomná. Dokud bude schopná platit kauci, žádné z jejích dětí nikdy nestráví ani jedinou noc ve vězení (Alice jich tam už sice prožila celkem dost, ale na to Helen nějak pozapomněla). Stala se z toho otázka zodpovědnosti: Helen byla skálopevně přesvědčená, že se Stevem museli v Alicině výchově udělat nějakou chybu, i když si ani po třiceti letech sebezpytování neuvědomovala, jaká chyba to byla. Ale třeba šlo o něco podvědomého – možná, že nebyla tak nadšená, jak by se slušelo, když jí lékař sdělil, že čeká dvojčata. Možná, že Alici, která se narodila větší a silnější, bezděky zanedbávala. Možná se Stevem tenhle syndrom Jekylla a Hydea spustili tím, že nechtěli, aby se dívky oblékaly jako dvojčata a posílali je odděleně do tanečních i na letní tábory.

Možná. Ale Helen o tom pochybovala. Nedělají snad všichni rodiče chyby? Nedávají všichni rodiče – i když třeba jen dočasně – nevědomky jednomu dítěti přednost před druhým? A nevědí snad všichni rodiče, že jak život poplyne, budou z vlastních dětí nadšení tu víc, tu míň? Jistěže ano – a přitom ne všichni rodiče skončí s takovou Alicí. Helen pozorně studovala jiné rodiny a všímala si, že spousta velice ledabylých a velice nespravedlivých rodičů má děti vyrovnané a normální. Věděla sice, že tyranští rodiče mají většinou problémové nebo přímo narušené děti, ale byla si jistá, že přes všechny své chyby ona se Stevem rozhodně do takové kategorie nespadají.

Třicáté narozeniny jejich dcer tak Helen a Stevovi přinesly smí-

šené pocity – byli vděční osudu za to, že jejich dvojčata jsou zdravá, byli rádi, že Ariel ve své práci nachází jistotu a naplnění, a jako obvykle se obávali, kde a v jakém stavu se nachází Alice. Ale když tito dlouholetí partneři pozvedali skleničky, aby svým nepřítomným dcerám připili na zdraví, nejspíš v nich převládalo rozčarování z toho, že se ani po tak dlouhé době nic nezměnilo. Píše se dvacáté století, už bychom snad měli vědět, jak takové věci srovnat. Existují prášky na potlačení depresí a terapie k ovládnutí fobií, ale s vysvětlením Alicina problému ani s lékem na něj nepřišel nikdo z té spousty lékařů, psychiatrů, psychologů, terapeutů a sociálních pracovníků, kteří ji během let vyšetřovali. Nikdo z nich si vlastně ani nebyl jistý, jestli vůbec trpí nějakou duševní poruchou. A po třiceti letech na sebe Helen se Stevem pohlédli přes stůl se smutnou otázkou v očích: je Alice blázen, nebo je prostě jen zlá?

Kapitola 2

Co to vlastně znamená?

Zaměří se na vás, odzbrojí vás svými slovy a zcela ovládne svou osobností. Získá si vás svým vtipem a svými plány do budoucna. Budete se s ním dobře bavit, ale účet nakonec vždycky zaplatíte vy. Bude se usmívat, obelhávat vás a přitom vás děsit svým pohledem. A až vás bude mít dost (a to se jednou stane), opustí vás a odnese si s sebou vaši nevinnost a vaši hrdost. A vy budete o něco smutnější, ale o nic moudřejší, a ještě dlouho budete přemýšlet nad tím, co se vlastně stalo a co jste udělali špatně. Otevřete, když vám pak na dveře zaklepe další jemu podobný?

– *Z textu podepsaného* „Psychopat ve vězení"

Je Alice blázen, nebo je jen zlá? Tato otázka už dlouho trápí nejenom psychology a psychiatry, ale i filozofy a teology. Stručně řečeno, je psychopat skutečně psychicky nemocný, nebo je to jen jedinec, který s plným vědomím přestupuje daná pravidla?

Ta otázka není jen čistě řečnická. Když ji položíme trochu jinak, má ohromný praktický význam. Spadá léčení nebo kontrola psychopatů do oblasti péče o duševní zdraví, nebo do nápravného systému? Odpověď na tuto otázku – a to ať už si to uvědomují, nebo ne –, dnes potřebují soudci, sociální pracovníci, právníci, učitelé, pracovníci v oblasti péče o mentálně postižené, lékaři, personál věznic i široká veřejnost.

Dopady této otázky

Pro většinu lidí začíná zmatek a nejistota obklopující celé téma už u samotného slova *psychopatie*. Doslova znamená „duševní choroba" (z řeckých slov *psýché* – mysl a *pathos* – choroba) a tento výklad najdeme v některých slovnících i dnes. Ke zmatení navíc ještě přispívá mediální zvyk používat tento termín ve významu „šílenství" nebo „bláznovství".

Většina klinických psychiatrů a vědců ho ale v tomto smyslu nepoužívá; vědí, že psychopatii nelze chápat ve smyslu tradičního pohledu na duševní onemocnění. Psychopati nejsou dezorientovaní nebo nevnímající realitu, ani nezažívají bludy, halucinace či intenzivní subjektivní úzkost, jaké charakterizují většinu ostatních duševních poruch. Na rozdíl od psychotických jedinců jsou psychopati racionální a uvědomují si, co a proč dělají. Jejich chování je výsledkem jejich *volby*, výsledkem svobodně uplatněného rozhodnutí.

Takže pokud nějaký jedinec s diagnostikovanou schizofrenií poruší společenská pravidla – řekněme, že zabije náhodného kolemjdoucího, „protože mu to nařídili ufoni" –, považujeme ho za právně neodpovědného z důvodu „duševní poruchy". Pokud stejná pravidla poruší jedinec s diagnózou psychopata, bude shledán svéprávným a skončí ve vězení.

I přesto je nejobvyklejší reakcí na zprávu o brutálním zločinu, zejména u sériových vražd a případů mučení, údiv: „Tohle může udělat jenom blázen." Možná ano, ale ne vždy v právním nebo psychiatrickém smyslu toho slova.

Jak už jsem zmínil, někteří sérioví vrazi jsou šílení. Příkladem může být třeba Edward Gein[1], jehož bizarní a hrůzné zločiny inspirovaly postavy v řadě filmů a knih, jako *Psycho*, *Texaský masakr motorovou pilou* a *Mlčení jehňátek*. Gein své oběti zabíjel, zohavoval, někdy i jedl a vyráběl si z částí jejich těl děsivě groteskní předměty – stínidla, šaty a masky. Během soudního líčení se žaloba i psychiatři najatí obhajobou shodli, že je šílený. Diagnóza nakonec zněla „chronická schizofrenie" a soudce ho poslal do ústavu pro duševně choré zločince.

Většina sériových vrahů ale není jako Gein. Mohou své oběti mučit, zabíjet a zohavovat – tedy dopouštět se odporného chování, které je nepochybně krutou zkouškou našich představ o tom, co je „normální" –, ale ve většině případů nic nenasvědčuje tomu, že

by byli vyšinutí, pomatení nebo šílení. Řada takových vrahů – za všechny Ted Bundy, John Wayne Gacy či Henry Lee Lucas – byla označena za psychopaty, což znamená, že podle stávajících právních a psychiatrických standardů jsou příčetní. Skončili ve vězení a v některých případech byli popraveni. Systém rozlišování mezi duševně chorými osobami a příčetnými, ale psychopatickými vrahy však nevznikal nijak jednoduše. Je výsledkem staletí trvající vědecké diskuse, která někdy hraničila až s metafyzikou.

Trocha terminologie

Mnozí vědci, kliničtí psychiatři a spisovatelé volně zaměňují termíny *psychopat* a *sociopat*. Například spisovatel Thomas Harris v knize *Mlčení jehňátek* popisuje Hannibala Lectera jako „čistého sociopata", zatímco autor filmového scénáře o něm mluví jako o „čistém psychopatovi".

Někdy se termín *sociopatie* používá proto, že je na rozdíl od *psychopatie* hůře zaměnitelný s pojmy jako *psychóza* nebo *šílenství*. V knize *V hlavní roli krev* píše Joseph Wambaugh o Colinu Pitchforkovi, anglickém vrahu a pachateli mnoha znásilnění: „Je škoda, že psychiatr ve své zprávě místo termínu ‚psychopat' nezvolil výraz ‚sociopat', už kvůli nedorozuměním, které druhý termín provázejí. Všichni kolem tohoto případu jako by zaměňovali pojem ‚psychopat' za ‚psychotik'".

V řadě případů odráží použití daného termínu uživatelův náhled na *původ a určující faktory* klinického syndromu či poruchy popisované v této knize. To znamená, že ti kliničtí a teoretičtí psychologové – a s nimi většina sociologů a kriminologů –, kteří věří, že tento syndrom je utvářený výhradně společenskými silami a vlivy v raném mládí, dávají přednost termínu *sociopat*, zatímco ti – včetně autora této knihy –, kdo se domnívají, že k vývoji takového syndromu přispívají i psychologické, biologické a genetické vlivy, většinou používají termín *psychopat*. Stejný jedinec tudíž může být jedním odborníkem označen za *sociopata* a jiným za *psychopata*.

Jako příklad si můžeme uvést rozhovor mezi odsouzeným (O) a jedním z mých postgraduálních studentů (S).

S: „Dozvěděl jste se o sobě něco od vězeňské psychiatričky, která vás vyšetřila?"
O: „Řekla mi, že jsem. ne sociopat. ale psychopat. Bylo to legrační. Říkala, abych se s tím netrápil, protože psychopat může být i doktor nebo advokát. Povídám: Jo, tomu rozumím. Kdybyste byla v letadle, který unesli, seděla byste radši vedle mě, nebo vedle nějakýho sociopata nebo neurotika posranýho až za ušima, kvůli kterýmu by nás všechny zabili?' Málem spadla ze židle. Když už mi chtějí dávat diagnózu, tak ať jsem radši psychopat než sociopat."
S: „Není to totéž?"
O: „Ne, to teda není. Hele, sociopat vyvádí, protože ho špatně vychovali. Nebo má pifku na společnost. Já proti společnosti nic nemám. Nemám v sobě žádný nepřátelství. Jsem prostě takovej. Jo, asi holt budu psychopat."

Jiný termín, který měl znamenat zhruba totéž co „psychopat" nebo „sociopat", je *antisociální porucha osobnosti* popsaná ve třetím vydání *Diagnostického a statistického manuálu duševních poruch* (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, DSM III, 1980*), vydaného Americkou psychiatrickou společností, této „diagnostické Bibli" obecně používané pro posuzování duševních poruch.[2] Diagnostická kritéria antisociální poruchy osobnosti se skládají převážně z dlouhého výčtu protispolečenského a kriminálního chování. Když byl tento seznam poprvé publikován, panoval názor, že běžný klinický psychiatr nedokáže spolehlivě vyhodnotit osobnostní rysy, jako jsou empatie, egocentrismus, pocity viny a podobně. Diagnóza byla tedy založena na tom, co vyšetřující mohou vyhodnotit bez potíží, především na objektivně posouditelném sociálně deviantním chování.

Výsledky v průběhu minulé dekády byly ale nepřesvědčivé. Řada odborníků se mylně domnívala, že antisociální porucha osobnosti a psychopatie jsou synonymní termíny. Jak uvádí *DSM-III* a *DSM-III-R*, stejně jako nedávno publikovaný *DSM-IV (1994)*, termín „antisociální porucha osobnosti" se vztahuje především k projevům kriminálního a protispolečenského chování. Takové diagnóze bude bez potíží odpovídat většina zločinců. Jenže psychopatie je definována množinou určitých osobnostních rysů i projevů sociálně deviantního chování. Zločinci většinou psychopati nejsou, zato mnozí z těch, kterým se daří pohybovat se na hraně zákona a zůstat při-

tom na svobodě, psychopati jsou. Mějte to na paměti, pokud se rozhodnete promluvit si s psychologem nebo psychiatrem o nějakém psychopatovi ze svého okolí. Je dobré vědět, zda dotyčný odborník vnímá rozdíl mezi psychopatií a antisociální poruchou osobnosti.[3]

Pohled do historie

Jedním z prvních lékařů, kteří psali o psychopatii, byl Philippe Pinel, francouzský psychiatr z počátku devatenáctého století. Používal termín šílenství bez deliria, kterým charakterizoval projevy chování vyznačující se naprostým nedostatkem výčitek a sebeovládání. Takové chování považoval za odlišné od běžného „zla, kterého se lidé dopouštějí".[4]

Pinel tento stav považoval za morálně neutrální, ale jiní autoři stejné pacienty označovali jako „morálně šílené" a vnímali je jako vtělené zlo. Tehdy začal spor, který přetrval po celé generace a který v průběhu doby osciloval mezi názory, že psychopati jsou buď šílení, nebo že jsou „zlí", či přímo ďábelští.

Tucet špinavců je klasické filmové dílo glorifikující ustálený hollywoodský mýtus, který zní: obraťte psychopata naruby, a máte hrdinu. Zápletka pojednává o skupině těch nejbrutálnějších a nejotrlejších zločinců, postavených před následující volbu: buď se dobrovolně přihlásí na sebevražednou misi, nebo zůstanou ve vězení. Mají za úkol obsadit zámek, kde se usadilo velení elitních německých jednotek. Netřeba říkat, že se *Tuctu špinavců* jejich úkol podaří. A netřeba také dodávat, že jsou za to – k velkému uspokojení celých generací diváků – oslavováni jako hrdinové.

Psychiatr James Weiss, autor knihy *Všichni kromě mne a tebe*, ale vypráví docela jiný příběh. Jeho dílo popisuje studii, kterou za 2. světové války provedl generál Elliot D. Cook se svým asistentem plukovníkem Ralphem Bingem. Začali odzdola, u trestanců v armádním vězení na Edwardsově základně na Cape Cod, a zkoumáním minulosti jednotlivých vězňů se zpětně vraceli až na úroveň jednotlivých jednotek, aby tak zjistili, co přesně tyto muže do vězení přivedlo.

Jak Weiss uvádí, v různých podobách se před nimi znovu a znovu odvíjel v zásadě stejný smutný příběh. Voják se doslechne, že jeho jednotka má jít na frontu, dobrovolně se přihlásí, že pojede do týlu pro zásoby, a pak už o něm nikdo neslyší. Jiný nejdřív krade jídlo, pokračuje krádeží nákladního auta a na projížďce s ním havaruje. Tyto vojáky naprosto nezajímala situace jejich spolubojovníků a v touze po okamžitém uspokojení vlastních potřeb vůbec nevěnovali pozornost základním zásadám opatrnosti v boji, takže mnohem spíš hrozilo, že budou zastřeleni („Peterson vystrčil hlavu, právě když se všichni ostatní kryli, a německý snajpr mu to napálil rovnou do čela."), než že vykonají hrdinský čin, který by vyžadoval plánování, opatrnost a jednání na základě svědomí.

V hollywoodském podání sice *Tucet špinavců* vypadá, jako by právě vylezl z čistírny, ale jak uzavírá Weiss, ve skutečném životě „k proměně charakteru jedince v boji téměř nikdy nedochází."

(James Weiss, *Journal of Operational Psychiatry* 5, 1974, s. 119)

S druhou světovou válkou nabyla celá debata opět na naléhavosti – najednou bylo třeba víc než jen spekulace. S povinným odvodem branců se objevila nutnost identifikovat, diagnostikovat a pokud možno léčit jedince, kteří by mohli narušit nebo zcela rozvrátit přísnou vojenskou disciplínu, a celý problém se stal tématem živé veřejné debaty. Ale ještě mnohem temnější význam se ukázal po odkrytí povahy ničivé nacistické mašinérie a jejího chladnokrevného vyhlazovacího programu. Kde se vzalo takové chování? Jak a proč mohly jednotlivé osoby, a - což bylo mnohem děsivější - jediný člověk v čele celého národa překračovat vžité normy, které většina lidí přijímá jako nutné zábrany vlastních nejnižších impulzů a fantazií?

S problémem se pokusila vyrovnat celá řada autorů; zdaleka největší dopad mělo dílo Herveye Cleckleyho. Ve své, dnes už klasické knize *Maska příčetnosti (The Mask of Sanity)*, vydané v roce 1941[5], obracel pozornost k (podle jeho názoru) velice závažnému, leč přesto opomíjenému společenskému problému. Psal o svých pacientech velmi dramaticky, a poskytl tak veřejnosti první detailní pohled na psychopatii. Jedním z pacientů zachycených v jeho knize

byl Gregory, mladík se sáhodlouhým trestním rejstříkem, který ne-
zabil vlastní matku jen proto, že mu selhala pistole.

> Abychom odpovídajícím způsobem vylíčili dosavadní životní dráhu tohoto mladého muže, museli bychom popsat stovky stránek. Gregoryho opakované antisociální projevy, jejich údajné triviální motivy i jeho neschopnost poučit se ze zkušenosti tak, aby se přizpůsobil a vyhnul se dalším snadno předvídatelným potížím, mě vedou k závěru, že se jedná o klasický případ psychopatické osobnosti. Dle mého názoru je velice pravděpodobné, že se v budoucnu bude chovat stejně, jako se choval v minulosti, a nevím o žádné psychiatrické léčbě, která by mohla pozitivně ovlivnit jeho chování tak, aby se lépe zařadil do společnosti. (s. 173–74)

Příběhy Cleckleyho pacientů se jako červená nit táhnou poznámky typu „chytrý, bystrý", „zábavně vypráví" a „mimořádně okouzlující". Povšiml si, že psychopat ve vazbě nebo ve vězení zhusta využije svých pozoruhodných sociálních dovedností, aby přesvědčil soudce, že jeho místo je v psychiatrické léčebně. Jakmile se ocitne v ústavu – kde o něj nikdo nestojí, protože chod instituce svým chováním narušuje –, opět použije své schopnosti, aby dosáhl propuštění.

Mezi popisy případů z klinické praxe jsou roztroušeny Cleckleyho vlastní úvahy nad významem psychopatického chování.

> (Psychopat) nevnímá základní povahu nebo podstatu toho, co bychom mohli nazvat osobními hodnotami, a je zcela neschopný takové věci pochopit. Nedokáže projevit ani částečný zájem o tragédie, radosti a lidské snažení, jak nám je předkládá literatura a výtvarné umění. Stejně tak je nevšímavý i k ostatním věcem života. Krása a ošklivost (kromě nejpovrchnějšího významu těchto slov), dobrota, zlo, láska, hrůza ani humor pro něj nemají žádný význam, nijak ho nedojímají. Kromě toho postrádá i schopnost vnímat dojetí ostatních. Jako by i přes svou inteligenci byl vůči podobným aspektům lidské existence barvoslepý. Nemůžete mu to vysvětlit, protože všechna přirovnání, která by mohla pomoci tuto propast přemostit, se vymykají jeho světu. Bude po vás opakovat vaše slova a vemlouvavě tvrdit, že vám rozumí, a ani v nejmenším nebude schopen pochopit, že nerozumí vůbec ničemu. (s. 90)

Maska příčetnosti silně ovlivnila vědce ve Spojených státech a v Kanadě a stala se základním klinickým rámcem pro většinu vědeckého výzkumu v oblasti psychopatie v posledních pětadvaceti letech. Jedním z hlavních cílů tohoto výzkumu bylo zjistit, na jakém základu vlastně psychopati „fungují". Dnes už máme v tomto směru pár důležitých stop, o nichž se zmíním dále. Ale jak narůstá naše povědomí o šíři škod, které psychopati působí celé společnosti, objevuje se před moderním výzkumem další důležitý cíl – *vývoj spolehlivých nástrojů k rozpoznání těchto jednotlivců tak, abychom mohli omezit rizika, která představují pro ostatní.* Vyřešení tohoto úkolu má nezměrný význam pro společnost i pro jednotlivce. Má role v tomto výzkumu začala v šedesátých letech na katedře psychologie Univerzity Britské Kolumbie. Můj narůstající zájem o psychopatii se přirozeně spojil se zkušenostmi z práce ve věznici a společně daly základ mému celoživotnímu dílu. Tam, kde jsem kdysi přerušil svou pracovní kariéru, jsem se teď vrátil jako vědec.

Jak rozeznat „skutečné psychopaty"

Hlavní potíž s výzkumnou prací ve vězení je, že vězni jsou od přírody nedůvěřiví k lidem „zvenku", zejména pokud se jedná o vědce. Mně osobně pomohl jeden z vězňů na vysoké příčce vnitřní neformální hierarchie, který došel k názoru, že můj výzkum nebude mít pro účastníky žádné negativní následky a že by snad mohl být i trochu užitečný k pochopení zločineckého chování. Tento profesionální bankovní lupič se stal jakýmsi mým mluvčím. Všude mou práci chválil a rozhlašoval, že on sám se výzkumu ochotně zúčastní. Výsledkem byla celá záplava dobrovolníků, hotová žeň, která ovšem přinesla zase jiný problém: jak v té spoustě lidí rozeznat „skutečné" psychopaty od ostatních dobrovolníků?

V šedesátých letech dvacátého století mezi psychiatry a psychology ohledně typických projevů psychopata ani zdaleka nepanovala shoda. Otázka správné klasifikace byla velkou překážkou. Nehodlali jsme třídit jablka a hrušky, nýbrž lidské bytosti, a rozpoznávací rysy, které nás zajímaly, byly psychologické povahy, dobře skryté před zvídavým okem vědy.

Jedna žena na Floridě mu koupila nové auto. Jiná žena, tentokrát z Kalifornie, mu koupila obytný přívěs. Kdo ví, co všechno mu pořídily ty další.

V jednom novinovém článku líčícím eskapády Leslieho Galla se trefně psalo, že už podle jména má tenhle člověk talent na to, aby po sobě zanechával hořkost – *gall* totiž v angličtině znamená žluč.

Tenhle „roztomilý šejdíř", jak ho popsala jedna z jeho obětí, putoval od jedné opuštěné vdovy k další a odnášel s sebou, co mohl. Všechny mu otevřely nejen svá srdce, ale i šekové knížky. Podle vznesených obvinění s drzostí, šarmem a kufrem plným falešných dokladů obral postarší ženy, se kterými se seznamoval na tanečních zábavách pro seniory a ve společenských klubech, o desítky tisíc dolarů. Kalifornská policie při prověřování jeho minulosti narazila na dlouhou řadu trestných činů spojených s podvody, padělání a krádežemi.

Když Gall zjistil, že mu je policie na stopě, prostřednictvím svého právníka napsal floridským policistům, že je ochoten se dobrovolně vzdát výměnou za záruku výkonu trestu v kanadském vězení.

Jak uvedl reportér Dale Brazao: „Od chvíle, kdy byl jeho příběh zveřejněn, telefony kalifornské policie v jednom kuse vyzváněly a další a další lidé oznamovali, že podle jejich názoru se Gall zapletl i s jejich matkou nebo tetou. Je to ten typ, u kterého má každý pocit, že už ho někde viděl. Kdo ví, kolik dalších obětí se ještě přihlásí."

Gall, který si teď odpykává na Floridě desetiletý trest, sám sebe vidí jako dobrodince. „Jistě že jsem si bral jejich peníze, ale taky za to dostaly plný servis," řekl. „Naplnil jsem jejich potřeby. Dostaly pozornost, soucit, společnost a v některých případech i lásku. Kolikrát jsme za celou tu dobu vůbec nevylezli z postele."

(Podle článků Dalea Brazaa, *Toronto Star*, 19. 5. 1990 a 20. 4. 1992)

Při identifikaci psychopatických vězňů jsem sice používal standardní psychologické testy, ale většina z nich byla založená na sebe-

hodnocení samotných respondentů – například: „Lžu (I) snadno; (II) s jistými obtížemi; (III) nikdy." Vězeňská populace, se kterou jsem pracoval, byla dost zběhlá v odhadu toho, co se z nich psychologové a psychiatři snaží se svými testy a rozhovory dostat. Všeobecně neviděli nejmenší důvod, proč by měli pracovníkům věznice odhalovat cokoliv skutečně důležitého, zato měli spoustu důvodů jevit se v co nejlepším světle vzhledem k možnému podmínečnému propuštění, přeložení na jiné pracovní místo, přijetí do různých vězeňských programů a podobně. Kromě toho byli psychopati mezi nimi přímo experty v tom, jak pozměnit skutečnost ve svůj prospěch. Umění působit na jiné patřilo rozhodně mezi jejich silné stránky.

V důsledku toho všeho byly vězeňské záznamy často plné pečlivě sepsaných osobnostních profilů, které se až trapně lišily od toho, co všichni ostatní ve vězení o daném trestanci věděli ze zkušenosti. Vzpomínám si na jeden spis, kde psycholog po sérii vyplňovacích testů dospěl k závěru, že jistý chladnokrevný vrah je ve skutečnosti citlivý a soucitný jedinec, který by jen potřeboval nějakou psychologickou obdobu láskyplného objetí. Kvůli nekritickému používání podobných osobnostních testů odborná literatura byla (a pořád ještě je) plná studií, které se údajně zabývají psychopatií, ale ve skutečnosti s ní mají jen málo společného.

Proč bych se na tyto metody neměl příliš spoléhat, to mi skvěle objasnil jeden z vězňů. V průběhu našeho rozhovoru jsme se dostali k tématu psychologických testů. Řekl mi, že se v nich dokonale vyzná, a to zejména v nejoblíbenějším dotazníku vězeňských psychologů – tzv. „minnesotském vícestupňovém osobnostním testu" neboli MMPI (*Minnesota Multiphasic Personality Inventory*). Ukázalo se, že měl v cele soupis všech otázek, kontrolní výsledkové karty a výkladovou příručku. Svůj vzácný materiál a díky němu nabytou odbornost využíval k pomoci ostatním vězňům – samozřejmě, že ne zadarmo. Odhadl, jaké hodnocení by měl jeho klient získat vzhledem k jeho aktuální situaci a cílům, a pak ho naučil odpovídat správným způsobem.

„Právě jsi nastoupil do vězení? Tak to bys měl dát najevo, že jsi trochu vykolejený, třeba i deprimovaný a úzkostný, ale zas ne tak dalece vykolejený, aby to nešlo léčit. Až se ti bude blížit možnost podmínečného propuštění, zase se stav a domluvíme se, jak ukázat zásadní zlepšení."

Ale i bez podobné „profesionální“ pomoci dokáže většina vězňů výsledky psychologických testů celkem snadno zfalšovat. Nedávno jsem se při svém výzkumu setkal s trestancem, který měl ve své složce tři úplně odlišné osobnostní profily podle MMPI. Mezi jednotlivými testy proběhl vždy zhruba rok. První uváděl, že jde o psychotika, druhý, že je naprosto normální, a třetí, že je mírně narušený. Během našeho rozhovoru mi tento vězeň sdělil, že podle něj jsou psychologové a psychiatři jen troubové, kteří si nechají nabulíkovat cokoliv. Poprvé prý předstíral psychické onemocnění, aby si zajistil přesun na psychiatrické oddělení věznice, kde, jak si myslel, to „bude v pohodě“. Když zjistil, že to tam nevypadá podle jeho představ (prý je to tam „samý magor“), dosáhl druhého testování. Tentokrát byly odpovědi normální, a tak se vrátil zpátky na celu. Brzy poté se rozhodl předstírat, že trpí úzkostmi a depresí. Bylo mu předepsáno valium, které tajně prodával ostatním vězňům. Ironií je, že vězeňský psycholog přitom považoval všechny tři testy za spolehlivý doklad typu a stupně jeho psychického postižení.

Rozhodl jsem se čelit problému s klasifikací tím, že se nebudu spoléhat výhradně na dotazníky. Ke shromažďování potřebných dat jsem sestavil tým z výzkumných pracovníků obeznámených s Cleckleyho prací. Pomocí dlouhých, detailních pohovorů a pečlivým zkoumáním vězňova spisu měli mezi vězni identifikovat psychopaty k dalšímu studiu. Jako základní orientační pomůcku jsem svým „hodnotitelům“ poskytl Cleckleyho seznam charakteristických rysů psychopatie. Ukázalo se, že nakonec mezi nimi zavládla značná shoda a několik málo sporných případů jsme vyřešili diskusí.

Přesto ale někteří vědečtí a kliničtí pracovníci způsob, jakým jsme ke svým závěrům došli, zcela nepřijali. Já a mí studenti jsme proto vylepšováním a zpřesňováním našich postupů vyhledávání psychopatů mezi vězeňskou populací strávili více než deset let. Výsledkem je vysoce spolehlivý diagnostický nástroj, který může posloužit kterémukoliv psychologovi nebo psychiatrovi a díky kterému jsme získali bohatě strukturovaný obraz poruchy osobnosti, již nazýváme psychopatie.

Naší pomůcku jsme nazvali *Seznam charakteristických rysů psychopatie* (Psychopathy Checklist, dále jen PCL).[6] Poprvé tu byl k dispozici široce přijímaný, vědecky odůvodněný nástroj k dia-

gnostikování psychopatie. Dnes PCL pomáhá psychiatrům a psychologům na celém světě s rozumnou mírou jistoty rozlišovat mezi skutečnými psychopaty a těmi, kdo pouze překračují meze vžitých norem.

Kapitola 3

Profil: pocity a vztahy

Jestli mi záleží na ostatních lidech? To je těžký. Ale jo, asi záleží. ale nenechám se svýma pocitama ovládat. Teda, jsem stejně přátelskej nebo citlivej jako všichni ostatní, ale popravdě, každej se vás snaží nějak vojebat. Člověk se musí starat o sebe, city musej stranou. Třeba když něco potřebujete nebo když na vás někdo něco zkusí. Může vás chtít obrat. Musíte to vyřídit, udělat, co je potřeba. Jestli mám výčitky, když někomu ublížím? Jo, někdy jo. Ale většinou je to jako... no... (smích). Co tak zhruba cítíte, když zašlápnete brouka?

– Psychopat odsouzený za únos, znásilnění a vydírání

PCL nám umožňuje hovořit o psychopatech s minimálním rizikem, že budeme popisovat pouhé sociální deviace nebo kriminální chování, nebo že bychom tak chybně označovali osoby, které mají s psychopaty společné jen to, že také překračují zákony. Rovněž nám však poskytuje detailní obraz narušené osobnosti psychopatů mezi námi. V této a v následující kapitole probereme nejvýraznější příznaky jeden po druhém. Napřed se podíváme na interpersonální a emoční znaky této komplexní poruchy osobnosti, další kapitolu budeme věnovat charakteristicky antisociálnímu životnímu stylu psychopatů.

Klíčové projevy psychopatie

Emocionální / interpersonální:
výmluvnost a povrchnost
sebestřednost a velikášství
absence výčitek a pocitu viny
nedostatek empatie
klamavé a manipulativní chování
mělké emoce

Sociální deviace:
impulzivita
špatné sebeovládání
potřeba vzrušení
nezodpovědnost
problémy s chováním v raném věku
antisociální chování v dospělosti

Upozornění
PCL je složitý klinický nástroj určený profesionálům.[1] Následující text obsahuje obecný souhrn klíčových znaků a chování psychopatů. **Nesnažte se pomocí zde popsaných symptomů stanovit diagnózu ani sobě, ani nikomu jinému.** Něco takového vyžaduje důkladný výcvik a přístup k manuálu odborného hodnocení. Pokud se domníváte, že někdo, koho znáte, odpovídá zde popsanému profilu, a je pro vás důležité znát odborný názor, obraťte se vždy na kvalifikovaného psychiatra nebo psychologa.
Nesmíme také zapomínat, že některé z popsaných symptomů mohou mít i lidé, kteří psychopaty *nejsou*. Je mnoho lidí impulzivních, povrchních, chladných, nesoucitných či přímo asociálních, ale to nutně neznamená, že to jsou psychopati. Psychopatie je *syndrom* – soubor vzájemně provázaných příznaků.

Výmluvnost a povrchnost

Psychopati jsou často vtipní a výmluvní. Jsou to zábavní a poutaví partneři v rozhovoru, vždy mají po ruce rychlou a chytrou reakci. Vyprávějí nepravděpodobné, ale přesto přesvědčivé historky, ve kterých sebe sami vykreslují v dobrém světle. Velmi dobře ovládají umění sebeprezentace a dovedou být okouzlující a přitažliví. Některým lidem ale hned připadají až příliš výmluvní a všeho znalí, očividně neupřímní a povrchní. Bystří pozorovatelé často vysledují, že psychopat něco hraje, jako by mechanicky „četl repliky".
Takto mi jedna z mých spolupracovnic popsala rozhovor, který

vedla s jedním vězněm: „Posadila jsem se, vytáhla blok, a ten člověk mi okamžitě řekl, že mám překrásné oči. Do dalšího rozhovoru pak dokázal zamontovat ještě další lichotky, pořád se zmiňoval o mých vlasech. Takže když jsem končila, cítila jsem se nezvykle... přitažlivá. Jsem hodně obezřetná, zejména při práci, a většinou takové laciné triky prokouknu. Jakmile jsem vyšla ze dveří, už jsem vůbec nechápala, že jsem mu na něco takového skočila."

Psychopati často odbíhají od tématu a vyprávějí historky, které ve světle toho, co o nich víme, znějí nepravděpodobně. Často se snaží budit dojem, že se vyznají v sociologii, psychiatrii, medicíně, psychologii, filozofii, poezii, literatuře, umění nebo právu. Typickým znakem tohoto rysu je lhostejnost, s jakou přijímají, když jsou odhaleni. Jeden z našich vězeňských spisů zachycuje případ psychopatického vězně, který tvrdil, že vystudoval sociologii a psychologii, ačkoliv ve skutečnosti nedokončil ani střední školu. Tento obraz o sobě samém se snažil udržet v průběhu pohovoru s jednou z mých doktorandských studentek psychologie. Podle jejích zápisků byl onen vězeň tak zběhlý a sebejistý v užívání oborového žargonu, že na lidi s psychologií blíže neobeznámené mohl nepochybně udělat dojem. S různými variacemi na téma „odborník" se u psychopatů setkáváme běžně.

DICK! Byl výmluvnej. Chytrej. Jo, to se mu musí nechat. Kristepane, bylo neuvěřitelný, jak dokázal jednoho dostat. Jako třeba toho prodavače v obchodě s oděvama v Kansas City v Missouri, to byl první krám, co se Dick rozhodl „udělat". „Chci po tobě akorát, abys tu stál," přikázal Dick. „Nesměj se a netvař se překvapeně, ať řeknu, co řeknu. Tyhle věci musíš umět zaimprovizovat." K téhle činnosti měl Dick očividně mimořádné vlohy. Vplul dovnitř, jako nic představil Perryho coby „kamaráda, který se bude ženit" a pokračoval: „Jdu mu za svědka. Pomáhám mu vybrat oblek." Prodavač to zbaštil, a za chvilku si už Perry zbavený džínů zkoušel zasmušile vyhlížející oblek, který byl podle prodavače „ideální pro neformální obřad". Potom vybrali celou sadu barevných sak a letních kalhot, podle Dicka na líbánky na Floridě. „Co byste tomu řekl? Takovej šedrednej skrček jako on, a uhnal ženskou, co je nejenom kus, ale

taky v balíku. Zatímco chlapi jako vy nebo já, takoví fešáci...“ Prodavač vyslovil částku. Dick sáhl do zadní kapsy, zamračil se, luskl prsty a povídá: „Zatraceně! Zapomněl jsem si peněženku.“ Což jeho parťákovi připadalo jako tak ubohá výmluva, že na ni přece nemůže nikdo skočit. Prodavač to ale zjevně viděl jinak, protože vytáhl prázdný šek, a když mu na něj Dick vypsal o osmdesát dolarů víc, než na kolik zněl účet, bez váhání mu rozdíl vrátil v hotovosti.

– Truman Capote, *Chladnokrevně*

Ve své knize *Ozvěny v temnotě*[2] Joseph Wambaugh výstižně popisuje psychopatického učitele Williama Bradfielda, který svými předstíranými znalostmi dokázal oklamat kohokoliv ve svém okolí. Tedy *téměř* kohokoliv. Lidé zběhlí v oborech, v nichž se Bradfield prezentoval jako expert, povrchní povahu jeho znalostí o dané oblasti prohlédli velmi rychle. Kdosi z nich poznamenal, že Bradfield „měl na jakékoliv téma dvě slušné úvodní věty, ale to bylo všechno.“

Samozřejmě že není vždycky snadné rozpoznat, zda je osoba před námi upřímná, nebo neupřímná. Představte si například ženu, která potká v baru atraktivního muže a ten jí nad skleničkou vína řekne následující:

Promarnil jsem velký kus života. Ten čas mi nikdo nevrátí. Už jsem zkoušel nahnat čas tím, že jsem dělal víc věcí najednou, jenže tím se to nezlepšilo, jenom zrychlilo. Teď hodlám hodně zvolnit a začít dávat lidem kolem to, co jsem nikdy sám neměl. Chci rozdávat radost. Tím nemám na mysli žádné laciné vzrušení, myslím tím, že bych chtěl někomu poskytnout něco opravdu podstatného. Nejspíš nějaké ženě, ale není to podmínka. Klidně to můžou být její děti, nebo třeba někdo z domova důchodců. Myslím – ne, já nemyslím, vím to -, že by mě to těšilo a že bych byl se svým životem mnohem spokojenější.

Myslí to ten člověk upřímně? Pronesl ta slova s přesvědčením? Ve skutečnosti je vyslovil pětačtyřicetiletý vězeň s děsivým rejstříkem trestů, člověk, který v PCL dosáhl nejvyššího možného hodnocení, muž, který fyzicky týral vlastní ženu a opustil své děti.

V knize *Osudová vize*[3] popsal spisovatel Joe McGinniss svůj vztah s Jeffreyem MacDonaldem, psychopatickým lékařem odsouzeným za vraždu manželky a dětí.

> Prvních šest, možná sedm nebo osm měsíců po jeho odsouzení jsem musel čelit těm nejobtížnějším podmínkám, jaké jsem kdy jako autor zažil, a celou tu dobu mě ten okouzlující a přesvědčivý člověk zapřísahal, abych mu věřil. A já se celou tu dobu potýkal nejen otázkou jeho viny, ale s ještě jednou otázkou, která mne v mnoha směrech znepokojovala mnohem víc: *jak je možné, že k němu cítím náklonnost, když dokázal spáchat něco takového?*

Jeffrey MacDonald nakonec McGinnisse zažaloval za několik věcí včetně „úmyslného způsobení citové újmy". U soudu svědčil i spisovatel Joseph Wambaugh a MacDonalda, kterého považoval za psychopata, popsal následovně:

> Připadal mi mimořádně užvaněný. Myslím, že jsem v životě neviděl nikoho tak jalově výřečného, a ohromilo mě, jakým způsobem svůj příběh podával. Mluvil o věcech nevýslovně hrůzných, ale přitom ty vraždy dokázal popsat velice detailně, s velkým odstupem a bezcitně. Hovořil jsem s desítkami lidí, kterým život poznamenaly strašlivé zločiny, s některými ihned poté, s jinými s odstupem mnoha let – byli mezi nimi i rodiče zavražděných dětí –, ale zatím jsem se ve své praxi nesetkal s někým, kdo by podobné události dokázal popsat tak přezíravě a neúčastně jako doktor MacDonald.

Sebestřednost a velikášství

„Já, já, já. Svět se točil kolem ní a její záře – hvězdy ne nejjasnější, nýbrž jediné," píše Ann Ruleová o Dianě Downsové, která byla v roce 1984 odsouzena za to, že střílela na své tři malé děti, přičemž jedno zabila a zbylé dvě přežily s trvalými následky.[4]

Psychopati mívají narcistický a vysoce přehnaný pocit své vlastní hodnoty a důležitosti, jsou až ohromujícím způsobem egocentričtí a přesvědčení o oprávněnosti všech svých nároků. Považují se za střed vesmíru, za nadřazené bytosti, které mají právo žít podle svých vlastních pravidel. „To neznamená, že bych se neřídila zá-

kony," řekla nám jedna z respondentek. „Jen se řídím *vlastními* zákony. Svoje pravidla nikdy neporušuji." Zmíněná pravidla potom formulovala zhruba jako „jednat ve svém vlastním zájmu".

Když jsme se jiného psychopata, který byl ve vězení za řadu zločinů včetně loupeže, znásilnění a podvodu, zeptali, jestli má nějaké slabiny, odpověděl: „Žádné slabiny nemám, snad až na to, že jsem až moc laskavý." Na stupnici od jedné do deseti se označil za čistou desítku. „Dal bych si dvanáctku, ale to bych se vytahoval. Kdybych měl lepší vzdělání, byl bych dokonalý."

Velikášství a pompéznost některých psychopatů se často dramatickým způsobem projeví v soudní síni. Není u nich například nijak neobvyklé, že kritizují své advokáty, zbavují se jich a hájí se sami, obvykle s katastrofálním výsledkem. „Můj parťák dostal rok. Já dostal dva, protože jsem měl mizernýho advokáta," řekl nám jeden z vyšetřovaných. Později si sám podal odvolání a trest mu zvýšili na tři roky.

Psychopati často působí jako arogantní a bezostyšní vejtahové – mají názor na všechno, jsou sebejistí, nafoukaní a panovační. Milují pocit moci a kontroly nad jinými a jako by nedokázali přijmout skutečnost, že názory druhých by mohly být hodnotné, i když se od těch jejich liší. Některým lidem však připadají charismatičtí a „fascinující".

Psychopati se jen zřídkakdy stydí za své potíže se zákonem či za finanční nebo osobní problémy. Vnímají je spíše jako dočasné obtíže, přičítají je smůle, neupřímným přátelům nebo nespravedlivému a neschopnému systému.

Ačkoliv psychopati často tvrdí, že jdou za nějakým konkrétním cílem, příliš nechápou, jakou to vyžaduje kvalifikaci – nemají tušení, jak svých cílů dosáhnout, a vzhledem ke své minulosti a nezájmu o vzdělání mají jen nepatrnou šanci je uvést do praxe. Když psychopatický vězeň přemýšlí o podmínečném propuštění, klidně vám předestře neurčité plány, jak se stane realitním magnátem či advokátem chudých. Jeden nijak zvlášť gramotný vězeň si zajistil autorská práva na titul knihy, kterou měl údajně v úmyslu napsat o svém životě, a už počítal, jaké bohatství mu tato kniha nepochybně přinese.

Psychopati se domnívají, že se díky svým schopnostem mohou stát čímkoliv, co se jim zamane. Za určitých okolností – naskytne-li

se příležitost, štěstí a vhodná oběť – se jim jejich velikášství může velkolepě vyplatit. Například psychopatický podnikatel vždy „myslí ve velkém“, ale většinou za cizí peníze.

Jack byl odsouzen za násilné vloupání, jeden z dlouhé řady trestných činů táhnoucí se už od dospívání. V PCL získal nejvyšší možné skóre. Pohovor začal typicky, nezřízeným zájmem o videokameru. „Kdy mi ukážete tu nahrávku? Chci vidět, jak vypadám, jak mi to šlo.“ Potom se pustil do detailního a rozvláčného, hodiny trvajícího popisu své zločinecké dráhy, přerušovaného jen opakovaným sebeujišťováním: „Ale už je to všechno za mnou, fakt.“ Byl to nekonečný příběh plný drobných krádeží a podvodů: „Čím víc lidí potkáte, tím víc peněz z nich můžete vytáhnout, a nejsou to vlastně žádný oběti. Kruci, stejně nakonec dostanou od pojišťovny víc, než o co přišli.“

Kromě drobných krádeží, které nakonec vedly až ke vloupáním a ozbrojeným přepadením, tu byly ještě neustálé rvačky. „Jo, sraby jsem řezal už od čtrnácti, ale nedělám nikdy nic špatnýho, jako že bych tloukl ženský nebo děti. Ve skutečnosti ženský miluju. Myslím, že by všechny měly zůstat doma. Nejradši bych byl, kdyby všichni chlapi na zemi vymřeli a já zůstal jedinej.“

„Až se tentokrát dostanu ven, chci mít syna,“ řekl Jack naší tazatelce. „A až mu bude pět, tak tu ženskou pošlu k vodě a budu ho vychovávat kompletně podle svýho.“

Na otázku, jak svou zločineckou kariéru vlastně začal, odpověděl: „To bylo kvůli mámě, nejkrásnější ženský na světě. Byla silná, hodně dřela, aby se postarala o čtyři děti. Moc krásná ženská. V pátý třídě jsem jí začal krást šperky. No, vlastně jsem tu mrchu nikdy pořádně nepoznal, každej jsme šli svou vlastní cestou.“

Ve snaze vyhovět očekávání se pokusil svůj život omlouvat: „Někdy jsem musel krást, abych mohl vypadnout z města, ale nejsem žádnej kriminálník!“ Dále v pohovoru si ovšem trochu zavzpomínal: „Udělal jsem šestnáct vloupaček za deset dnů. Bylo to prima. Bylo mi fajn. Cejtil jsem se jako smažka, když si šlehne.“

„Lžete někdy?“ zeptala se tazatelka.

„Děláte si srandu? Lžu, jako když dejchám, pro mě je to stejný.“

Psycholožka, která rozhovor s Jackem vedla, měla s posuzováním osob podle PCL zkušenosti, a tento rozhovor popsala jako nejen nejdelší, ale i nejzábavnější, jaký kdy ve své praxi prováděla. Jack byl

podle jejích slov jedním z největších komediantů mezi vězni, které potkala. I když neprojevoval sebemenší soucit se svými obětmi, do svých zločinů byl viditelně zamilovaný a zdálo se, že se psycholožku snaží okouzlit neuvěřitelnými doklady své nezodpovědnosti. Když začal mluvit, byl k nezastavení a vyznačoval se typickou schopností psychopatů svá tvrzení další větou okamžitě popřít. Ten dlouhý seznam zločinů odrážel nejen jeho zločineckou všestrannost, ale i očividnou neschopnost poučit se ze zkušenosti.

Stejně zarážející byla i Jackova výrazná neschopnost realistického plánování. Přestože byl po těch letech, kdy se živil vězeňskou stravou, případně mimo vězení po bufetech, výrazně z formy a viditelně obézní, tvrdil naší psycholožce, že až tentokrát opustí vězení, má v plánu stát se profesionálním plavcem. Bude sekat dobrotu, žít z výher, a až půjde do brzké sportovní penze, bude z ušetřených peněz cestovat.

V době rozhovoru bylo Jackovi třicet osm let. Nikdo netušil, jestli se kdy předtím plavání skutečně věnoval.

Absence výčitek a pocitu viny

Psychopati si až zarážejícím způsobem neuvědomují, jak zničující dopady mají jejich skutky na ostatní. Často je to zcela upřímné. Klidně prohlásí, že necítí žádnou vinu, není jim líto bolesti a neštěstí, které způsobili, a všechno to považují za zcela normální.

Jeden z našich subjektů nám na dotaz, jestli je mu líto muže, kterého pobodal při loupeži a jenž se pak tři měsíce léčil v nemocnici, odpověděl: „To snad nemyslíte vážně! On si akorát pár měsíců poleží ve špitále, a já hniju tady. Trošku jsem ho pořezal, ale kdybych ho chtěl zabít, tak mu podříznu krk. Já už jsem prostě takovej, dal jsem mu šanci.“ Na otázku, jestli lituje vůbec nějakých svých zločinů, řekl: „Ničeho nelituju. Co se stalo, to se stalo. Když jsem to udělal, měl jsem k tomu určitě vždycky nějakej důvod, proto se to stalo.“

Sériový vrah Ted Bundy promluvil před popravou o pocitech viny v několika rozhovorech se Stephenem Michaudem a Hughem Aynesworthem.[5] „Pokud jde o to, co jsem kdy udělal – všechen ten rozruch kolem toho, co se udělat mělo a nemělo –, to mě netrápí. Můžete si na minulost sáhnout? Můžete ji změnit? Ne. Není

opravdová. Je to jako sen!“ Bundyho „sen“ ve skutečnosti znamenal vraždy možná až stovky mladých žen; nejen že se tedy sám otočil ke své minulosti zády, ale ještě přitom vymazal budoucnost všech svých mladých obětí. „Vina?“ poznamenal jednou ve vězení. „To je mechanismus, skrz který kontrolujeme lidi. Je to iluze. Nic než mechanismus společenské kontroly – a je nesmírně nezdravý. Dělá s našimi těly děsné věci. A chování se dá ovládat mnohem lepšími způsoby než tím divným pocitem viny.“

Na druhou stranu psychopati často vyjadřují lítost verbálně, ale hned svá slova popřou činy. Zločinci ve vězení se rychle naučí, že *lítost* je důležité slovo. Jeden mladý vězeň nám na otázku, jestli po spáchané vraždě prožíval pocit viny, řekl: „Jo, jasně, že jsem měl pocit viny.“ Na další otázky ale dodal, že se „z toho uvnitř necítil nijak špatně.“

Jednou mne šokovala logika jiného vězně, který o své zavražděné oběti řekl, že si „odnesla důležitý poučení do života.“

„Ten chlap si za to moh sám,“ řekl další vězeň o muži, kterého zabil při hádce o placení v baru. „Každej musel vidět, že mám ten večer blbou náladu. Proč se do mě navážel?“ Dál pokračoval: „A stejně, vůbec netrpěl. Nožem přes tepnu, to je ten nejlehčí konec.“

Nedostatek pocitu viny a lítosti u psychopatů je spojen s pozoruhodnou schopností své činy racionalizovat a smést jakoukoliv osobní odpovědnost za skutky, které působí šok a zklamání jejich rodinám, přátelům, společníkům i dalším lidem dodržujícím obecná pravidla. Většinou se vytasí s nějakou výmluvou a někdy dotyčnou událost dokonce úplně popřou.

VĚZEŇ JACK ABBOTT se dostal do hledáčku médií, když mu spisovatel Norman Mailer pomohl vydat knihu *V břiše bestie: Dopisy z vězení*. Spojením se známým spisovatelem a politickou osobností získal Abbott nejenom slávu, ale nakonec i svobodu. Krátce po podmínečném propuštění se v New Yorku pohádal s číšníkem, který chtěl, aby opustil restauraci. Abbott odmítl, při strkanici za podnikem bodl neozbrojeného číšníka Richarda Adana nožem a smrtelně ho zranil.

V rozhovoru pro televizní zpravo-

Affair se Abbotta ptali, jestli cítí vinu. „Myslím, že to není to správné slovo. Vina naznačuje, že jste udělali něco špatného. Jestli jsem ho opravdu bodl, byla to nehoda."

Za svůj čin byl Abbott odsouzen a vrátil se do vězení. O několik let později se s ním Adanova manželka soudila o odškodnění za manželovu smrt a Abbott se ujal vlastní obhajoby. „V jednu chvíli říkal, že je mu to líto, a vzápětí mě začal urážet," popsala Ricci Adanová, jak se k ní choval při její svědecké výpovědi.

„Všichni u toho soudu věděli, že je to jen pokus mě obrat," řekl Abbott v rozhovoru pro televizi. Pokud jde o skutečnou hloubku jeho pocitů ohledně smrti oběti, nemůžeme než vyvodit závěry z jeho poznámek: „Vůbec ho to nebolelo, byla to čistá rána." Pak se ještě zaměřil na osobu samotného Richarda Adana: „ Jako herec neměl žádnou budoucnost – stejně by pak dělal něco jiného."

Podle zprávy listu *New York Times* (16. června 1990) Abbott řekl Ricci Adanové, že život jejího manžela „nestál za zlámanou grešli". Přesto jí bylo přiznáno odškodnění přesahující sedm milionů dolarů.

Při výsleších psychopatů se neustále objevují snahy argumentovat ztrátou a výpadky paměti, rozštěpem osobnosti nebo přechodným pominutím smyslů. Známá je ukázka z pořadu televize PBS, která zachycuje Kennetha Bianchiho, jednoho z dvojice neblaze proslulých losangeleských „horských škrtičů", jak se snaží rozdvojenou osobnost předstírat poměrně amatérskou pantomimickou etudou.[6]

I když psychopat přizná, že svůj čin skutečně spáchal, bude se snažit jeho dopady na ostatní silně snižovat nebo zcela popírat. Jeden vězeň, který v PCL dosáhl vysokého skóre, nám řekl, že jeho zločiny měly pro oběti vlastně pozitivní důsledky. „Druhej den jsem si vždycky koupil noviny a přečetl si o tom, co jsem udělal – o přepadení nebo znásilnění. Byly tam rozhovory s obětma. Psalo se o nich v novinách. Ženský o mě například říkaly hezký věci, třeba že jsem byl zdvořilej a ohleduplnej, hodně pečlivej. Nebyl jsem na ně hrubej, chápejte. Některý z nich mi i poděkovaly."

Další náš subjekt, uvězněný za dvacáté vloupání, řekl: „Jasně že

jsem to ukradl. Ale hele – ty lidi měli pojištění jak hrom, nikomu se nic nestalo, nikdo netrpěl. Tak o co jde? Vlastně jsem jim já prokázal laskavost, že jsem jim dal šanci vydělat na pojistce. Shrábli víc, než jakou měly ty krámy cenu. Vždycky je to tak."

Vrcholem ironie pak je, že psychopati často jako skutečné oběti vnímají sami sebe.

„Udělali ze mě blbce a obětního beránka. Zpětně se vnímám spíš jako oběť než jako pachatel." To řekl John Wayne Gacy, psychopatický sériový vrah, který mučil a zavraždil třiatřicet mladíků a chlapců a jejich těla zahrabal ve sklepě svého domu.[7]

Když o těchto vraždách Gacy mluvil, stavěl se do role třicáté čtvrté oběti. „To já jsem byl oběť. Obrali mě o moje dětství." A přemýšlel, jestli „se jednou někde najde někdo, kdo pochopí, jak moc bolelo být Johnem Waynem Gacym."

Ve své knize o Kennethu Taylorovi, zubaři, který svou ženu brutálně zbil už při líbánkách, později ji podváděl a nakonec utloukl k smrti, autor Peter Maas Taylora cituje: „Moc jsem ji miloval. Strašně mi chybí. To, co se stalo, byla tragédie. Ztratil jsem svou největší lásku a nejlepší kamarádku. Proč nikdo nechápe, čím jsem si prošel?"[8]

Nedostatek empatie

Mnohé z typických rysů, které nacházíme u psychopatů – zejména jejich sebestřednost, absence lítosti, povrchní emoce a prolhanost – jsou úzce spojeny s výrazně chybějící empatií (schopností vytvořit si emocionální a mentální „otisk" jiné osoby). Patrně nejsou schopni „vžít se do něčí kůže" nebo si sami sebe „představit na něčím místě", a když ano, pak jen čistě rozumově. Pocity druhých se psychopatů nijak nedotýkají.

V některých ohledech působí jako androidi bez emocí, jak je líčí vědeckofantastické romány; ani oni si vůbec nedokáží představit prožitek běžné lidské existence. Jeden pachatel znásilnění s vysokým skóre v PCL utrousil, že mu dělá potíže se do obětí vcítit. „Asi mají strach, že jo? Ale vlastně to moc nechápu. Já už se párkrát v životě taky bál, a nebylo to nepříjemný."

Psychopati nevidí v ostatních lidech o mnoho víc než objekty, které mohou využít ke svému vlastnímu uspokojení. Oblíbeným cí-

lem jsou slabí a zranitelní – z nichž si spíš dělají legraci, než aby je litovali. „Ve světě psychopata neexistuje nic takového jako obyčejná slabost," napsal psycholog Robert Rieber. „Ten, kdo je slabý, je zároveň trouba, který si vyloženě říká o to, aby byl vykořisťován."[9]

„No to je fakt hrůza," odsekl jeden mladý vězeň, když mu oznámili, že chlapec, kterého pobodal při rvačce dvou gangů, zemřel. „Nesnažte se mě těma kecama rozbrečet. Ten smrad dostal, co si zasloužil, a já se tím trápit nebudu. Jak vidíte," ukázal k vyšetřujícím policistům „mám tady dost svejch vlastních problémů."

I u některých normálních jedinců se ve snaze přežít jak fyzicky, tak psychologicky někdy vyvine jistý stupeň necitlivosti k pocitům a utrpení určitých skupin lidí. Například pokud by byl lékař ke svým pacientům příliš empatický, brzy by byl emocionálně zahlcený, což by ohrozilo efektivitu jeho profesionálního výkonu. Necitlivost je u něj omezená na specifickou cílovou skupinu. Podobně mohou být vojáci, členové gangů a teroristé vycvičeni – a to, jak historie znovu a znovu dokazuje, velice účinně – k tomu, aby v nepříteli neviděli člověka, ale jen objekt bez vnitřního života.

U psychopatů je ale nedostatek empatie obecný. Práva a utrpení vlastní rodiny jsou jim úplně stejně lhostejná jako práva a utrpení cizích lidí. Pokud udržují vztahy se svými partnery nebo dětmi, je to proto, že členy rodiny považují za svůj majetek zrovna tak, jako třeba přehrávač nebo auto. Jen těžko nedospět k názoru, že psychopati věnují větší pozornost fungování svého auta než vnitřním potřebám svých „milovaných". Jedna z námi vyšetřovaných žen dovolila svému příteli, aby sexuálně zneužil její pětiletou dceru, protože „mě už utahal. Tu noc už jsem na další sex neměla." Dělalo jí potíže pochopit, proč jí úřady dítě odebraly. „Ona přece patří mně. Péče o ni je moje starost." Přesto ale příliš neprotestovala. Rozhodně ne tolik, jako když jí v průběhu soudního řízení zabavili kvůli nezaplaceným pokutám auto.

Kvůli této neschopnosti vcítit se do pocitů ostatních jsou někteří psychopati schopni dopustit se chování, které normálním lidem připadá nejen děsivé, ale i nepochopitelné. Dokáží například mučit a zohavovat své oběti stejně nezúčastněně, jako kdyby porcovali kuře.

Ale přes to, co naznačují filmy a literatura, se podobných zločinů dopouští jen velice málo psychopatů. Jejich emocionální chlad se

většinou projevuje méně dramatickými, ale o nic méně devastujícími způsoby: paraziticky vysávají z jiných lidí majetek, úspory i důstojnost, agresivně si dělají a berou, co sami chtějí, trestuhodně zanedbávají péči o fyzický i citový stav svých rodinných příslušníků, navazují nekonečné množství náhodných, neosobních a bananálních sexuálních vztahů a podobně.

CONNIE JE PATNÁCT, je na pomezí mezi dítětem a ženou, někdy přechází mezi oběma polohami i několikrát za jediný den. Je ještě panna, ale už je naladěna na svou rašící sexualitu, jako někdo, kdo napjatě naslouchá písni, jež mu zní v hlavě. Ale jednoho horkého, dusného dne ji rodiče nechali samotnou a u dveří se objevil cizí muž, který tvrdil, že už ji dlouho sleduje.

„Já jsem tvůj milenec, zlatíčko," říká. „Ještě nevíš, co to je, ale poznáš to. Vím o tobě všechno... Řeknu ti, jak se to dělá, poprvé jsem vždycky moc něžný. Obejmu tě tak pevně, že tě ani nenapadne utéct nebo něco zkoušet, protože budeš vědět, že to stejně nejde. A pak do tebe vstoupím tam, kde se to neříká, a ty budeš moje, budeš mě milovat."

„Zavolám policii." Z úst mu vyletí krátká kletba, kterou neměla slyšet. Ale i to „Kristepane!" zní nuceně. Pak se zase začne usmívat. Sledovala, jak se ten úsměv formuje, neobratně, jako by se usmíval zpod masky. Celá jeho tvář je maska, napadne ji najednou, maska natažená až dolů ke krku. „Uděláme to takhle, zlato: ty teď vyjdeš ven a pojedeme pryč, hezky se projedeme. Ale jestli nepůjdeš, tak počkáme, až se vrátí vaši, a pak si to všichni odskáčou. Ty moje sladká modroočko," vydechne zpěvavě, a ta slova nemají nic společného s jejíma hnědýma očima.

– Joyce Carol Oatesová, *Kam jdeš, kde jsi byl?*

Klamavé a manipulativní chování

Psychopati mají na lhaní, klamání a manipulaci přirozený talent. Jejich představivost uhání jako splašená, jsou plně soustředěni na sebe a je až udivující, jak chladnými je nechává možnost – vlastně

až jistota –, že budou odhaleni. Když jsou přistiženi při lži nebo konfrontováni se skutečností, jen zřídkakdy je to zaskočí nebo zahanbí. Prostě poupraví svou historku nebo se pokusí přeskupit fakta tak, aby zdánlivě odpovídala jejich lžím. Výsledkem je řada protichůdných výroků a naprosto zmatený posluchač. Většina takového lhaní nemá viditelně žádnou jinou motivaci než to, co psycholog Paul Ekman označil za „radost z podvodu".[10]

„JSEM HLUBOCE citově založený člověk. Do těchhle dětí se člověk prostě musí zamilovat," prohlásila Genene Jonesová, odsouzená za vraždu dvou kojenců a podezřelá ze zabití více než desítky dalších. Jako zdravotní sestra v San Antoniu podávala novorozencům na jednotce intenzivní péče životu nebezpečné léky, aby pak vypadala jako hrdinka, která je „zachránila na prahu smrti". Její „uhrančivý zjev", naprostá sebejistota a přesvědčivé chování jí společně se šokujícím solidárním mlčením kolegů umožnily v tomto konání pokračovat i v době, kdy už panovalo obecné podezření, že má na mnoha dětských úmrtích a téměř smrtelných případech nějaký podíl. V rozhovoru s Peterem Elkindem si postěžovala, že z ní „udělali obětního beránka, protože si nenechá nic líbit." „Dostala mě do toho ta moje prořízlá pusa," ušklíbla se, „a ta mě z toho zase dostane ven." Jako všichni psychopati projevovala pozoruhodnou schopnost manipulovat se skutečností tak, aby odpovídala jejím potřebám. „Ke konci našeho rozhovoru," napsal Elkind, „vykreslila Genene svůj život způsobem, který se zásadně lišil od podání těch, kdo ji znali. Neodpovídal realitě, nejenom pokud šlo o její vinu, ale i v tisících drobností, malých a nedůležitých, podstatných jen pro Genenin obraz jí samé. Protiřečila si nejenom se vzpomínkami ostatních a řadou písemných záznamů, ale dokonce i s tím, co mi sama řekla o čtyři roky dříve. Hranice mezi pravdou a fikcí, mezi dobrem a zlem ani mezi správným a špatným pro ni nehrály roli."

– Peter Elkind, *Směna smrti*

Psychopati často jako by byli pyšní na svou schopnost lhát. Jedna žena s vysokým skóre v PCL se na otázku, jestli umí lhát, zasmála a odpověděla: „Perfektně. Asi mi to tak jde, protože na sebe občas prozradím něco špatného. A všichni si myslí: když se přiznala k tomuhle, tak asi bude mít pravdu i v tom ostatním." Také řekla, že občas „okoření svůj projev" zrníčkem pravdy. „Když si lidi myslí, že něco z toho, co říkáte, je pravda, většinou uvěří i zbytku."

Mnohdy pozorovatelé získají pocit, že si psychopati někdy svých lží sami nejsou vědomi; jako by si jejich slova žila vlastním životem, nedotčená povědomím mluvčího o tom, že posluchač je seznámený s fakty. Lhostejnost psychopatů k tomu, že jejich lež bude odhalena, je skutečně mimořádná a může u posluchače vyvolat pochyby o jejich příčetnosti. Mnohem častěji jim na to ovšem jejich posluchači skočí.

Účastníci našich seminářů pro pracovníky v oblasti péče o duševní zdraví a kriminalistiky často vyjadřují překvapení, když se dozvědí o minulosti jednoho z lidí, jejichž na kameru zachycené výpovědi jim promítáme. Dotyčný subjekt je dobře vypadající, výřečný čtyřiadvacetiletý muž, jenž hýří nápady, co bude dělat po propuštění, a je zdánlivě nevyčerpatelnou studnicí talentů. V rychlém sledu přesvědčivě vylíčí svou minulost následovně:

- z domu odešel v osmi letech
- v jedenácti letech začal pilotovat letadla, pilotní průkaz získal v patnácti
- létal jako plně kvalifikovaný profesionální pilot s dvoumotorovými letadly
- žil v devíti různých zemích na čtyřech kontinentech
- byl správcem činžovního domu
- měl vlastní pokrývačskou firmu
- jeden rok vedl ranč
- šest měsíců pracoval jako hasič lesních požárů
- dva roky sloužil u pobřežní hlídky
- byl kapitánem pětadvacetimetrové nájemní jachty
- čtyři měsíce pracoval jako hloubkový potápěč

Momentálně si odpykává trest za vraždu, čtyřikrát mu zamítli podmínečné propuštění, a přesto má spoustu plánů: hodlá založit stavební firmu, prodávat sdílené prázdninové apartmány, získat licenci pro piloty cestovních letadel a tak dále. Také plánuje žít se svými rodiči, které neviděl sedmnáct let. O svých psychologických testech se vyjádřil následovně: „Převálcoval jsem je, všechny testy jsem složil na výtečnou. Vyšel jsem jim jako vysoce inteligentní."

Ze zřejmých důvodů jsme ho překřtili na „Žvanílka". Jeho filosofie? „Když nahodíte dost háčků, něco se chytí." Zřejmě to funguje, protože i ti nejpřipravenější pozorovatelé jsou někdy přesvědčeni o jeho upřímnosti. V zápiscích jednoho posuzovatele například najdeme tato slova: „velice působivý", „upřímný a přímý", „má dobré interpersonální schopnosti", „inteligentní a sečtělý". V jeho spise bohužel posuzovatel následně zjistil, že nic z toho, co mu vězeň v rozhovoru řekl, nebyla pravda. Nemusím snad ani dodávat, že skóre tohoto muže v PCL bylo poměrně vysoké.

Ve světle toho, s jakou lehkostí a vytrvalostí psychopati lžou, nás nepřekvapí, že se jim úspěšně daří druhé podvádět, okrádat, bez sebemenších výčitek jimi manipulovat a dopouštět se zpronevěr. Často sami sebe otevřeně popisují jako podvodníky, kšeftaře a šibry. Jejich výroky zhusta odrážejí přesvědčení, že svět se dělí na ty, co berou a co dávají, na predátory a kořist, a že by bylo velice bláhové nevyužít slabosti jiných. Navíc dokážou velice přesně odhadnout, v čem ony slabosti spočívají a jak jich využít k vlastnímu prospěchu. „Rád lidi podvádím. Teď to hraju i na vás," řekl nám pětačtyřicetiletý muž odpykávající si svůj první trest za podvod s akciemi.

Některé z jejich akcí jsou složité a dobře promyšlené, zatímco jiné jsou zcela prosté: chodí s několika ženami naráz nebo přesvědčí rodinné příslušníky, že potřebují peníze, „aby se dostali z maléru". Ať už je scénář jakýkoliv, je vždycky provedený chladným, sebejistým a drzým způsobem.

„Jo, sedmdesátá léta," vzpomínal při sběru materiálu pro tuto knihu jeden občanský aktivista. „Vedl jsem azylový dům pro propuštěné vězně a všechen svůj čas věnoval tomu, že jsem jim radil, hledal pro ně práci a sháněl peníze, abych to celé udržel v chodu. Jeden z nich se tvářil jako můj nejlepší kamarád. Měl jsem ho opravdu rád, byl to hotový poklad. A pak nás zničehonic vybílil. Ne jednou, ale dvakrát to tam kompletně vybral – všechno od psacích

strojů přes nábytek a jídlo až po kancelářské potřeby. Poprvé se mu nějak podařilo mě přesvědčit, že se stydí a že toho lituje. Pořád nechápu, jak jsem mu na to mohl skočit, ale je to tak. Asi o měsíc později padělal šek a prakticky nám vyprázdnil konto. Tentokrát se vypařil, a to byl konec celého mého snažení. Skončil jsem s hromadou upomínek v ruce a snažil se je v bance nějak umluvit. Pořád to nemůžu pochopit, protože jsem nebyl žádný naivka. Byl jsem zvyklý pohybovat se ve společnosti dost drsných typů a myslel jsem, že mám takové jako on dobře přečtené. Nikdy by mě nenapadlo, že se dám tak snadno napálit, ale stačilo pár týdnů, a musel jsem najednou shánět práci sám pro sebe."

Schopnost oklamat přátele i nepřátele psychopatům usnadňuje dopouštět se finančních podvodů, zpronevěr, vystupovat pod falešnou identitou, obchodovat s falešnými akciemi a bezcennými nemovitostmi a provádět všemožné malé i obří manipulace. Jeden z našich subjektů vyprávěl, jak se procházel v přístavu, když tu si najednou všiml mladého páru, který si prohlížel velkou jachtu s nápisem „Na prodej". Přišel k nim, klidně se jim představil jako majitel lodi – „Naprostá blbost", říkal nám – a pozval je na palubu k prohlídce. Po hodince příjemně strávené na jachtě mu dvojice udělala nabídku. Když projednali všechny detaily, dohodl se s nimi na schůzce v bance druhý den a požádal je o zálohu 1500 dolarů. Přátelsky se rozloučili, on si vybral jejich šek a už nikdy je neviděl.

„Peníze leží na ulici," tvrdila další psychopatka, žena, která za sebou měla dlouhou řadu podvodů a drobných krádeží. „Kdo říká, že to tak není, pěkně se plete. Já bych to nedělala, ale když ono je to tak snadné!"

V podobném duchu se psychopati ve vězení často naučí využívat možnosti nápravného zařízení ke svému prospěchu a tak, aby si vylepšili svůj obraz v očích komise rozhodující o podmíněném propuštění. Chodí na kurzy a dálkově studují, hlásí se do programů pro závislé na alkoholu či drogách, připojují se k náboženským a kvazi-náboženským skupinám a chápou se každé sebezdokonalovací metody, která je právě v kursu, a to ne aby se sami napravili, ale aby tak působili. Například není žádnou výjimkou, že se mimořádně zběhlý manipulátor prohlásí za „znovuzrozeného" v křesťanském slova smyslu nejenom proto, aby přesvědčil komisi o své upřímné snaze o nápravu, ale aby zároveň využil ke svému prospěchu soucit

náboženské komunity, nemluvě o jejích materiálních zdrojích. Dnes, kdy je široce přijímaná teorie „cyklů násilí“, navíc mnozí psychopati začali chvatně připisovat příčinu svých potíží a chyb tomu, že byli v dětství týráni. A i když se jejich tvrzení dají jen málokdy ověřit, vždycky se najde dostatek dobráků, kteří jim rádi uvěří.

Zkuste se zamyslet: jak přimějete druhé, aby udělali to, co chcete? A ještě si to ztížíme: jak je přimějete, aby udělali něco, co se příčí jejich založení a je to v protikladu ke všemu, o čem se kdy naučili, že to je špatné, nebezpečné a nepředstavitelné – třeba nastoupit do auta s úplně neznámým mužem, zejména když jste mladá, pohledná žena a jste daleko od domova?

Ted Bundy, pravděpodobně nejznámější sériový vrah, jakého kdy Spojené státy zrodily (a v roce 1989 popravený za dlouhou řadu brutálních vražd mladých žen), musel podobnou otázku dlouho a pečlivě probírat ze všech stran. Musel přitom využít všech svých pozorovacích schopností, které byly mimochodem velice rozsáhlé a posílené vysokoškolským studiem psychologie. Musel sáhnout hluboko do znalostí lidských problémů a slabostí, které cizeloval během svého působení na lince důvěry. Nevíme jistě, co se odehrávalo v Bundyho mysli, když své oběti lákal do vozu a odvážel je na místo vraždy. Můžeme ale dovozovat, že výše zmíněné předpoklady jsou správné, protože odpovídají řešením, která používal – variacím na téma, které prý pořád dokola piloval a zdokonaloval.

Ted Bundy si koupil berle a dokonce zašel tak daleko, že si na jednu nohu vyrobil falešnou sádru. A jako dočasně hendikepovaný žádal o pomoc soucitné mladé ženy, které by před jeho nabídkami jinak utekly, ale muži se zlomenou nohou ochotně pomohly. Bundy svůj postup obměňoval – někdy měl v pásce ruku a oběť si našel na rušné ulici, jindy se zdánlivě zlomenou nohou prosil mladé ženy na silničních odpočívadlech, aby mu asistovaly při připojování přívěsu s lodí. („Mám ho jenom tamhle kousek po silnici.“) Ten trik byl jistým strašlivým způsobem geniální. Občas to sice nevyšlo a oslovená žena s ním jet odmítla, ale jak se uvádí v knize Ann Ruleové *Cizinec vedle mě*, většinou jeho finta zapůsobila.

Autorka se v knize podrobně zabývá rafinovaným způsobem, jakým Bundy využíval svůj vzhled a šarm k získání důvěry žen. Ruleová a Bundy pracovali několik let v jedné směně na lince důvěry; poté byla Ruleová požádána, aby policii pomohla dokumentovat případy obětí zatím neznámého sériového vraha. Jak počet zavražděných žen rostl, narůstalo i její podezření. Ale trvalo dlouho, než prolomilo sílu vzpomínky na sympatického a – jak sama jasně píše – sexuálně přitažlivého Bundyho, kterého si pamatovala z nočních směn, kdy sedával u stolu proti ní. Když Ruleová opustila policii, aby se věnovala psaní detektivek, nabídla jí tahle zvláštní náhoda možnost ukázat, jak fungoval vnitřní mechanismus Bundyho moci nad ostatními lidmi. A výsledek? Zvláštní, znepokojivá kniha o psychopatovi, který na otázku televizního moderátora, zda si zaslouží smrt, odpověděl: „Dobrá otázka. Myslím, že si společnost zaslouží, aby byla přede mnou a mně podobnými chráněná."

Mělké emoce

„Já jsem ten nejchladnokrevnější parchant, jakého jste kdy potkali."[11] Tak se Ted Bundy představil policistům, když byl konečně zatčen.

Psychopati jako by trpěli emoční chudobou, která omezuje rozsah a hloubku jejich pocitů. Přestože občas působí dojmem lidí chladných a necitelných, mají zároveň sklony k dramatickým, mělkým a krátkodechým projevům citů. Na pozornější pozorovatele to ovšem působí jako předstírání, za kterým je ve skutečnosti skryto jen málo.

Někdy tvrdí, že prožívají silné emoce, ale nejsou schopni popsat jemné rozdíly různých emočních stavů. Například láska jim splývá se sexuálním vzrušením, smutek s frustrací a vztek s podrážděností. „Věřím v emoce: v nenávist, vztek, chtíč a chamtivost," prohlásil Richard Ramirez, přezdívaný Noční stín.[12]

Poznámky jako ty následující, které vyslovila Diane Downsová, žena, jež střílela po svých třech malých dětech, jsou tak nepříjemné, že by nás měly přinutit k zamyšlení a k úvahám nadskutečnou povahou citů, které se za nimi skrývají. Ještě dnes, celá léta po odsouzení, trvá Downsová na tom, že ji i s dětmi napadl jakýsi „zarostlý cizí chlap". Na dotaz, co si myslí o tom, že ona přežila

(pouze se zraněním ruky, které si podle poroty způsobila sama), Downsová odpověděla:

> Všichni říkají, že jsem měla hroznou kliku. Mně to tak nepřipadá. Dva měsíce jsem si nedokázala ani zavázat tkaničky u bot! Strašně to bolelo a pořád to bolí. Mám v ruce ocelovou destičku a budu ji tam mít ještě rok a půl. Jizva mi zůstane navždycky. Ať chci, nebo ne, tu noc si budu pamatovat do konce života. Nemyslím, že jsem měla štěstí, myslím, že štěstí měly mé děti. Kdyby mě střelil tak, jako je, umřeli bychom všichni.[13]

Zjevná nepřítomnost normálního citu a hloubky emocí vedla psychology J. H. Johnse a H. C. Quaye k výroku, že psychopati „znají text, ale nikoliv melodii".[14] Jack Abbott například v poněkud neuspořádané knize o nenávisti, násilí a snaze racionalizovat své chování přináší následující výmluvné sdělení: „Existují emoce – celé spektrum emocí –, které znám pouze z popisu, skrze četbu a prostřednictvím své nevyzrálé představivosti. Dokážu si *představit*, že takové emoce cítím (a tudíž vím, že existují), ale ve skutečnosti to tak není. V sedmatřiceti letech let jsem o málo víc než přerostlé dítě. Mé vášně jsou vášněmi chlapce."[15]

Podle komentářů řady klinických psychologů jsou emoce psychopatů jen o málo víc než proto-emoce, tedy primitivní reakce na okamžité potřeby. (Nejnovějšími výsledky výzkumů v této oblasti se zabývají následující kapitoly.) Kupříkladu další z našich psychopatických subjektů, osmadvacetiletý muž pracující jako ochranka pro jednoho lichváře, o své práci prohlásil toto: „Řekněme, že mám zmáčknout někoho, kdo nechce platit. Napřed se musím naštvat." Na otázku, jestli je takový vztek odlišný od toho, když ho někdo urazí nebo se ho pokusí podvést, odpověděl: „Ne. Je to stejný. Mám to naprogramovaný, automatický. Mohl bych se naštvat hned tady. Snadno to nahodím i vypnu."

Další psychopat nám řekl, že vůbec nerozumí tomu, co ostatní myslí slovem „strach". Pokračoval: „Když přepadnu banku, všimnu si, že se pokladní třese nebo se jí plete jazyk. Jedna hodila šavli rovnou na prachy. Musela bejt úplně hotová, ale já nevím proč. Kdyby na mě někdo namířil bouchačku, asi bych se bál, ale nezvracel bych." V další odpovědi na otázku, jak by se on sám v takové situ-

aci cítil, se vůbec nezmínil o tělesných projevech. Říkal věci jako: „Dal bych vám peníze", „Přemýšlel bych, jak na vás skočit", „Snažil bych se zmizet." Otázka, co by opravdu *cítil*, ne co by dělal, ho zjevně zaskočila. Na dotaz, jestli se mu někdy rozbušilo srdce nebo sevřel žaludek, řekl: „No jasně. Nejsem robot. Hodně se vyhecuju při sexu, nebo když se dostanu do rvačky."

Laboratorní experimenty s použitím biomedicínských čidel ukázaly, že psychopatům chybějí fyziologické reakce běžně spojené se strachem.[18] Podstatné na tomhle zjištění je, že pro většinu lidí je strach vyvolaných hrozící bolestí nebo potrestáním nepříjemnou emocí, a tudíž funguje jako účinný motivátor jejich chování. Strach nám v určitém konání zabraňuje – zjednodušeně „Udělej to, a budeš litovat." – ale také nás ke konání nutí – „Udělej to, *nebo* budeš litovat." V obou případech nás k určitému jednání vede to, že si emocionálně uvědomíme důsledky. U psychopatů tomu tak není: klidně ve svém chování pokračují dál – možná i vědí, co může následovat, ale doopravdy jim na tom nezáleží.

„BEZ OHLEDU na jeho společenské postavení je to bezpochyby jeden z nejnebezpečnějších sociopatů, se kterými jsem se kdy setkal," prohlásil soudce Nejvyššího soudu, když odsuzoval váženého sedmatřicetiletého advokáta Normana Russella Sjonborga ze San José. Sjonborg brutálně zavraždil jednoho ze svých klientů, kterému předtím zpronevěřil peníze. Jeho třetí žena Terry, která mu původně poskytla alibi, řekla o jejich prvním setkání: „Vypadal jako milý, příjemný a velice okouzlující muž." Ale také poznamenala: „Od začátku mluvil o své citové prázdnotě a o tom, že není schopen cítit to co ostatní, že neví, kdy má plakat a kdy se radovat." Terry dále řekla, že „vedl mechanický citový život" a že „četl hodně psychologických příruček, aby se naučil, jak odpovídajícím způsobem emocionálně reagovat na každodenní události."

Když se jim začalo rozpadat manželství, pokusil se Russell svou ženu přesvědčit, že přichází o rozum. „Docházela jsem na manželskou terapii úplně zhroucená. Russell tam vždycky klidně, důstojně a racionálně seděl, obracel se na terapeuta a říkal: ‚Vidíte, s čím musím žít?' a já začala vyvádět a ječet:

‚O mě nejde! To on je blázen!' Ale terapeut mu na to skočil a tvrdil, že jako pár nemůžeme udělat žádné pokroky, dokud budu všechnu vinu svalovat na manžela."

Později si Russell vypracoval několik scénářů, jak řešit problémy s manželkou, a sepsal je na kus papíru: „Nedělat nic." „Zažádat soud o svěření dětí." „Odvést holky, nezabíjet." „Odvést holky, zabít všechny." „Zabít holky a Justina." Jeho kurátor to okomentoval slovy, že seznam je vhledem do „mysli člověka, který dokáže uvažovat o vraždě vlastních dětí se stejným odstupem, jako kdyby si vybíral pojištění auta. Je to ‚nákupní seznam' člověka bez duše."

O Russellově vraždě Phyllis Wildeové jeho manželka řekla: „Viděla jsem ho jen pár hodin poté, co ji umlátil k smrti. Nebylo to na něm vůbec poznat. Žádný strach, žádná lítost, nic."

Před soudem Terry naléhala: „Zkuste se zaměřit na tu bestii v něm, ne na tu společensky přijatelnou osobu, za kterou se vydává navenek." Vyjádřila strach, že se ji jednou pokusí najít. „Vím, co se stane. Bude z něj vzorný vězeň, bude oblíbený u ostatních vězňů i u vedení věznice. Nakonec ho přeloží do vězení s minimální ostrahou. A potom uteče."

(Z článku Ridera McDowella, *Image*, 26. 1. 1992)

Pro většinu z nás jsou strach a obavy spojené s řadou nepříjemných tělesných pocitů, jako je pocení rukou, bušící srdce, vyschlá ústa, svalové napětí nebo slabost, třas, šimrání v žaludku. Strach často popisujeme právě pomocí tělesných pocitů, které ho doprovázejí. „Byl jsem tak vyděšený, že jsem měl srdce až v krku", „Snažil jsem se promluvit, ale měl jsem sucho v ústech," a podobně.

K tomu, co jako strach pociťují psychopati, takové tělesné pocity nepatří. Pro ně je strach – stejně jako většina ostatních emocí – pocit neúplný, mělký, z povahy převážně rozumový a bez fyziologických pochodů, které jsou pro většinu z nás vysoce nepříjemné a snažíme se jim vyhnout nebo je omezit.

Kapitola 4

Profil: životní styl

Celé utváření psychopatovy osobnosti jej odlišuje od normálního zločince: jeho agresivita je intenzivnější, jeho impulzivita výraznější, jeho emocionální reakce mnohem mělčí. Zásadním rozlišovacím znakem je ovšem nepřítomnost pocitu viny. Normální zločinec má svůj vnitřní systém hodnot, i když zvrácený. Když tyto hodnoty přestoupí, cítí se provinile.

– McCord a McCordová, *Psychopat – esej o mysli zločince*

Ve třetí kapitole jsem hovořil o tom, jak psychopati přemýšlejí o ostatních a o sobě a jak se přitom cítí – o emocionálních a interpersonálních symptomech popsaných v PCL. Ale to je jenom jeden z aspektů tohoto syndromu. Dalším aspektem, popisovaným v této kapitole a sestávajícím ze zbývajících symptomů z PCL, je chronicky nestálý a bezcílný způsob života, vyznačující se bezstarostným a hrubým překračováním společenských norem a očekávání. Dohromady pak tyto dva aspekty – jeden zachycující pocity a vztahy, druhý sociální deviaci – vykreslují souhrnný obraz psychopatické osobnosti.

Impulzivita

Psychopati jen málokdy věnují více času zvažování kladů a záporů nějakého chování nebo přemýšlením nad jeho následky. Jejich běžná odpověď je: „Udělal jsem to, protože se mi chtělo."

Texaský vrah Gary Gilmore vešel v širší povědomí, když se právní cestou snažil dosáhnout vykonání vlastní popravy, v čemž nakonec uspěl. V roce 1977 se stal prvním člověkem popraveným v USA po deseti letech. Na otázku „Myslíte, že by došlo ke třetí nebo i čtvrté vraždě, kdyby vás tu noc nechytili?" Gilmore odpověděl: „Dokud by mě nechytili nebo nezastřelili nebo něco takového... *nepřemýšlel jsem, nic jsem neplánoval, prostě jsem to dělal.* Ti dva chlapi měli hroznou smůlu. Chci jen říct, že vraždou uvolníte vztek. Vztek nesouvisí s rozumem. Ty vraždy taky neměly nic společného s rozumem. Nesnažte se pochopit vraždu rozumem." [kurzíva autor][2]

Spíše než pouhým projevem ztráty sebeovládání jsou podobné impulzivní činy často výsledkem snahy, která v chování většiny psychopatů hraje ústřední roli: tedy snahy o dosažení okamžitého uspokojení, potěšení nebo úlevy. „Psychopat je jako nemluvně pohlcené vlastními potřebami a vehementně se domáhající uspokojení," napsali psychologové William a Joan McCordovi.[3] Většina dětí začne už v raném věku odkládat své uspokojení, uzavírá kompromisy s nároky, které na ně klade okolí. Už u dvouletého dítěte rodiče vesměs dokážou – přinejmenším dočasně – příslibem oddálit uspokojení jeho přání. Psychopati si z toho zřejmě nedovedou odnést poučení – své touhy neupravují, potřeby ostatních ignorují.

A tak rodinní příslušníci, zaměstnavatelé a spolupracovníci najednou zůstávají bezradně stát a přemítají, co se to stalo: dávají se výpovědi, boří se vztahy, mění se plány, vykrádají se domy a lidem se působí bolest často z důvodů, které vypadají skoro jako pouhý rozmar. Jak řekl manžel psychopatky, kterou jsem vyšetřoval: „Vstala od stolu, odešla a dva měsíce jsem ji neviděl."

Další z námi vyšetřovaných, psychopat s vysokým skóre v PCL, řekl, že se cestou na večírek rozhodl koupit si pár piv, ale zjistil, že si nechal peněženku doma, asi o šest ulic dál. Jelikož se mu nechtělo se vracet, sebral silný klacek a přepadl nejbližší benzínovou pumpu, přičemž vážně zranil obsluhu.

Psychopati mají sklon žít ze dne a den a často měnit plány. Málokdy vážně přemýšlejí o budoucnosti a ještě řidčeji si s ní dělají starosti. Stejně tak nepřikládají žádnou váhu tomu, jak málo toho v životě dosáhli. „Já jsem poutník, nomád – nesnáším, když trčím na jednom místě," bývá nejčastější odpověď.

Jeden zpovídaný muž nám svou snahu „žít pro danou chvíli"

přiblížil následujícím přirovnáním: „Odjakživa nám vštěpovali, abychom jezdili opatrně, připravovali si únikové cesty, abychom se dívali i před auto, co jede před námi. Ale právě to auto před námi je to opravdové nebezpečí, a když se budeme dívat moc daleko dopředu, tak do něj vrazíme. Kdybych pořád myslel na zítřek, nedokázal bych žít dneska."

Špatné sebeovládání

Kromě toho, že jsou psychopati impulzivní – tedy dělají věci z okamžitého popudu –, jsou také vysoce citliví na to, co považují za urážku nebo posměšek. Většina z nás má silné mechanismy, kterými dokáže ovládat své chování – i když máme chuť reagovat agresivně, většinou se udržíme. U psychopatů jsou takové tlumicí mechanismy slabé a překoná je i ta nejmenší provokace. Ve výsledku jsou pak psychopati vznětliví, horkokrevní a mají ve zvyku reagovat na zklamání, neúspěch, napomínání a kritiku násilím, výhrůžkami a nadávkami. Snadno se urazí, jsou vzteklí a agresivní kvůli drobnostem a často v souvislostech, které ostatním připadají neadekvátní. Jejich výbuchy jsou však přes svou vypjatost krátkodeché: za chvilku se zase chovají, jako by se nic zvláštního nestalo.

Vězeň Carl volal své ženě z vězení a zjistil, že za ním o víkendu nepřijede a nepřinese mu cigarety a jídlo, které si objednal, protože nenašla nikoho, kdo by jí pohlídal děti. „Ty krávo zasraná," ječel do telefonu, „ty mrcho, já tě zabiju!" Svá slova ještě podtrhl tím, že praštil do zdi tak silně, až si odřel klouby. Ale jakmile zavěsil, začal se smát a žertovat se spoluvězni a upřímně se divil, když mu strážný, který část rozhovoru zaslechl, dal napomenutí za vyhrožování a nebezpečné chování.

Do jiného vězně ve frontě na jídlo omylem vrazil vedle stojící muž. Dotčený ho za to zmlátil do bezvědomí a vzápětí se vrátil zpátky do fronty, jako by se nic nestalo. Přestože mu za porušení řádu hrozila samovazba, jeho jediné vysvětlení bylo: „Naštval mě. Vlez mi do osobního prostoru. Dělal jsem, co jsem musel."

V typické ukázce hledání „náhradního cíle" se jeden z našich subjektů v hospodě dostal do sporu s mohutným vyhazovačem, rozzlobil se a uhodil náhodného přihlížejícího. Oběť upadla naznak, udeřila se do hlavy o stůl a o dva dny později zemřela. „Viděl jsem

rudě a ten chlap se mi smál.“ Obvinil oběť, že ho rozčilila k nepříčetnosti, a stěžoval si na nemocnici, která prý smrt zavinila svou nedbalostí.

Přestože se psychopati velice snadno „vytočí“ a okamžitě přecházejí k agresivním projevům, výsledné chování není nekontrolované. Právě naopak – když psychopatům „bouchnou saze“, podobá se to hysterickému záchvatu – přesně přitom vědí, co dělají. Jejich projevy agresivity jsou „chladnokrevné“, chybí jim intenzivní emocionální vzrušení, s jakým se v podobných situacích setkáváme u jiných. Jeden dotazovaný vězeň s vysokým výsledkem v PCL v odpovědi na otázku, zda nad sebou v záchvatu vzteku někdy ztratil kontrolu, uvedl: „Ne. Já se ovládám. Přemýšlím třeba, jak moc tomu člověku ublížím.“

U psychopatů není neobvyklé, že jiným – někdy opakovaně – způsobují vážnou fyzickou nebo emocionální újmu, a přitom odmítnou uznat, že by snad měli problémy se sebeovládáním. Ve většině případů vidí ve svém agresivním chování přirozenou reakci na provokaci.

Potřeba vzrušení

Psychopati mají trvalou a nadměrnou potřebu vzrušení – touží žít nebezpečně, „na hraně“, tam, kde se něco děje. V mnoha případech pak takový děj zahrnuje porušování běžných norem.

V knize *Maska příčetnosti* Hervey Cleckley popisuje psychopatického psychiatra, který sice nikdy závažným způsobem nepřekročil zákon, ale neunesl sebeovládání vyžadované jeho profesí a pravidelně vyrážel na flámy. V průběhu těchto víkendových úletů pak zcela ničil svůj obraz jako terapeuta a profesionála pečujícího o druhé, protože ponižoval veškeré ženy, které se ocitly v jeho blízkosti, nadával jim a dokonce jim i vyhrožoval fyzickým násilím.

Někteří psychopati v touze najít něco nového a vzrušujícího užívají celou škálu drog a často mění místa pobytu a zaměstnání. Jeden námi dotazovaný dospívající si našel nezvyklý způsob, jak se udržovat v napětí – každý víkend se mu nějak podařilo přesvědčit pár svých vrstevníků, že budou hrát na železničním mostě „na sraba“. Skupina se vždycky postavila na koleje čelem k nákladnímu

vlaku a první, kdo uskočil, musel ostatním koupit pivo. Náš subjekt, velice přesvědčivý a výřečný společník, pivo nikdy kupovat nemusel.

Mnozí psychopati uvádějí, že se zločinů dopouštějí kvůli vzrušení či zábavě. Jedna z dotazovaných nám na otázku, jestli někdy udělala něco nebezpečného nebo bláznivého jen pro zábavu, odpověděla: „Jo, mockrát. Ale úplně největší vzrůšo je pronášet drogy přes letištní kontrolu. Panebože! To je tak skvělý!"

Jiný psychopat tvrdil, že ho jeho práce vymahače u drogového dealera baví kvůli „tomu adrenalinu." „Když zrovna nemám práci, tak jdu do baru, přijdu k někomu a fouknu mu kouř do tváře. Pak jdeme ven, serveme se a většinou se nakonec skamarádíme a dáme si panáka nebo tak."

Televizní dokument *Ďábelské mozky* obsahoval zajímavou pasáž o G. Danielu Walkerovi, zločinci, který měl na kontě dlouhý seznam podvodů, loupeží, znásilnění a vražd a s oblibou podával žaloby na každého, kdo se mihl kolem.[4] V rozhovoru s bývalým agentem FBI Robertem Resslerem se Walker zmiňuje: „Je bezvadný, když se vám podaří utéct z velké věznice a víte, že za vámi houkají sirény a svítí poplašná světla. Je v tom dávka vzrušení, která. vlastně je to lepší než sex. Je to fakt vzrušující."

Odvrácenou stranou touhy po vzrušení je neschopnost snášet rutinu nebo monotónnost. Psychopati se snadno začnou nudit. Pravděpodobně na ně nenarazíte v zaměstnáních, která jsou nudná, repetitivní nebo vyžadují intenzivní dlouhodobé soustředění. Umím si představit, že by psychopati celkem slušně zvládali práci leteckých dispečerů, ale jen dokud bude situace hektická a práce bude ubíhat. V klidnější chvilce by nejspíš okamžitě usnuli – tedy v případě, že by se do práce vůbec dostavili.

JSOU PSYCHOPATI mimořádně dobře vybavení pro nebezpečné profese? David Cox, můj bývalý student a nyní profesor psychologie na Univerzitě Simona Frasera, si to nemyslí. Výzkum britských pyrotechniků v Severním Irsku zahájil s předpokladem, že psychopati budou jakožto osoby, které dokáží pod tlakem zachovat klid a mají vysokou potřebu vzrušení, v této profesi vynikat. Zjistil však, že vojáci, kteří se nebezpečné práci

spočívající ve zneškodňování bomb nastražených IRA věnovali, mají pro psychopaty termín „kovbojové“: označují tak nespolehlivé a impulzivní jedince, kteří postrádají preciznost a cit pro detail potřebné k tomu, aby v tomto oboru přežili. Většina takových byla vyřazena už během výcviku a ti, kdo jím prošli, dlouho nevydrželi.

Stejně tak je nepravděpodobné, že by psychopati mohli být dobrými špióny, teroristy nebo gangstery. Vzhledem ke své impulzivitě, zaměření na okamžitý prožitek a nedostatku loajality k lidem i idejím jsou nevypočitatelní, bezohlední a nespolehliví a snadno se mění v neřízené střely.

Nezodpovědnost

Povinnosti a závazky pro psychopaty nic neznamenají. Jejich dobré úmysly – třeba „Už nikdy ti nebudu nevěrný“ – jsou jen prázdná slova.

Například děsivé historie jejich finančních závazků často ukazují, jak snadno se zadlužují, jak nesplácejí půjčky a jak naprázdno slibují, že budou platit alimenty. „Ta malá pro mě znamená všechno. Udělal bych cokoliv, aby měla to, co já v dětství neměl.“ Taková slova většinou sociální pracovníci a bývalé manželky přijímají velice skepticky, neboť vědí, že jejich snahy o získání soudem přiznaných poplatků byly od prvního dne marné.

Nezodpovědnost a nespolehlivost psychopatů zasahuje do všech oblastí jejich života. Jejich pracovní výkony jsou nevyrovnané, mívají časté absence, zpronevěřují firemní peníze, porušují firemní předpisy a všeobecně se jim nedá důvěřovat. Nedodržují psané ani nepsané závazky k lidem, organizacím nebo pravidlům.

V knize o Diane Downsové popsala Ann Ruleová vzorec nezodpovědného rodičovského chování typický pro psychopaty. Když nemohla Downsová sehnat nikoho na hlídání, nechávala děti často samotné. Sousedé hovořili o dětech ve věku od patnácti měsíců do šesti let jako o hladových, citově vyprahlých a zanedbaných (v zimě je viděli hrát si venku bez bot a bez kabátů). Downsová tvrdila, že své děti miluje, ale její chladný nezájem o jejich fyzický a citový stav naznačuje něco jiného.

Lhostejnost k dětem – ať už vlastním, nebo dětem jejich stávají-

cích partnerů – je ve spisech psychopatů stálým tématem. Pro psychopaty jsou děti přítěží. Někteří – jako Diane Downsová – tvrdí, že jim na jejich dětech nesmírně záleží, ale jejich skutky je usvědčují ze lži. Typické je, že nechávají děti po delší dobu samotné nebo v péči nespolehlivých osob. Jedna z námi dotazovaných žen předala společně s manželem měsíčního kojence na hlídání příteli alkoholikovi. Ten se opil a usnul. Když se probral, zapomněl, že má hlídat dítě, a odešel. Rodiče se vrátili po osmi hodinách a zjistili, že dítě je v péči úřadů. Matku takové narušení jejích rodičovských práv rozzuřilo a obvinila sociální pracovníky, že dítě připravují o její lásku a péči. Na tomto názoru trvala, i když jí bylo sděleno, že dítě je zjevně podvyživené.

Psychopati neváhají použít majetek rodiny a přátel, aby se dostali z potíží. Další z dotazovaných, žena, která svým rodičům již dlouho přinášela jen zklamání, byla zatčena za pašování drog a rodiče přemluvila, aby se svým domem zaručili za kauci. Podmínky kauce pak porušila a její rodiče dodnes bojují o to, aby jim dům zůstal.

Psychopaty nijak neodradí možnost, že jejich činy pro ostatní znamenají potíže nebo riziko. Pětadvacetiletý vězeň v našem výzkumu měl za sebou více než dvacet trestů za nebezpečnou jízdu, řízení pod vlivem alkoholu, útěk z místa nehody, řízení bez řidičského průkazu a zabití z nedbalosti. Na otázku, jestli po propuštění z vězení usedne znovu za volant auta, odpověděl: „Proč ne? Jasně, že jezdím rychle, ale jsem v tom dobrej. Na každou nehodu jsou zapotřebí dva."

Nedávno mi volal lékař ze západu USA, kterého zajímalo využití PCL ve studii HIV pozitivních pacientů. Podle jeho zkušeností někteří z infikovaných pacientů měli i nadále nechráněný sex se zdravými a nic netušícími partnery. Chtěl si ověřit svůj klinický dojem, že řada z těchto osob jsou psychopati, kterým na hrozivých důsledcích jejich nezodpovědného chování příliš nezáleží.

Jiný psycholog pracující pro průmyslové firmy mi popsal, že jaderné elektrárny z pochopitelných důvodů pečlivě prověřují své budoucí zaměstnance. Jak mi ale sdělil, obvyklé postupy – pohovory, psychologické testy, doporučující dopisy – ne vždy dostačují k odhalení skupiny osob známých svou nespolehlivostí a nezodpovědností – tedy psychopatů.

Psychopatům se velice úspěšně daří využívat své výmluvnosti,

aby se dostali z potíží – typické jsou fráze „Vzal jsem si z toho ponaučení“, „Máte moje slovo, že už se to nebude opakovat“, „Bylo to jenom veliké nedorozumění“ nebo „Mně můžete důvěřovat“. Téměř stejně úspěšní jsou v přesvědčování soudního systému o svých dobrých úmyslech a důvěryhodnosti. Ačkoliv se jim často daří dosáhnout podmínky, odkladu trestu nebo předčasného propuštění, podmínky určené soudem prostě ignorují. To znamená, že svým závazkům nedostojí, ani když jsou pod přímým dohledem trestněprávního systému.

NAVZÁJEM PSYCHOPATI většinou nevycházejí dobře. To poslední, co egocentrická, sobecká, náročná a bezohledná osoba potřebuje, je někdo jí podobný. Dvě slunce jsou na jedno nebe moc. Výjimečně se ovšem psychopati mohou stát komplici. Vybudují si mezi sebou hrozivou symbiózu s nepříjemnými důsledky pro okolí. Obecně bývá v takové dvojici jeden, který „mluví“ a dosahuje svých cílů prostřednictvím šarmu, lží a manipulace, a druhý, který „koná“. Ten dává přednost akci – zastrašování a síle. Dokud má taková dvojice shodné zájmy, dokáže jednat velice účinně.

Tento bod dobře ilustruje několik záznamů z mých spisů. V jednom případě se dva mladí psychopati seznámili na večírku. První, „mluvčí“, se snažil přemluvit drogového dealera, aby mu dal kokain na dluh, ale neuspěl. Ten druhý část hovoru zaslechl a podle svých slov „chytil toho šmejda za koule a přesvědčil ho, aby mně a kámošovi dal vzorek zdarma.“ Tak začalo jejich rok trvající společné obchodování s drogami. „Mluvčí“ navazoval kontakty a domlouval obchody, ten druhý lámal kosti. Když prvního chytili, okamžitě se dohodl s prokurátorem a svého partnera udal.

V druhém případě si mladá žena, výřečná, parazitická psychopatka, neustále stěžovala přátelům, že její rodiče dostatečně nepodporují její už tak rozmařilý životní styl. Seznámila se s mužem středního věku, agresivním, nepřátelským psychopatem, který na to řekl: „A co takhle s tím něco udělat?“ Společně vypracovali plán, podle něhož se měl muž k jejím rodičům vloupat a zabít je. Žena by v tu dobu byla záměrně mimo

město. Jejich úmysly byly odhaleny, když se před přáteli chlubila, že už brzy bude bohatá. Doneslo se to policii, která ji začala odposlouchávat telefon a nakonec shromáždila dostatek důkazů, aby mohla dvojici obvinit z přípravy vraždy. Oba se snažili dosáhnout snížení trestu tím, že budou svědčit proti tomu druhému.

Někdy se v bizarním, ale nebezpečném partnerství sejde psychopat s hraničním psychotikem. Ten první pak druhého využívá jako vražedný nástroj. Široce známý příklad poskytl Truman Capote ve svém vylíčení případu Richarda Hickocka a Perryho Smithe, popravených za vraždu čtyřčlenné rodiny Clutterových v roce 1959 (*Chladnokrevně*). Hickock vykazoval všechny známky výmluvného psychopata, zatímco Smith byl podle diagnózy na hraně paranoidní schizofrenie. Podle Capotova popisu viděl Hickock ve Smithovi zabijáka od přírody a řekl si, že by při troše vedení mohl tenhle dar využít k vlastnímu prospěchu. A jak je obvyklé, nakonec Hickock házel vinu na svého komplice. „To všechno Perry. Nebyl k udržení. Všechny je zabil."

Problémy s chováním v raném věku

U většiny psychopatů se potíže s chováním začínají projevovat v raném věku. Může se jednat o opakované lhaní, podvádění, krádeže, žhářství, záškoláctví, vyrušování ve třídě, požívání návykových látek, vandalismus, násilí, šikanu, útěky z domova a předčasné sexuální projevy. Jelikož některé z těchto typů chování vykazuje čas od času většina dětí, zejména pak ty, jež jsou vychovávány v násilnickém prostředí a v narušených rodinách, je důležité zdůraznit, že u psychopatů jsou tyto projevy mnohem rozsáhlejší a závažnější než u jejich sourozenců a přátel vyrůstajících ve srovnatelném prostředí. Typické psychopatické dítě pochází z uspořádaných poměrů, ale přesto začne krást, brát drogy, chodit za školu a ve věku deseti až dvanácti let získávat sexuální zkušenosti.

Známkou závažných emocionálních problémů a poruch chování je časně se projevující krutost ke zvířatům. Například Jeffrey Dahmer, sériový vrah z Milwaukee, ohromoval spolužáky a sousedy děsivými náznaky svých zájmů – psí hlavou nabodnutou na kůl,

žábami a kočkami přitlučenými ke stromům a sbírkou zvířecích koster.[6]

Dospělí psychopati obvykle popisují svou dětskou krutost ke zvířatům jako běžnou událost, suše a dokonce s potěšením. Jeden subjekt s vysokým výsledkem v PCL nám vesele vyprávěl, jak v deseti nebo jedenáct letech zastřelil jednoho „otravnýho vořecha" malorážkou. „Trefil jsem ho do zadku, on chvíli kvičel a lezl dokola a pak chcípnul."

Další subjekt, muž odsouzený za podvod, nám řekl, že jako chlapec strkal kočkám hlavu do smyčky, druhý konec provazu uvázal ke špičce kůlu a pak tloukl kočky kolem kůlu tenisovou raketou. Vyprávěl, jak jeho sestra chovala štěňata a on zabíjel ty, které nechtěla. „Uvázal jsem je k zábradlí a cvičil si na jejich hlavách odpaly baseballkou," vyprávěl a usmíval se přitom.

Krutost k ostatním dětem – včetně sourozenců – často souvisí s neschopností mladých psychopatů pociťovat ten typ empatie, který normálním lidem brání fyzicky ubližovat jiným, byť v afektu. „Už ty strašlivosti, co prováděl s panenkou své sestřičky, nás měly varovat, ale tenkrát jsme to přešli," svěřila se mi jedna matka. „Teprve když se doopravdy pokusil sestřičku v kolébce udusit a střihl ji nůžkami do krku, s hrůzou jsme si uvědomili, že jsme měli dát na své nejhorší obavy hned od začátku."

Ačkoliv ne všichni dospělí psychopati vykazovali v mládí takovou úroveň krutosti, téměř všichni se opakovaně dostávali do nejrůznějších potíží: lhaní, krádeže, vandalismus, promiskuita a tak dále.

Média kupodivu často uvádějí, že svědkové a sousedé byli zprávou o nějakém na první pohled nesmyslně krutém zločinu zaskočeni. „Nemůžu uvěřit, že by byl schopný něčeho takového – nevšimli jsme si absolutně žádných náznaků, že by tohle mohl udělat." Podobné reakce odrážejí nejenom schopnost psychopatů ovlivňovat názory ostatních na svou osobu, ale i to, že svědkové nemívají potuchy o jejich minulosti.

Antisociální chování v dospělosti

Psychopati považují společenská pravidla a očekávání za nepohodlná a nesmyslná omezení projevů svých sklonů a tužeb. Jako děti i jako dospělí si stanovují vlastní pravidla. Je až udivující, jak psychopati

po celý život setrvávají ve svém sobeckém antisociálním chování. Impulsivní, prolhané dítě, které neví, co je empatie, a má pocit, že mu svět leží u nohou, bude v dospělosti víceméně stejné. A toto setrvávání ve stálém vzorci vede mnohé vědce k názoru, že z brzkých projevů antisociálního chování se dá s velkou pravděpodobností usuzovat na problémové a kriminální chování v dospělosti.[7]

Mnohé z antisociálních projevů psychopatů vedou k trestnímu stíhání a odsouzení. Psychopati se pak vymykají i v prostředí věznéské populace, především proto, že jejich antisociální a nezákonné aktivity jsou mnohem různorodější a častější, než u jiných odsouzených. Psychopati neprojevují žádný významný sklon nebo „specializaci" k jednomu určitému druhu trestné činnosti, spíše se zdá, jako by si chtěli vyzkoušet všechno. Taková zločinecká univerzálnost byla dobře zachycená v televizním pořadu, zmíněném v této kapitole již dříve, v němž Robert Ressler zpovídal G. Daniela Walkera.[8] Zde je krátká ukázka:

„Jak dlouhý je váš rejstřík trestů?"
„Myslím, že momentálně jich mám asi tak třicet."
„Asi třicet! Charles Manson má jenom pět."
„Ale to byl jen vrah."

Walker tím myslel, že on sám je nejenom vrah, ale zločinec se širokým spektrem aktivit, a zdálo se, že je na tuto skutečnost velmi pyšný. Otevřeně se chlubil, že spáchal více než tři sta zločinů, při nichž nebyl dopaden.

Ne všichni psychopati končí ve vězení. Mnohé z jejich skutků uniknou odhalení nebo stíhání, případně to jsou činy „na hraně zákona". U takových může antisociální chování spočívat v prodeji bezcenných akcií, v pochybných obchodních a profesionálních praktikách, týrání partnerů či dětí a podobně. Řada dalších se dopouští věcí, které sice nejsou nezákonné, ale jsou neetické, amorální či ubližují ostatním: za všechny jmenujme záletnictví, podvádění partnerů, finanční nebo citové zanedbávání rodinných příslušníků či nezodpovědné nakládání s firemním majetkem nebo financemi. U takového chování je problémem, že se obtížně dokumentuje a vyhodnocuje bez aktivní spolupráce rodiny, přátel, známých a obchodních partnerů.

Celkový obraz

Psychopati samozřejmě nejsou jediní, kdo vede sociálně deviantní způsob života. Tak například i u řady zločinců nalezneme některé z charakteristických rysů popsaných v této kapitole, ale jelikož dokáží prožívat vinu, lítost, empatii a silné emoce, nejsou považováni za psychopaty. Psychopatie může být diagnostikována *pouze* tam, kde je prokázáno, že vyšetřovaný jedinec odpovídá kompletnímu profilu, tedy že se u něj projevuje *většina* symptomů popsaných jak v této kapitole, tak v kapitole předcházející.

Nedávno mi jistý bývalý vězeň sdělil svůj názor na PCL: prý na něj velký dojem neudělal. Je to muž středního věku a většinu svého dospělého života strávil ve vězení, kde mu jednou stanovili diagnózu „psychopat". Zde jsou jeho reakce na jednotlivé rysy:

Povrchní šarm a výřečnost: „Co je špatného na řečnických schopnostech?"

Egocentrismus a velikášství: „Jak můžu něčeho dosáhnout, když nebudu mířit vysoko?"

Nedostatek empatie: „Empatie vůči nepříteli je výraz slabosti."

Klamavé a manipulativní chování: „Proč mám být upřímný k nepříteli? Každý z nás přece do jisté míry manipuluje druhými. Copak není pozitivní manipulace běžná?"

Mělké emoce: „Vztek přece může vést k tomu, že vás označí za psychopata."

Impulzivita: „Může být spojovaná i s kreativitou, s uměním žít právě teď, spontánností a volností."

Špatné sebeovládání: „Násilné a agresivní výbuchy mohou být obranný mechanismus, falešná maska, nástroj pro přežití v džungli."

Potřeba vzrušení: „Odvaha odmítnout rutinu, monotónnost nebo to, co je nezajímavé. Žít na hraně, dělat riskantní, vzrušující a náročné věci, žít život naplno, být skutečně živý, a ne nudný, otupělý a prakticky mrtvý."

Nezodpovědnost: „Neměl byste se soustředit na běžné lidské slabosti."

Problémy s chováním v raném věku a antisociální chování v dospělosti: „Je zápis v rejstříku trestů dokladem špatné povahy, nebo nekonformity?“

K „nepřítomnosti pocitu lítosti nebo viny“ kupodivu nic nedodal.

Daniel Goleman v nedávném článku pro *New York Post* napsal: „Shromážděná data ukazují, že zhruba dvě až tři procenta lidí tvoří psychopati, přičemž mezi členy rozvrácených rodin v sociálně vyloučených oblastech je toto procento téměř dvojnásobné.“[9] Takové tvrzení – a jemu podobná, která uvádějí, že procento psychopatů v naší společnosti narůstá –, bohužel zaměňuje psychopatii s kriminalitou a sociální deviací.

Zatímco zločinnost – a sociálně deviantní chování, které sice napomáhá psychopatii definovat, ale nedefinuje ji zcela – je mezi nižšími společenskými vrstvami už nyní vysoká a narůstá i ve společnosti jako celku, o tom, zda stejně tak narůstá počet psychopatů mezi námi, nemáme informace. Sociobiologové zaujímají názor, že vývoj chování je ovlivněný genetickými faktory, a mohli by tudíž argumentovat, že počet psychopatů narůstat musí – jednoduše proto, že psychopati jsou promiskuitní a plodí vysoký počet dětí, z nichž některé mohou zdědit predispozice k psychopatii.

Tomuto argumentu a jeho mrazivým důsledkům se budu věnovat v dalších kapitolách týkajících se kořenů psychopatie. Než se k tomu dostaneme, je nicméně nutné probrat všechny *jasné* aspekty celé záhady. Dalším krokem vedoucím k jádru celé věci je úloha svědomí v regulaci chování.

Kapitola 5

Vnitřní kontrola – článek, který chybí

Když tě políbí darebák, přepočítej si zuby.

Hebrejské přísloví

Na letní den roku 1984, kdy se s Jeffreyem seznámila, Elyse nikdy nezapomene. Byla právě s přáteli na pláži, když ho uviděla a jeho široký, zářivý úsměv ji naprosto okouzlil. Jeffrey šel rovnou k ní a řekl si o telefon; ta drzost ji úplně odzbrojila. Zcela se poddala jeho úsměvu a naprosté sebejistotě. Druhý den jí zavolal a pak se bůhvíjak objevil u ní v práci. Takže to celé vlastně začalo úsměvem.

Pracovala tehdy v mateřské školce. Jeffrey se s ní začal scházet o pauzách, pak začali chodit na oběd, doprovázel ji autobusem domů. Pokaždé, když vyšla z budovy, Jeffrey už na ni čekal. O sobě jí řekl jen málo, prý je karikaturista a snaží se prosadit s vlastním novinovým komiksem. Někdy měl u sebe hodně peněz, jindy byl na mizině a platila ona. Stálé bydliště zřejmě neměl, všechno oblečení prý měl „půjčené“. Elyse připadal až neuvěřitelně zábavný. Když bylo po všem, uvědomila si, že ten humor byl jednak vábnička, jednak zástěrka na odpoutání pozornosti. Celou tu dobu, co se přiživoval na jejím životě, se ona bláznivě smála jeho vtipům.

Bez přestání mluvil, líčil svoje nápady a plány, ale nic z toho k ničemu nevedlo. Kdykoliv se ho na některý z těch jeho záměrů

zeptala, očividně se ho to dotklo. „Jo tohle. Teď mám v plánu něco mnohem, mnohem většího."

Když spolu byli zase jednou na obědě, přišli ho nečekaně zatknout. Další den ho šla Elyse navštívit do vazby. Policisté jí řekli, že přespal u nějakého přítele a následujícího rána prodal jeho fotoaparát i s příslušenstvím. Nevěřila tomu, ale soudce ano. Ukázalo se, že policie Jeffreyho hledá kvůli více věcem, a tak šel do vězení.

Ani ve vězení ale kontakt s Elyse nepřerušil. Psal jí odtamtud přinejmenším jednou, někdy i třikrát denně. Psal o svém nadání, snech a o svých plánech. Psal o ní a o životě, který spolu povedou. Málem Elyse v těch slovech utopil – „slovní průjem" se tomu říká. Kdyby jenom dokázal svůj talent nasměrovat správným směrem, svět by mu prý ležel u nohou, dokázal by cokoliv. A dopřál by jí život, jaký si zaslouží. Tolik ji miluje. Okouzlil ji natolik, že ji žádost o peníze na konci jednoho z dopisů vůbec nevykolejila.

Za osm měsíců byl Jeffrey zase venku. Šel rovnou za Elyse domů a znovu ji očaroval, zato na její dvě spolubydlící už takový dojem neudělal. Jedné dělal návrhy a druhé vlezl do postele, když Elyse spala. Při tomto incidentu přimáčkl dívku zády na postel, pevně ji držel, a jak se snažila vyprostit, on se zjevně bavil jejím vyděšeným výrazem. Není třeba dodávat, že s Jeffreym přebývajícím ve společném bytě dnem i nocí se dosavadní fungující systém spolubydlení rychle rozpadl. Brzy bylo jasné, že Jeffrey nemá v úmyslu ani odejít, ani si najít práci. Elyse mu přesto místo hledala. U prvního pohovoru uspěl, ale hned po nástupu do práce vybral celou pokladnu a na pět dnů zmizel. Pak jeden známý Elyse řekl, že Jeffrey prodává drogy. Když se zase objevil s úsměvem na tváři a spoustou řečí, zeptala se ho na to. Popřel, že by dělal cokoliv špatného. A ona mu znovu uvěřila. Dráha jejích myšlenek připomínala jo-jo – věřila mu, nevěřila a pak zase věřila.

Tehdy zasáhli Elysiini rodiče a trvali na tom, aby navštívila psychiatra, protože se vztahu s Jeffreyem báli. Na ně jeho šarm nefungoval a často hovořili o „těch jeho divných, prázdných očích". Psychiatr si takové obavy nedělal. Označil Jeffreyho za „optimistického", „živého" a „velmi osobitého". Ale když Elyse viděla, jak i sám psychiatr podléhá Jeffreyho kouzlu, kupodivu jí to otevřelo oči a rozhodla se hned na místě vztah ukončit. Venku před ordinací mu oznámila, že je konec. Chytil ji za paži a podíval se jí přímo do

očí. „Nikdy se tě nevzdám, ty to víš," prohlásil a ona najednou pochopila, co mysleli její rodiče, když mluvili o jeho očích. „Vždycky budu s tebou, Elyse."

Během několika dnů se přestěhovala a Jeffrey ji začal pronásledovat.

Dostávala od něj vzkazy. Prý se zabije, jestli se s ním nesejde. Nepřestal, dokud to neudělala. Ale pak se vzkazy změnily. Jeffrey už nechtěl zabít sebe, chtěl zabít Elyse. Krátce po tom, co vypátral její novou adresu, u ní vyrazil dveře a popadl jí za vlasy. Naštěstí ji náhodou ten den cestou z práce navštívil bratr. Přišel na poslední chvíli; jakmile ho Jeffrey spatřil, udála se s ním zázračná proměna, usmál se, klidně pozdravil a odešel.

A to bylo všechno – bouře se přehnala. Už nikdy se nevrátil. Ještě po letech Elyse tu a tam zaslechla, že Jeffreyho zase někde zatkli, většinou za krádeže a podvody, jednou za napadení. Pokaždé skončil ve vězení, a když ho pustili, chvilku pracoval na rybářské lodi. Poslední, co o něm slyšela, bylo, že ho zavřeli na delší dobu. Často jí vrtalo hlavou, jak mu mohla od začátku tak naprosto důvěřovat.

Na odpověď nikdy nepřišla. Zato si dobře uvědomovala, jak blízko měla k tomu, aby ji Jeffrey svým šarmem a následně vztekem zcela pohltil, a ještě dlouhou dobu byla k mužům, se kterými se setkávala, hodně ostražitá.

Elyse je má bývalá studentka a dnes už toho o psychopatech ví opravdu dost jak z osobní zkušenosti, tak díky svému vzdělání. Pořád ale nedokáže tak docela pochopit, jak se mohou lidé jako Jeffrey tak snadno vkrást někomu do života a pak si klidně jít dál. „Pro něj," řekla mi „byla pravidla chování sepsaná obyčejnou tužkou a on vlastnil velkou gumu."

OD VYDÁNÍ knihy a následné premiéry filmu *Mlčení jehňátek* se mě novináři a televizní reportéři ptají, jestli je Hannibal Lecter – děsivá ústřední postava, skvělý psychiatr a zároveň kanibalistický vrah – přesným zpodobněním psychopata.

Tak, jak je Lecter podán, opravdu řadu charakteristických rysů psychopata vykazuje. Je egocentrický, namyšlený, bezohledný, manipulativní a nepociťuje lítost. Ale taky je zřejmě šílený. Což není žádné překvapení, jelikož jak Lecter, tak filmový sériový vrah Buffalo Bill, transvestita, který své ženské oběti stahuje z kůže,

projevují podobnost se skutečným psychotickým sériovým vrahem Edwardem Geinem.

Ředitel psychiatrické léčebny pro duševně choré zločince, ve kterém je Lecter umístěn, říká: „Je to monstrum. Čirý psychopat. Je vzácnost někoho takového chytit živého."

To je samozřejmě hrubě zkreslené prohlášení, v němž se odráží obecný předpoklad, že všichni psychopati jsou hrozní masoví vrazi, kteří mučí a zabíjejí jen tak pro zábavu. Pokud je Lecter opravdu psychopat, má k běžnému psychopatovi velice daleko. Kdyby skutečně existoval – nezapomínejme, že hovoříme o fiktivní postavě –, byl by členem velmi elitního klubu. Sérioví vrazi jsou mimořádně vzácní, v celé Severní Americe je jich pravděpodobně méně než sto. Naproti tomu psychopatů tu mohou být dva až tři miliony. I kdyby téměř všichni sérioví vrazi byli psychopati, znamenalo by to, že na jednoho psychopata, který se stal sériovým vrahem, připadá dvacet až třicet tisíc psychopatů, kteří se takového jednání nedopustí.

Jinými slovy, portréty psychopatů, které se soustředí na groteskní a sadistické zabijáky, jako je Lecter, nabízejí veřejnosti velice zkreslený pohled na tuto poruchu. Ve většině případů vede psychopaty k překračování zákonů egocentrismus, náhlé hnutí mysli a příslib okamžitého uspokojení běžnějších tužeb, ne upocené naplnění pocitu moci a sexuálních vášní.

Porušování pravidel

Společnost má řadu pravidel. Některá z nich jsou formálně vtělená v zákony, jiná spočívají v široce sdíleném přesvědčení o tom, co je správné a co ne. Každé z nich nás chrání jako jednotlivce a utužuje pojivo společnosti. Nepochybně nám v jejich dodržování napomáhá strach z potrestání, ale jsou i jiné důvody:

- racionální vyhodnocení možnosti, že budeme přistiženi
- filosofická nebo teologická idea dobra a zla
- uvědomění si potřeby společenské spolupráce a harmonie
- schopnost přemýšlet o pocitech, právech, potřebách a životních nárocích lidí kolem nás a schopnost být takovým cítěním emocionálně zasažen

Proces, při kterém se učíme, jak se chovat v souladu se společenskými pravidly a omezeními, se nazývá socializace a je velmi složitý. Na praktické úrovni se při něm děti učí „jak se co dělá." Během tohoto učení nám socializace – prostřednictvím rodičů, školy, sociálních zkušeností, náboženské výchovy a podobně – pomáhá utvářet systém názorů, postojů a osobních standardů, které určují způsob, jakým bude probíhat naše interakce se světem kolem nás. Socializace také přispívá k rozvoji toho, čemu většina lidí říká svědomí, to jest našeho neodbytného vnitřního hlasu, který nám pomáhá odolávat pokušení a díky němuž cítíme vinu, když neodoláme. Dohromady náš vnitřní hlas a internalizované normy a pravidla společnosti fungují jako jakýsi „vnitřní policista", řídící naše chování i v nepřítomnosti mnohých externích kontrolních mechanismů, jako jsou zákony, naše vnímání toho, co od nás očekávají druzí, i skuteční policisté. Bez přehánění lze říci, že díky těmto vnitřním kontrolním mechanismům funguje společnost. Naše kolektivní ohromení a fascinace tím, jak psychopati zmíněná pravidla ignorují, svědčí o tom, moc nad námi náš „vnitřní policista" má.

U psychopatů jako Jeffrey se ale sociální prožitky, které normálně budují svědomí, vůbec neodehrají. Takoví lidé nemají žádný vnitřní hlas, který by je vedl. Pravidla sice znají, ale dodržují jen ta, která si sami vyberou, bez ohledu na následky pro ostatní. Mají malou odolnost vůči pokušení a vlastní prohřešky u nich nevyvolávají pocit viny. Bez okovů otravného svědomí mají pocit, že mohou s klidem uspokojovat své potřeby a touhy a udělat cokoliv, o čem si myslí, že jim to projde. Může to být jakýkoliv antisociální projev od drobné krádeže po vraždu.

Proč mají psychopati tak slabé svědomí – pokud mají vůbec nějaké –, to nevíme, ale jisté předpoklady vyslovit můžeme.

- Psychopati mají jen malou schopnost pocítit emocionální reakce (strach a úzkost), které stojí u zrodu svědomí.[1]

U většiny lidí vyvolávají tresty v raném dětství celoživotní spojení mezi společenským tabu a pocity úzkosti. Úzkost spojená s potenciálním trestem za nějaké chování pomáhá dotyčné chování potlačit. Může dokonce potlačit i samotnou myšlenku na ně – viz „napadlo mě, jestli ty peníze nemám vzít, ale rychle jsem tu myšlenku zahnal".

U psychopatů je ale spojení mezi zakázaným chováním a úzkostí slabé a strach z potrestání je od takového chování neodradí. Možná, že právě z tohoto důvodu vypadal Jeffreyho trestní rejstřík, jako kdyby trpěl amnézií – žádný trest ho nikdy ani v nejmenším neodradil od uspokojování vlastních okamžitých potřeb.

PSYCHOPATI VYNIKAJÍ v tom, jak dokáží soustředit pozornost na věci, které je zajímají, a zcela ignorovat vše ostatní. Někteří kliničtí psychologové připodobňují tento proces k úzkému proudu světla z baterky, které se zaměřuje vždycky jen na jednu věc. Podle jiných je tato pozornost podobná soustředění, s jakým dravec slídí za kořistí.

Schopnost tak neobvyklé koncentrace může a nemusí být ku prospěchu věci – záleží na okolnostech. Například špičkoví sportovci často říkají, že za své výsledky vděčí schopnosti soustředění. Odpalovač, který spustí z očí míček, aby si prohlédl letícího ptáka, nebo kterého rozptýlí, když na něj někdo zavolá, jen těžko dosáhne vynikajících výkonů.

Na druhou stranu mnoho situací je komplexní povahy a vyžadují, abychom v tutéž chvíli věnovali pozornost několika věcem naráz. Pokud se soustředíme jen na to, co nám právě připadá nejzajímavější, může nám uniknout něco stejně důležitého, třeba signál hrozícího nebezpečí. A právě to často dělají psychopati: příliš se soustředí na okamžitou odměnu a zábavu a přehlížejí signály, které by je mohly varovat před blížící se hrozbou.

Někteří psychopati si například za druhé světové války vydobyli respekt jako odvážní stíhací piloti, kteří se svých cílů dokázali držet jako když se teriér zakousne do kalhot. Zároveň ale takoví piloti často nedokázali věnovat pozornost tak nezajímavým detailům, jako byl stav paliva, výška, zeměpisná poloha a rozmístění ostatních letadel. Z některých se stali hrdinové, ale častěji byli zabiti nebo prosluli jako oportunisté, vlci samotáři a horké hlavy, na které se nelze spolehnout v ničem kromě toho, že se o sebe postarají.

– „Vnitřnímu hlasu“ psychopatů chybí emocionální důraz.

Svědomí nespočívá pouze ve schopnosti uvědomit si důsledky, ale i ve schopnosti v duchu „hovořit sám k sobě“. Sovětský psycho-

log A. R. Luria například ukázal, že internalizovaná řeč – vnitřní hlas – hraje zásadní roli v regulaci chování.[2]

Ale když k sobě mluví psychopati, jako by četli roli. Jeffreyho při pokusu o znásilnění Elysiny spolubydlící mohlo napadat třeba: „Jestli to udělám, bude to malér. Můžu dostat AIDS, ta holka může otěhotnět nebo mě Elyse zabije." Ale pokud mu podobné myšlenky vůbec proběhly hlavou, měly na něj nejspíš stejný emocionální dopad, jako kdyby si pomyslel: „Možná bych se mohl večer podívat na fotbal." Ve skutečnosti důsledky svého sebeuspokojujícího chování na zúčastněné (včetně sebe sama) vůbec nezvážil.

– Psychopati si téměř nedokáží představit dopady svého chování.[3]

Konkrétní odměna tu stojí proti mlhavým budoucím důsledkům – a odměna je jasně v silnější pozici. Obzvlášť nezřetelná je představa důsledků, které ponese oběť. Jeffrey neviděl v Elyse družku, ale spíš „kontakt" – poskytovatelku přístřeší, šatů, jídla, peněz, zábavy a sexuálního uspokojení. O tom, jaké důsledky bude mít jeho chování pro ni, ani nezačal přemýšlet. A když bylo jasné, že z tohoto spojení vytěžil, co se dalo, prostě se přesunul k novému zdroji.

Selektivní pravidla

Nedá se samozřejmě tvrdit, že by psychopati byli vůči tisícům pravidel a tabu, které drží společnost pohromadě, naprosto neteční. Navzdory všemu to nejsou automaty slepě reagující na své momentální potřeby, tužby a možnosti. Jen si mnohem volněji než my ostatní vybírají pravidla a omezení, která budou dodržovat. U většiny z nás dokonce i jen domnělá kritika funguje jako něco, co má vliv na naše chování. Do určité míry nás pronásledují pochyby o vlastní hodnotě. V důsledku toho se neustále sami sobě i okolí snažíme dokázat, že jsme dobří, důvěryhodní, svědomití a schopní lidé.

Naproti tomu psychopat hodnotí situaci – tedy to, co z ní může získat a za jakou cenu – bez obvyklé úzkosti, obav a starostí, že se ztrapní, způsobí někomu bolest, naruší jeho plány do budoucna, zkrátka bez zvažování nekonečného množství faktorů, které lidé se svědomím v podobné situaci promýšlejí. Pro ty z nás, kdo jsme

byli úspěšně socializováni, je představa světa tak, jak ho prožívají psychopati, téměř nemožná.

PARALELNĚ s pobřežní cestou v Západním Vancouveru, kam chodím běhat, vede železniční trať, po které jezdí vlaky jen párkrát za den. Asi před rokem se najednou signalizace na přejezdu spustila a začala se tvořit šňůra aut. Zrovna jsem doběhal a vydýchával jsem se opodál. Záhy bylo jasné, že jsou světla porouchaná a že ve skutečnosti žádný vlak nejede. Ale auto v čele kolony se přesto nerozjelo, dokonce ani tehdy když ho ostatní začali objíždět. Když jsem o deset minut později odcházel, světla stále blikala a první auto pořád stálo.

Představte si řidiče toho auta a psychopata jako dva protipóly ve světě našeho vnitřního sebeovládání. Ten první otrocky dodržuje pravidla, ten druhý je prostě ignoruje. První pasivně přijímá vyšší autoritu svého vnitřního hlasu, který mu říká „ne". Druhý svému hlasu řekne „trhni si nohou."

Takový vnitřní hlas představuje problém pro všechny ty, které jejich přesvědčení staví do konfliktu se společností. Jak to vyjádřil nápis na zdi v době francouzských studentských bouří v roce 1968: „V každém z nás je spící policajt. Musíme ho zabít."

Psychokino

Snad nikdy dřív nebyla veřejnost tak fascinována výřečnými podvodníky a chladnokrevnými vrahy neuznávajícími společenská pravidla ani svědomí. Filmy jako *Mafiáni*, *Misery nechce zemřít*, *Noci s nepřítelem*, *Únos za bílého dne*, *Láska, lži a vražda*, *Malé oběti*, *Mys hrůzy*, *Ve jménu dítěte* a zejména explicitní thriller *Mlčení jehňátek*, to je jen několik příkladů této linie. Televizní seriály inspirované skutečnými případy jako jsou *Hard Copy*, *A Current Affair* a *America's Most Wanted* dnes patří k běžnému standardu.

10. února 1991 Bruce Weber ve svém článku, který vyšel v *New York Times* 10. února 1991 pod názvem *Námluvy s naším vnitřním psychopatem*, připomněl, že posedlost příběhy „perverzně vyšinuté mysli" není nic nového: „Od Jaga přes Normana Batese, od doktora Jekylla po Harryho Limea, od Nabokovova Humberta Humberta po Lelanda Palmera/Boba režiséra Davida Lynche byla zločinecká

logika znovu a znovu zkoumána na stránkách románů, na divadelních prknech i na stříbrném pláně. A tam, kde nestačila představivost, hledali spisovatelé a herci inspiraci v drsné skutečnosti: u Jacka Rozparovače, Lizzie Bordenové, Dicka a Perryho, Garyho Gilmorea či Charlese Mansona, nemluvě o Adolfu Hitlerovi, Josefu Stalinovi a Richardu III. V téhle chvíli se už i Saddám Husajn nepochybně dostal do hledáčku nějakého mistra slova."

Otázka zní – proč? V čem spočívá ta ohromná moc, kterou má osobnost bez svědomí nad naší imaginací? „Je jasné, že zlo přitahuje," píše Weber „a nejenom ty, kteří ho chtějí přetvořit do dramatické formy. Páchání zla, a to od drobných rošťáren po surové zločiny, je zjevně tím, o čem chce zbytek populace slyšet. To je jeden z možných způsobů, jak vysvětlit, proč si psychopati, toto ztělesněné zlo bez výčitek, vydobyli nezpochybnitelné místo v povědomí veřejnosti."

Weber v této linii úvah pokračoval v dialogu se soudním psychiatrem Ronaldem Markmanem, který (společně s Dominickem Boscou) napsal knihu *Sám s ďáblem*, pojednávající o jeho profesionální práci s vrahy. Podle psychiatrova názoru se jako publikum identifikujeme s psychopaty proto, že ztělesňují naše fantazie o životě bez vnitřních kontrolních mechanismů. „Psychopati v sobě mají něco, co je i v každém z nás, a my jsme k nim přitahováni, protože chceme zjistit, co to je," napsal Markman. V rozhovoru s Weberem šel ještě dále: „Hluboko pod kůží jsme všichni psychopati."

Psychiatrička Joanne Intratorová z nemocnice Mount Sinai v New Yorku pořádá kurz nazvaný „Psychopati ve skutečnosti a ve filmu", v němž vysvětluje, jak se film k této formě identifikace připojuje, a posouvá návštěvu kina od pouhé náhodné zvědavosti na úroveň emocionálně nabitého voyeurismu. Podle jejích slov nám film „umožňuje bezproblémově splynout se zprostředkovaným uspokojením voyeura. Potemnělý sál potlačuje náš vědomý morální svět a umožňuje nám zaměřit naše vnitřní nastavení, neomezované superegem (svědomím) jinam. V té tmě si zdánlivě bezpečně a jen tak trochu vědomě užíváme potěšení z agrese a sexuality."[4]

Takové zážitky mohou prospívat psychologicky zdravým osobám, kterým připomínají, jak je psychopatie nebezpečná a destruktivní. Zato však mohou sloužit jako silné příklady pro osoby se slabě vyvinutými vnitřními normami, s vážnými psychologickými problémy nebo s pocity odcizení většinové společnosti.

Rebel bez příčiny

V roce 1944 sepsal psychoanalytik Robert Lindner klasickou studii kriminální psychopatie *Rebel bez příčiny*.[5] Lindner viděl psychopatii jako mor, hrozivou sílu, jejíž destruktivní potenciál se široce podceňuje. Psychopaty popsal s ohledem na jejich vztah ke společnosti:

> Psychopat je rebel až fanaticky překračující stávající normy a standardy... rebel bez příčiny, agitátor bez sloganu, revolucionář bez programu, účelem jeho rebelství je jen a jen jeho vlastní uspokojení, je neschopný oběti ve prospěch jiných. Všechno své úsilí, ať už pod jakoukoliv zástěrkou, vkládá jen a jen do uspokojení svých okamžitých přání a tužeb. (s. 2)

Kultura se možná změnila, ale psychopatický „rebel" zůstává stejný, jako byl ve čtyřicátých letech. Lindner napsal, že psychopaty často najdeme na okraji společnosti, kde se „vyžívají v pomýleném chápání osobní svobody, kde chybí kontrolní mechanismy společnosti a kde nejsou žádné meze ani ve fyzickém, ani v psychologickém smyslu." (s. 13)

Dnes se zdá, že psychopati jsou všude mezi námi a my si musíme položit důležitou otázku. Proč roste naše fascinace psychopaty – ve filmech, v televizi, v knihách a časopisech? Proč se mladí lidé dopouštějí stále více násilných činů? A co v naší společnosti vedlo jednoho experta k následujícím slovům:

> Dnešní mladý zločinec je od své oběti citově více odpoutaný, je připravenější zranit nebo zabít. Nedostatek soucitu s obětmi mezi mladými zločinci je jen jedním ze symptomů problému postihujícího celou společnost. Obecně je dnes psychopatický postoj mnohem častější než dřív, přesvědčení, že jsem odpovědný za blaho ostatních, je na ústupu.[6]

Dovolujeme snad nevědomky společnosti vyvíjet se tak, že se z ní stává dokonalý inkubátor a možná i loviště pro psychopaty? Podle toho, co čteme v novinách, je tato otázka den ode dne palčivější.

Kapitola 6

Logická volba – zločin

Pokud by zločin byl povolání, byl by psychopat dokonalý uchazeč o místo.

V klasickém filmu Fritze Langa *M* z roku 1931 hraje Peter Lorre vraha dětí, který své nešťastné oběti unáší přímo z ulice. Policie není schopná zabijáka vypátrat, a tak tento úkol na sebe vezme samo podsvětí. Když na něj konečně přijdou, odvleče ho banda hrůzně vyhlížejících pobudů do prázdného pivovaru, kde ho postaví před vlastní tribunál. Film je jedním z nejpůsobivějších pokusů o dramatické ztvárnění pojmu „zločinecká čest".

Existuje ale něco takového jako „zločinecká čest" i ve skutečnosti? Když se vám podaří dostat se vězňům pod kůži, nějakou podobu morálního kodexu tam najdete – možná že ne přesně toho kodexu, který uznává většinová společnost, ale přesto kodexu s vlastními pravidly a požadavky. Tito zločinci se sice rozcházejí s hodnotami a pravidly společnosti mimo vězení, přesto však dodržují určitá pravidla své vlastní skupiny – své čtvrti, širší rodiny nebo gangu. Být zločincem tudíž neznamená nemít svědomí, dokonce ani být nedostatečně socializovaný. Zločinci se k zločinu dostávají různými způsoby, z nichž většina souvisí s působením vnějších sil.[1]

- Někteří zločinci se zločinnosti naučí – jsou vychovaní v rodinách nebo v sociálním prostředí, ve kterých je kriminální chování do určitého stupně přijímanou normou. Jeden z našich subjektů měl

otce profesionálního zloděje a matku prostitutku. Od útlého věku se svým otcem „chodil do práce". Výraznější případy takové „subkulturní kriminality" najdeme mezi mafiánskými rodinami nebo mezi romskými klany na některých místech v Evropě.

- Jiné zločince můžeme vidět jako produkty toho, čemu se dnes říká „cyklus násilí". Důkazy naznačují, že oběti sexuálního a fyzického násilí nebo citového zanedbávání v útlém věku se často jako dospělí dopouštějí stejného chování. Není například neobvyklé, že lidé zneužívající děti byli sami sexuálně zneužíváni nebo že pachatelé násilí na ženách byli v raném věku svědky domácího násilí.
- Další se dostanou do konfliktu se zákonem kvůli nějaké naléhavé potřebě – jako například drogově závislí nebo lidé bez vzdělání či finančního zajištění, kteří své svědomí potlačí a uchýlí se ke zločinu ze zoufalství. Mnozí z námi zpovídaných se kriminálního chování poprvé dopustili na útěku z nefunkčních, sociálně vyloučených nebo násilnických rodin. V drogách hledali úlevu nebo únik a zločin jim zajišťoval potřebné prostředky.
- Jiní násilníci páchají „zločiny z vášně". Jeden z našich subjektů, čtyřicetiletý muž bez jakékoliv kriminální nebo násilnické minulosti, našel v kabelce své ženy několik kondomů, dostal se s ní do hádky, „bouchly mu saze" a těžce ji ztloukl. Byl odsouzen na dva roky, ale je si jistý, že bude propuštěn dříve.

U řady z těchto jedinců ke kriminálnímu jednání přispěly nebo je dokonce zapříčinily negativní sociální faktory – za všechny třeba chudoba, násilí v rodině, zneužívání v dětství, špatná rodičovská výchova, napjatá ekonomická situace či alkoholismus nebo závislost na drogách. Pokud by se tyto faktory v jejich životě neobjevily, zřejmě by se k zločinu neuchýlili.

Jiní se ovšem tohoto chování dopouštějí prostě proto, že se jim vyplácí, je to snazší než práce anebo jim to přináší vzrušení.[2] Ne všichni jsou psychopati, ale pro ty, kteří psychopaty jsou, je zločin spíše důsledkem jejich povahové struktury fungující bez ohledu na zákony a pravidla společnosti, než důsledkem nepříznivých sociálních podmínek. Žena dotazovaná v rámci jednoho z našich výzkumů na důvody své trestné činnosti odpověděla způsobem typic-

kým pro mnoho psychopatů: „Chcete slyšet pravdu? Byla to prostě zábava."

Na rozdíl od většiny ostatních zločinců psychopati neprojevují žádnou loajalitu skupině, pravidlům nebo zásadám, kromě zásady „napřed se postarat o sebe". Policie toho při vyšetřování nebo při snahách o rozbití zločineckého gangu či teroristické skupiny často využívá. Nabídka „Buďte rozumný, zachraňte si kůži. Řekněte nám, kdo tam ještě byl, a my vás necháme jít," se vyplácí spíš u psychopatů než u obyčejných zločinců.

FILM TERRENCE MALICKA *Zapadákov*, volně inspirovaný vraždami spáchanými Charlesem Starkweatherem a jeho přítelkyní Caril Ann Fugateovou, je mrazivá fikce s nepříjemně realistickým základem. Fiktivní prvek spočívá v postavě Kita Carrutherse, jehož neodolatelný šarm a výmluvnost naprosto odpovídají profilu psychopata, ale jehož závislost na jeho přítelkyni Holly se zdá být příliš silná na to, aby mohla být skutečná. Tenhle film svádí k tomu, abychom ho odmávli jako typickou hollywoodskou limonádu o psychopatovi se srdcem ze zlata, ale to by byla chyba. Za Kitem se totiž skrývá Holly, která se zdánlivě jen veze. Teprve při druhém zhlédnutí se nám vyjeví obraz skutečného případu, kterým se film inspiroval: Kit je filmařskou představou psychopata, ale právě Holly je reálná, je to dokonalý portrét psychopatova „parťáka", mluvící maska, kterou skvěle ztvárnila Sissy Spaceková.

Zásadní aspekty psychopatické osobnosti jsou předvedeny a zdůrazněny na dvou rysech Hollyiny povahy. Tím prvním je její citová chudoba – to, jak jasně je na ní vidět, že své údajné hluboké city jenom napodobuje. Napovědět nám může někdy až zarážející nepřípadnost jejích reakcí. Když jí Kit před očima zastřelí otce za to, že se stavěl proti jejich vztahu, patnáctiletá dívka mu dá facku. Vzápětí se zhroutí do křesla a stěžuje si na bolest hlavy, a ještě později – poté, co Kit zapálí jejich dům, aby zlikvidoval mrtvolu jejího otce – se s ním klidně vydá na vražednou cestu po Státech.

Jiný příklad přichází ve chvíli, kdy Kit, který už má v té chvíli na kontě několik vražd, s namířenou pistolí ledabyle

vyžene vyděšenou dvojici z jejich auta a vede ji k prázdné parcele. Holly se jakoby nic připojí k vyděšené ženě: „Ahoj," pozdraví bezvýraznym dětským hlasem. „Co se bude dít?" zeptá se žena v zoufalé snaze pochopit situaci. „No," odpoví Holly, „Kit říká, že má pocit, že každou chvíli vybuchne. Mně tak taky někdy je. Vám ne?" Scéna končí tím, že Kit zamkne pár ve sklípku na zeleninu uprostřed parcely. Než se vydá zpátky, nečekaně do dveří sklípku vystřelí. „Myslíš, že jsem je dostal?" zeptá se, jako by jenom naslepo zabíjel mouchy.

Snad nejpřesnější obraz psychopatie v celém filmu pak přináší Hollyin komentář mimo obraz, s monotónním přednesem a vyšperkovaný frázemi z módních magazínů poučujících dívky, co mají cítit. Holly mluví o lásce, kterou sdílejí s Kitem, ale herečce se přitom daří předat nám pocit, že Holly s city, o nichž mluví, nemá žádnou praktickou zkušenost. Pokud bychom hledali příklad postavy, která „zná text, ale ne melodii", Sissy Spaceková ji zde předvádí dokonale. Umožňuje tak divákům prožít si na vlastní kůži ten zvláštní pocit nepojmenovatelné nedůvěry a obav, o kterých mnozí profesionálové i laici mluví po setkání s psychopatem.

Vzorec zločinu

V mnoha ohledech je těžké si představit, že by se vůbec nějaký psychopat – s jejich absencí vnitřních kontrolních mechanismů, nekonvenčním přístupem k etice a morálce a necitelným, nelítostným a egocentrickým pohledem na svět – mohl vyhnout konfliktu se společností. Velké většině z nich se to skutečně nepodaří a jejich kriminální aktivity pokrývají široké spektrum možností od drobných krádeží a zpronevěr až k přepadení, vydírání a loupeži, od vandalismu a výtržností po únosy, vraždu a zločiny proti státu, jako jsou zrada, špionáž a terorismus.

Ačkoliv ne všichni zločinci jsou psychopaty a ne všichni psychopati jsou zločinci, jsou psychopati ve vězeňské populaci široce zastoupení a jsou také odpovědní za mnohem více zločinů, než by odpovídalo jejich procentuálnímu zastoupení ve společnosti.[3]

– V průměru představují psychopati kolem dvaceti procent mužské i ženské vězeňské populace.

– Psychopati jsou odpovědní za více než padesát procent všech závažných trestných činů.

Je tedy zřejmé, že struktura osobnosti psychopatů pro nás ostatní představuje problém. Stejně jako je žralok lidožravý přirozeně dokonalý vražedný stroj, psychopati přirozeně vplouvají do role zločinců. Jejich připravenost využít každé příležitosti, kombinovaná s nepřítomností vnitřních kontrolních mechanismů, které označujeme jako svědomí, vytváří velmi účinný vzorec kriminálních aktivit.

Tak například zbaví-li okouzlující úsměv na pláži mladou ženu na chvilku ostražitosti, mladý psychopat jako Jeffrey neztrácí čas, pevně ji k sobě připoutá a najde si způsoby, jak z ní vysát maximum lidského tepla, sexuálního uspokojení, jídla i peněz – a to všechno ve jménu „lásky".

Když se do firmy Johna Waynea Gacyho přišel ucházet o práci mladý muž věku a typu, který Gacyho vzrušoval, Gacy ho neprodleně donutil k sexuálním hrátkám a nepřestal, dokud mladíka nezavraždil a jeho tělo nezakopal pod svým domem.[4]

Utažský zabiják Gary Gilmore se pohádal se svou přítelkyní, vzápětí vyrazil na projížďku autem (s jinou ženou) a jezdil tak dlouho, až se ten narůstající vztek už nedal ovládnout. Zastavil u benzinky, nechal svou mladou společnici na pár minut o samotě s autorádiem a zastřelil prvního člověka, na kterého narazil. Další večer zopakoval totéž. O těch dvou lidech, které zabil, prohlásil, že prostě byli ve špatnou chvíli na špatném místě, přišli mu do cesty, když se potřeboval nějak vybít.[5]

Studie FBI zjistila, že 44 % všech pachatelů, kteří se dopustili vraždy policisty ve výkonu služby, byli psychopati. (Zdroj: výroční zpráva FBI *Uniform Crime Reports* za rok 1992, oddíl týkající se policistů zabitých ve výkonu služby)

Žít okamžikem

I když leckterý stoupenec východních filozofií by se nad takovým znevažováním svých posvátných principů zachvěl hrůzou, mnohé z chování a motivace psychopata lze pochopit, pokud ho bereme coby osobu zcela ukotvenou v přítomnosti a neschopnou odolat naskytnuvší se příležitosti. Jak to vyjádřil jeden vězeň s vysokým skóre v PCL: „Co jsem měl dělat? Měla hezkej zadek. Tak jsem do toho šel." Byl odsouzený za znásilnění. Jiného zatkla policie poté, co se účastnil televizního kvízu ve stejném městě, kde žily i jeho oběti. Za pět minut slávy dva roky vězení.

V rozhovoru, který Gary Gilmore krátce před svou popravou poskytl časopisu *Playboy*, je dobře zprostředkován pocit člověka pevně ukotveného v přítomnosti. Na otázku, jak to, že byl navzdory svému vysokému IQ při svých zločinech tak často dopaden, odpověděl:

> Pár věcí mi prošlo. Ale jinak nejsem nijak dobrej zloděj. Jsem impulzivní. Neplánuju, nepřemýšlím. Na to, aby vám něco prošlo, nemusíte být nijak superinteligentní, stačí trochu myslet. Ale to já nedělám. Nemám trpělivost. Nejsem dost chamtivej. Ze spousty věcí, za který mě chytili, jsem se mohl dostat. Vlastně tomu moc nerozumím. Možná mi to už někdy dávno začalo být jedno.[6]

Psychopat a násilí – ledabylá chladnokrevnost

Ještě znepokojivější než míra, s níž se psychopati zapojují do trestné činnosti, jsou důkazy, že psychopati obojího pohlaví jsou mnohem náchylnější k násilnému a agresivnímu chování než ostatní.[7] Mezi delikventy samozřejmě nejsou sklony k násilí ničím výjimečným, ale psychopati mezi nimi i přesto vynikají. Ve vězení i mimo ně se dopouštějí až dvojnásobku násilných a agresivních činů než ostatní zločinci.

Je to znepokojivé, nikoliv však překvapivé. Zatímco většina z nás má, pokud jde o fyzické ubližování druhým, silné zábrany, pro psychopaty je typické, že tyto ohledy nemají. Násilí a výhrůžky jsou pro ně příhodným nástrojem, který mohou použít, když jsou rozzlobení, frustrovaní nebo když je jim něco odepřeno, a na bolest a ponížení zakoušené jejich obětmi přitom nemyslí. Násilí používají bez emocí a instrumentálně – je to pro ně pomůcka k uspokojení

jednoduchých potřeb, jako je sex, nebo k získání něčeho, co chtějí – a jejich reakcí na způsobené utrpení nebývá lítost, ale nevšímavost, pocit moci, potěšení nebo samolibá spokojenost. Není to pro ně nic, co by jim kazilo klidný spánek.

Reakce psychopatů můžeme porovnat s reakcemi policistů, kteří byli při výkonu služby nuceni použít zbraň. Na rozdíl od filmových hrdinů, kteří pozabíjejí před večeří deset grázlů, aniž by jim to zkazilo chuť k jídlu (příkladem budiž třeba detektiv „Drsný Harry" Callahan ztělesněný Clintem Eastwoodem) bývá většina policistů takovou událostí silně emocionálně otřesena a mnozí následně trpí nutkavými nepříjemnými vzpomínkami nebo tím, co se dnes označuje jako posttraumatický stresový syndrom. Může to pro ně mít zcela ochromující následky, a tak v mnoha právních systémech platí pravidlo, že každý policista, který se ve službě dostane do přestřelky – ať už měla či neměla smrtelné následky –, musí vyhledat pomoc psychologa.

Taková pomoc by u psychopatů byla ztrátou času. Dokonce i zkušeným a ostříleným profesionálům je nepříjemné, když vidí psychopatovu reakci na nějakou krutou událost nebo když poslouchají, jak popisuje brutální zločin stejně nezúčastněně, jakoby mluvil o loupání jablka nebo kuchání ryby.

– Dobrým příkladem bezproblémového přístupu psychopatů k násilí je to, jak Gary Gilmore v rozhovoru vysvětlil, proč se mu ve vězení říká „Kladivář".[8] Gilmorova kamaráda LeRoye ve vězení přepadli a okradli. Poslal Gilmorovi vzkaz, že by potřeboval pomoc s odvetou. „Ten večer jsem Billa (pachatele přepadení) načapal, jak sedí u televize a kouká na fotbal," vzpomínal Gilmore, „a tak jsem mu zarazil kladivo do hlavy, otočil se a šel pryč. Pěkně jsem ho zřídil! (smích) Mě strčili na čtyři měsíce do díry a Billa odvezli do Portlandu na operaci mozku. Ale jemu stejně hrabalo už předtím. Takže abych odpověděl na vaši otázku – ten kámoš mi začal říkat Kladivář. Dal mi takový malý dětský kladívko, přívěšek, abych ho mohl nosit na řetízku na krku." Po činu prý Gilmore později prohlašoval, že Billyho zabil a že spáchal ještě jednou brutální vraždu. „Proč jste všem říkal, že jste je zabil?" ptal se ho novinář. „To jste se vytahoval, nebo jste se chtěl přiznat?" Gilmore se rozesmál. „Abych pravdu řek, asi jsem se spíš vytahoval."

NA SILVESTRA roku 1990 zastřelila šestadvacetiletá Roxanne Murrayová brokovnicí svého dvaačtyřicetiletého manžela, se kterým žila pět let. Policii řekla, že manžela milovala, ale zabít ho musela. Soud nakonec došel ke stejnému názoru a obvinění z vraždy ji zprostil.

Její manžel Doug Murray byl „rádobymotorkář" vyznačující se slabostí pro „silné motorky, psy a slabé, poddajné ženy – všechno to pro něj bylo majetkem, který lze ovládat." V průběhu let byl obviněn z řady znásilnění a napadení, žádný případ se ale kvůli neochotě svědků promluvit nedostal před soud. Měl za sebou už několik manželství a své partnerky většinou terorizoval a bil. Krutou ironií osudu jistou dobu „vedl ubytovnu pro sexuálně zneužívané dospívající dívky. Psychicky i fyzicky je týral jako většinu žen ve své blízkosti; například si pro účely pozdějšího vydírání často pořizoval jejich kompromitující fotografie, aby je jimi mohl později vydírat."

Když si Roxanne stěžovala na účty za krmení pro jejich čtrnáct psů, zatáhl ji Doug do jejich karavanu, udeřil ji do hlavy nabitou pistolí a před očima jí jejího nejmilejšího psa zastřelil. „Mohla jsi to být ty," řekl jí. Zřejmě byl neschopný prožít sexuální vyvrcholení bez násilí nebo pocitu totálního ovládnutí partnerky. Orální sex vyžadoval kdykoliv a kdekoliv a odmítnutí trestal bitím. Nutil ženy prožívat scénáře brutálního znásilnění. Několik z nich donutil, aby s nabitou pistolí hrály ruskou ruletu. Podle jedné Roxanniny kamarádky „jako by Doug měl několik tváří. Některé z nich byly dobré, nebo aspoň chtěl, aby tak působily, jiné představovaly to nejhorší, co si dokážete představit."

Doug jako by svým brutálním chováním bezděky pomohl společnosti určit hranici, za kterou mají zneužívané a tero-

rizované oběti právo podniknout k vlastní obraně drastické kroky.

(z článku Kena McQueena, *Vancouver Sun*, 1. března 1991)

- Pachatel s vysokým výsledkem v PCL zabil při vloupání staršího muže a celou událost následně neúčastně popsal takto: „Hrabal jsem se tam, když ten dědek sešel po schodech a začal ječet, jako by měl nějakej záchvat nebo co. Tak jsem ho praštil do hlavy, ale von nezavřel hubu. Majznul jsem ho do krku a von... no... zapotácel se a upad. Chrčel a šly z něj zvuky jak z podřezanýho prasete (smích) a mně to začlo fakt jít na nervy, tak jsem ho párkrát kopnul do hlavy. Konečně zmlknul. Už jsem byl dost unavenej, tak jsem si v lednici vzal pár piv, zapnul televizi a usnul. No a vzbudili mě policajti." (směje se)

Podobné nezúčastněné projevy primitivního násilí se zásadně liší od násilného výbuchu v průběhu prudké hádky, při enormním citovém otřesu či v neovladatelném záchvatu vzteku, zuřivosti nebo strachu. Média jsou takových případů plná a většina z nás ví, jaké to je, když nám „rupnou nervy" – občas i s násilnými důsledky – a jak se pak člověk nad vlastním chováním zhrozí. Když jsem psal tuto kapitolu, právě probíhal soud s jistým pětašedesátníkem bez předchozího záznamu v trestním rejstříku, který byl obviněn z pokusu o vraždu: v průběhu extrémně vyostřeného jednání o svěření dětí do péče pobodal kapesním nožem svou manželku a jejího právníka. Podle posudku psychiatra pachatele natolik ovládly zjitřené emoce, že ztratil hlavu, „přepnul na autopilota" a vůbec si nepamatoval, čeho se dopustil. Muž, který byl vlastním chováním zděšený, byl nakonec viny zproštěn.

I kdyby byl odsouzen, měl by slušnou šanci na předčasné propuštění. Jak dokládají kriminologové, vraždy, k nimž dochází během domácích hádek nebo sporů mezi přáteli či známými, se většinou řadí mezi „jednorázové úlety", kterých se dopustí jinak řádní jednotlivci litující svých činů a je tu jen malá pravděpodobnost, že se to bude opakovat.

Násilí páchané psychopaty však postrádá obvyklé emocionální zabarvení a je pravděpodobné, že ho vyvolají běžné každodenní

události. V jedné studii jsme zkoumali policejní zprávy popisující okolnosti nedávných násilných trestných činů spáchaných vzorkem delikventů mužského pohlaví, z něhož asi polovinu tvořili psychopati.[9] Násilné zločiny spáchané psychopaty se od podobných zločinů spáchaných jinými pachateli lišily v několika důležitých aspektech:

- u jiných zločinců k násilí obvykle došlo v průběhu domácí hádky nebo v okamžiku intenzivního emocionálního prožitku;
- u psychopatů se projevy násilí často vyskytovaly v průběhu páchání trestné činnosti, při popíjení alkoholu, nebo byla motivací pomsta či odplata;
- dvě třetiny obětí ostatních zločinců tvořily ženské rodinné příslušnice, přítelkyně nebo známé;
- dvě třetiny obětí psychopatů tvořili jim neznámé osoby mužského pohlaví.

Obecně vzato násilí u psychopatů nebývá projevem hluboce zakořeněného strachu nebo pochopitelných spouštěcích faktorů, nýbrž je většinou chladné a nezúčastněné, často přímočaré, nekomplikované a účelové. Chybí tu silné emoce, které doprovázejí násilné projevy u většiny ostatních jedinců.

Asi nejhrozivějším aspektem psychopatického násilí je vliv, který má na celkovou povahu násilí v našich městech. Loupežná přepadení, drogová kriminalita, bezúčelné napadání kolemjdoucích, agresivní žebrání, činnost zločineckých gangů a útoky na předem vybrané cílové skupiny, jako jsou homosexuálové, s sebou většinou přinášejí neemocionální a nevyprovokované násilné činy proti zcela cizím lidem nebo těm, kdo jsou zrovna po ruce. Jedním ze vzorů této nové vlny násilí je typický psychopatický typ často zobrazovaný ve filmech a televizi: „Nic osobního," prohlašuje o svém násilnickém požitkářství. Jak to řekla jedna patnáctiletá dívka: „Když vidím něco, co moc chci, tak si to vezmu. Jednou jsem na jednu holku vytáhla nůž, to bylo to nejhorší, co jsem kdy udělala, ale nikdy jsem nikomu neublížila. Prostě jenom chci různý věci."[10]

Silniční pirát naboural do jiného auta a zabil matku s malou dcerkou. Podle svědků se po nehodě choval „hrubě a neurvale. Trápilo ho jedině to, že kvůli tomu zmešká schůzku." Při cestě v sanitce společně s jednou ze svých obětí, těžce zraněnou dvouměsíční holčičkou, tento řidič, který nevykazoval žádné známky požití alkoholu nebo drog, údajně reagoval na její pláč slovy: „Nemůžete zařídit, ať je to zatracený dítě zticha?"
(podle článku v deníku *Province*, Vancouver, 25. dubna 1990)

Sexuální násilí

Znásilnění nabízí dobrý příklad chladného, sobeckého a účelového používání násilí u psychopatů. Samozřejmě ne všichni pachatelé znásilnění jsou zároveň psychopaty. Někteří z nich jsou očividně silně narušené osobnosti, trpící řadou psychiatrických a psychologických problémů. Jiní jsou produkty kulturních a sociálních postojů, které redukují ženy na podřízené bytosti. Jakkoliv jsou tyto zločiny společensky odpudivé a pro oběti traumatizující, mohou být o něco pochopitelnější než znásilnění spáchaná psychopaty.

Odhadem polovina z mužů, kteří se dopouštějí opakovaného nebo vícečetného znásilnění, jsou psychopati.[11] Jejich činy jsou výsledkem výbušné směsi – bez zábran projevovaného sexuálního nutkání a fantazií, touhy po ovládnutí jiných lidí a vnímání obětí jako předmětů potěšení nebo sebeuspokojení. Tuto směsici názorně ilustruje případ Johna Oughtona, kterého tisk ve Vancouveru překřtil na „Sáčkaře" (podle papírového sáčku, který si dával na hlavu, když znásilňoval ženy a děti). Soudní psychiatr Oughtona označil jednak za psychopata – „chybí mu svědomí, je manipulativní, egocentrický, lhavý a neschopný cítit lásku" –, jednak za sexuálního sadistu, kterého „sexuálně vzrušuje, když může své oběti vystavit psychickému nátlaku."[12]

Psychopat jako domácí násilník

V posledních letech se zásadně zvýšilo veřejné povědomí o domácím násilí, což vedlo k tvrdošíjnému stíhání pachatelů a k jejich častější soudně nařízené léčbě. Ačkoliv jsou příčiny a dynamika

domácího násilí velice komplexní a zahrnují mnoho ekonomických, sociálních a psychologických faktorů, existují doklady pro tvrzení, že mezi těmi, kteří se jej dopouštějí, představují psychopati neopominutelnou část.

V jedné z našich studií jsme skupinu mužů, kteří se buď dobrovolně, nebo z rozhodnutí soudu zúčastnili terapeutického programu pro pachatele domácího násilí, podrobili hodnocení podle měřítek PCL.[13] Zjistili jsme, že psychopati tvoří dvacet pět procent z našeho vzorku, což je množství obdobné obecnému zastoupení psychopatů mezi vězeňskou populací. Nevíme sice, jaké procento psychopatických domácích násilníků se podobných programů neúčastní, ale odhadoval bych, že bude nejméně stejně vysoké.

Možnost, že mnozí z mužů, kteří dlouhodobě týrají své partnerky, jsou psychopati, má pro podobné terapeutické programy zásadní význam: to proto, že chování psychopatů je, jak známo, rezistentní vůči změnám (o tomto tématu pojednávám dále v této kapitole). Zdroje umožňující pořádání terapeutických programů pro pachatele domácího násilí jsou obvykle omezené a na místa ve skupinách je mnohdy nutné dlouho čekat. Psychopati se takových programů na rozdíl od ostatních účastní spíše proto, aby uchlácholili soud, než aby se dopracovali ke změně ve vlastním chování, a často tu jen zabírají místo, které by někdo jiný využil lépe.

Navíc mají psychopati na tyto programy nepochybně rozkladný vliv. Možná nejhorším důsledkem vyslání psychopata na podobnou terapii je ale falešný pocit bezpečí, který to může vzbudit u jeho partnerky. Ta leckdy usoudí, že „byl na léčení, a tak to teď bude lepší", čímž propásne šanci destruktivní vztah ukončit.

PAN LEBLANC byl odsouzen za napadení své družky a soud mu nařídil účast v terapeutickém programu pro násilníky. Tento šarmantní a přívětivý muž popsal svůj útok jako velmi drobnou – až politováníhodnou – výměnu názorů, při které v hněvu svou ženu udeřil. V policejní zprávě ovšem stálo, že měla podlitiny na obou očích a zlomený nos a že tento útok byl jen poslední z řady podobných epizod s jinými ženami. V pohovoru před zahájením terapie uvedl, že svému problému rozumí a že nepotřebuje nic, než se naučit ovládat hněv. Potom začal mírně

nadřazeně probírat psychologickou dynamiku a teorie spojené s domácím násilím a uzavřel to tím, že mu skupinová terapie nejspíš nic moc nepřinese. Nicméně byl ochotný se sezení zúčastnit, protože by prý mohl pomoci proniknout do problému ostatním účastníkům.

Během prvního sezení jaksi mimochodem – s minimem podrobností – uvedl, že byl ve Vietnamu jako parašutista, získal magisterský titul na Kolumbijské univerzitě a založil několik úspěšných firem. Tvrdil, že tohle je jeho první přečin, a když mu vedoucí programu připomněl jeho předchozí tresty za krádeže, podvody a zpronevěru, usmál se a prohlásil, že to všechno byly důsledky malicherných nedorozumění.

Ve skupinových hovorech měl hlavní slovo a většinou se snažil o dosti povrchní „populárně psychologické" analýzy ostatních účastníků. Vedoucímu skupiny připadal zajímavý, ale ostatní většinou jeho intelektuální arogancí a agresivním vystupováním trpěli. Po několik sezeních přestal na skupinu docházet a údajně odjel z města, čímž jasně přestoupil nařízení soudu. A jak se ukázalo, jeho tvrzení, že studoval na Kolumbijské univerzitě a že sloužil ve Vietnamu, byla falešná.

Zkouška ohněm: dá se jejich chování předvídat?

V případech vražd, za které hrozí v Texasu trest smrti, soudní psychiatr James Grigson, přezdívaný „Doktor Smrt", ve svých svědeckých výpovědích obvykle uvádí, že psychopatičtí vrazi budou určitě zabíjet znovu.[14] V důsledku toho si tamní cely smrti nemohou stěžovat na nedostatek obyvatel.

Grigsonově jistotě odporuje názor zastávaný řadou klinických psychiatrů i zákonodárců, podle kterého zločinecké a násilné chování nelze spolehlivě předvídat.

Jako obvykle leží pravda někde uprostřed. Člověk nemusí být génius, aby si uvědomil, že lidé s kriminální nebo násilnickou minulostí jsou nebezpečnější než ostatní. Z toho, co někdo udělal v minulosti, lze celkem dobře odhadovat, co asi udělá v budoucnosti; to je pravidlo, jež je základem mnoha rozhodnutí v systému trestního soudnictví.

Několik posledních studií dokládá, že odhady budoucího krimi-

nálního a násilného chování lze výrazně zpřesnit, pokud zároveň víme, zda je dotčený jedinec psychopat podle měřítek PCL.[15]

Tyto studie sledovaly míru recidivy po propuštění z vězení (páchaní dalších zločinů) u osob odsouzených federálními soudy. Ukazují nám, že:

- recidiva u psychopatů je v průměru zhruba dvojnásobná oproti ostatním odsouzeným;
- recidiva *násilných činů* u psychopatů je v průměru zhruba trojnásobná oproti ostatním odsouzeným.

Oblastí, která mimořádně zajímá veřejnost, je podmínečné propouštění pachatelů sexuálně motivovaných trestných činů. Jak už jsem uvedl dříve, je důležité u takových pachatelů rozlišovat mezi psychopaty a těmi, kteří psychopaty nejsou. Význam tohoto rozlišení pro komise, které o podmíněných propuštěních rozhodují, podtrhuje nedávný výzkum pachatelů znásilnění propuštěných z vězení po absolvování terapeutického programu.[16] Téměř jedna třetina těchto mužů se znásilnění dopustila znovu. Recidivující pachatelé měli většinou vysoké skóre v PCL a před propuštěním se u nich při měření pomocí elektronického snímače na penisu projevovaly znaky deviantního sexuálního vzrušení nad násilnými výjevy. Obě tato hlediska – psychopatie i deviantní vzrušování –, použitá coby kritéria odhadu, zda se propouštěný vězeň znovu dopustí znásilnění, byla správná ve třech případech ze čtyř.

Díky podobným výsledkům se dnes trestněprávní systém opět začíná zajímat o spojení mezi psychopatií, recidivou a násilím. Tento zájem se přitom neomezuje na zločince před propuštěním z výkonu trestu. Někteří soudní psychiatři nyní například využívají PCL k určení nápravné skupiny, do které by měl být odsouzený zařazen.[17]

Vyrostou z toho?

Představte si některé své příbuzné nebo známé, které znáte od dětství. Stydlivou kamarádku se spoustou zábran, společenského a zábavného bratra, vlezlého upovídaného bratrance nebo zlého, nepřátelského a agresivního souseda. Jací byli, když jim bylo deset?

I když se lidé mění – a v některých případech zásadně –, mnohé osobnostní rysy a modely chování zůstávají stejné po celý život. Tak třeba z kluka, který se všeho leká, vyroste mnohem spíš ustrašený, úzkostný dospělý než drsný a odvážný ranař. To neznamená, že by se naše osobnosti a chování pevně zafixovaly již v útlém věku nebo že by růst, dospívání a zkušenosti neměly značný vliv na to, jaký dospělý se z nás stane. Způsob, jakým komunikujeme a jak reagujeme na své okolí, je však do jisté míry kontinuální. Pokud jde o kriminalitu, různí vědci například zjistili, že dětské rysy ustrašenosti, nepokojnosti a agresivity vykazují pozoruhodnou setrvalost přinejmenším do rané dospělosti.[18]

Fakt, že antisociální a kriminální chování u dospělých psychopatů je pokračováním modelů chování, které se u nich poprvé projevily v dětství, tudíž není ničím překvapivým. K pozoruhodnému dění nicméně dochází na opačné straně spektra:[19]

- Kriminální jednání psychopatů zůstává v průměru na vysoké úrovni zhruba do čtyřiceti let věku, kdy prudce klesá.
- Tento pokles je mnohem dramatičtější u nenásilných činů než u projevů násilí.

Co způsobuje onen ústup antisociálního chování, který u některých psychopatů zaznamenáváme ve středním věku? Nabízí se několik možných vysvětlení: dojde u nich k „vyhoření“, dospějí, přestane je bavit trávit čas ve vězení nebo v souboji se zákonem, vyvinou si nové strategie, jak požadavky systému obejít, najdou někoho, kdo jim rozumí, případně si přebudují vlastní pohled na sebe sama i na svět a podobně.

Než však dojdete k závěru, že stárnoucí psychopati představují pro společnost menší ohrožení, měli byste zvážit i následující fakta:

- Ne všichni psychopati se po dosažení středního věku zločinu vzdají – mnozí z nich páchají trestné činy ještě v poměrně vysokém věku.
- Pokles kriminální aktivity nemusí nutně znamenat, že ve struktuře osobnosti došlo k zásadní změně.

Jsou to důležité body. Někteří psychopati se dopouštějí trestných činů, zejména násilných, prakticky až do smrti. A výzkumy naznačují, že u mnohých, jejichž kriminální aktivita v tomto věku poklesne, i nadále najdeme tytéž osobnostní rysy, které popisuje třetí kapitola, tedy že zůstávají egocentričtí, povrchní, manipulativní a bezcitní. Rozdíl je v tom, že se naučili uspokojovat své potřeby způsoby, které již nejsou tak hrubě antisociální jako dříve. To ale nemusí znamenat, že je jejich chování morální a etické.

Tak například i žena, jejíž muž se „napravil", daří se mu vyhýbat se střetům se zákonem, méně často ji podvádí a projevuje jí lásku, může o jeho nápravě pochybovat – zejména pokud jen málokdy ví, kde muž je a co dělá. Pokud je takový muž psychopat, o opravdovosti jeho proměny bych velmi silně pochyboval.

Jistá několikrát trestaná žena s diagnózou psychopatky se v pětatřiceti letech rozhodla změnit život. Ve vězení proto začala navštěvovat řadu kurzů, a když byla ve dvaačtyřiceti letech propuštěna, získala vysokoškolský diplom v oboru psychologického poradenství. Začala pracovat se sociálně vyloučenými dětmi a v posledních pěti letech nebyla obviněna z žádného trestného činu. Někteří lidé považují její proměnu za úspěšnou. Přesto ale byla z několika zaměstnání propuštěna pro drobné zpronevěry a vyhrožování kolegům a nadřízeným. Formálním obviněním se vyhnula, protože mnozí se jejích hrozeb báli a nechtěli, aby zveřejnění těchto událostí poškodilo je osobně nebo jejich organizace. Někteří z těch, kdo ji znají, ji považují za zajímavou ženu, jejíž kriminální minulost byla důsledkem nepříznivých sociálních okolností a smůly. Jiní se domnívají, že je pořád stejná, jako byla vždycky – necitelná, arogantní, manipulativní, egocentrická, s jediným rozdílem: teď se jí daří vyhnout se přímému střetu se zákonem.

Dokonalý výsledek

Tuto kapitolu bych chtěl zakončit krátkou studií zločince, o němž se dva nezávislí hodnotitelé shodli, že by měl podle PCL dostat

nejvyšší možné skóre, výsledek, kterého dosahuje méně než jeden ze dvou set pachatelů závažných trestných činů.

Earlovi bylo čtyřicet let a odpykával si tříletý trest za napadení. Oba hodnotitelé popisovali rozhovor s ním jako zajímavý a dokonce vzrušující, protože z něj vyzařovala nespoutaná energie, která je držela v trvalém napětí. Současně je ale děsilo a odpuzovalo to, o čem mluvil a jak klidně a nezúčastněně to říkal. Jak uvedl jeden z nich: „Ten člověk mě opravdu fascinoval, ale byl jako z jiné planety. Šel z něj příšerný strach."

Earl pocházel ze stabilní dělnické rodiny, narodil se jako třetí ze čtyř dětí. Jeho potíže se společností začaly brzy – v mateřské škole bodl učitelku vidličkou, když po něm chtěla, aby se posadil. V deseti letech nabízel za úplatu svým starším kamarádům sexuální služby mladých dívek (včetně své vlastní dvanáctileté sestry) a ve třinácti byl odsouzený za to, že kradl rodičům věci a padělal jejich podpisy na šeky. „Jo, byl jsem na pár měsíců v polepšovně, ale naučil jsem se tam sakra víc, než za co mě tam šoupli."

Od té doby Earl spáchal kdeco a většinou při tom trpěli druzí. V jeho záznamech se to jen hemží loupežemi a dopravními přestupky, najdeme tam znásilnění, napadení, krádeže, podvody, omezování osobní svobody, kuplířství a pokus o vraždu. Přesto ale strávil ve vězení jen překvapivě málo času. V mnoha případech bylo obvinění staženo, protože oběť odmítla svědčit, v dalších kvůli nedostatku důkazů a díky tomu, že Earl dokázal své chování přesvědčivě vysvětlit. A i když byl odsouzen, obvykle se mu podařilo dosáhnout předčasného propuštění, což je vzhledem k tomu, jak se ve vězení choval, celkem překvapivé.

Výmluvný je záznam v jeho psychologickém posudku: „Nejnápadnější je na Earlovi jeho posedlost absolutní mocí. Ostatních si cení, jen dokud se podrobují jeho vůli nebo jsou ochotní se nechat přinutit či zmanipulovat k tomu, co chce on. Neustále hledá možnosti, jak využít lidí či situací kolem sebe." Jinde se v jeho vězeňských záznamech líčí, jak se mu na jeho cestě za mocí a ovládnutím situace daří kráčet po tenké hranici mezi spoluvězni a dozorci tak, že ho obě strany obdivují a zároveň se ho bojí. Je velmi zběhlý ve využívání hrozeb, zastrašování, násilí, úplatků a drog a „pravidelně udává své spoluvězně, aby se vyhnul trestu nebo aby si zajistil ur-

čitá privilegia. Zákony života mezi vězni pro něj neznamenají nic, pokud mu osobně nemohou zajistit nějaký prospěch."

K ženám se choval stejně neupřímně a predátorsky jako k ostatním. Uváděl, že má za sebou několik set různých vztahů, kdy s dotyčnou ženou žil pod jednou střechou od několika dnů po několik týdnů, a blíže neurčené množství jiných sexuálních kontaktů. Na otázku, kolik má dětí, Earl odpověděl: „To vůbec nevím. Pár jich asi bude. Párkrát mi tvrdily, že jsem otec, ale já vždycky řek: ‚Vlez mi na záda. Jak mám vědět, že to je moje?'" Ženy kolem sebe běžně terorizoval a fyzicky napadal, sexuálně zneužil svou dceru a znásilnil její kamarádku. Jeho sklony k sadistickému sexuálnímu chování se projevovaly i ve vězení, kde byl známý pro svou „agresivní homosexualitu."

Jedním z nejvýraznějších rysů Earlovy osobnosti je přesvědčení o vlastní důležitosti. V jeho záznamech se často opakují poznámky o teatrálním, přehnaném a pompézním způsobu komunikace. Jak napsala jedna z mých tazatelek: „Kdybych se ho tak nebála, vysmála bych se mu za tu jeho přehnanou sebelásku do očí." Sám Earl to popsal následovně: „Ostatní mi pořád říkají, jak jsem skvělej a jak není nic, co bych nedokázal. Někdy si až myslím, že si ze mě dělaj prdel, ale člověk si přece musí věřit, ne? Když se na sebe podívám, tak se sám sobě líbím."

Před několika lety, právě v době tohoto pohovoru, byla posuzována Earlova žádost o předčasné propuštění. Ve svém podání Earl psal: „Hodně jsem dospěl a ve vězení nevidím budoucnost. Mám společnosti co nabídnout, hodně jsem se snažil rozebrat si svoje silné i slabé stránky. Mým cílem je stát se řádným občanem, žít počestně a vybudovat si láskyplný vztah s nějakou hodnou ženskou. Jsem přesvědčený, že jsem teď upřímnější a spolehlivější. Má pověst je mi svatá." Tazatel doplnil: „Byl jsem si přitom dobře vědom paradoxní skutečnosti, že Earl je notorický lhář používající desítky falešných jmen."

Vězeňský psychiatr i psycholog přesto kupodivu soudili, že Earl při posledním pobytu ve vězení skutečně prokázal náznaky zlepšení, a na základě svých setkání s ním prohlásili, že představuje jen nízké riziko recidivy. Ale jak uvedl jeden z mých tazatelů: „Jestli je pravda jen polovina toho, co mi řekl, nikdy by se už neměl dostat ven." Earl si dobře uvědomoval, že námi vedené rozhovory

jsou přísně soukromé a jsou součástí výzkumného projektu, podle jehož etických i právních pravidel jsme o svých zjištěních nesměli odpovědná místa informovat, pokud by výslovně nehrozil, že ublíží sobě nebo někomu jinému. Před námi se tedy projevoval mnohem otevřeněji, než když se ucházel o podmínečné propuštění. Jak se nakonec ukázalo, jeho žádost byla zamítnuta a on začal obviňovat mého hodnotitele z prozrazení obsahu jejich rozhovoru. Dotyčný hodnotitel se z obav, že se mu Earlovi přátelé mimo vězení začnou mstít, vydal na delší cestu po Evropě a nyní pracuje v Anglii. Earl byl nedávno propuštěn z vězení a můj spolupracovník neplánuje vrátit se v blízké budoucnosti do Kanady.

Kapitola 7

Psychopati s kravatou

Poklesky lupiče jsou pro finančníka předností.
– George Bernard Shaw: předmluva ke hře *Majorka Barbory*

V červenci 1987 jsem jako reakci na svůj článek v *New York Times*, který shrnoval mé poznatky o psychopatii,[1] dostal dopis od zástupce newyorského okresního prokurátora Briana Rosnera. Napsal mi, že byl nedávno přítomen vynesení rozsudku nad mužem obviněným z mnohamilionového finančního podvodu. „Slova vašeho článku obžalovaného vystihla do puntíku. V odboru finanční kriminality jsou naším denním chlebem – abych parafrázoval vaše slova – podvodní advokáti, lékaři a obchodníci. Domnívám se, že vaše práce nám pomůže přivést soudy k pochopení toho, proč se vzdělaní lidé v oblecích šitých na míru dopouštějí zločinů a jak je s nimi třeba nakládat při vynášení rozsudku. Pokud by vás to zajímalo, přiložil jsem ke svému dopisu část materiálu ze zmíněného procesu. Jsou to fakta přesně potvrzující vaši teorii."[2]

Přiložené materiály popisovaly činnost šestatřicetiletého Johna Gramblinga mladšího, kterému se – s pomocí spolupachatelů – podařilo přemluvit celou řadu bank, aby mu poskytly miliony dolarů, i když jim nedal žádné záruky. Článek v listu *Washington Street Journal*, popisující Gramblingovu podvodnou kariéru, začínal slovy: „K vypůjčení milionů bez záruky je třeba talent, ale John Grambling rozhodně ví, jak zapůsobit na banky a jak falšovat doklady o majetku."[3] A zde je úvod celého článku:

Před několika lety se dva nepoctiví obchodníci pokusili okrást čtyři banky a jednu družstevní záložnu o 36,5 milionu dolarů – a aniž by museli na kohokoliv namířit pistolí, odnesli si 23,5 milionu. Špatné skóre to není, ale nakonec byli dopadeni.

Tyto podvody téměř zcela závisely na schopnosti vzbuzovat dobrý dojem. Gramblingovi a jeho společníkovi se podařilo přesvědčit řadu finančních institucí o své důvěryhodnosti. Pomohla jim přitom i dobrá úvěrová historie, kterou si vytvářeli tím, že každou další půjčkou částečně spláceli ty minulé.

Ve snaze najít vysvětlení, jak se jim to mohlo tak dlouho dařit, si reportér *Wall Street Journal* od různých bankéřů vyslechl mimo jiné i následující reakce:

- „Banky mezi sebou při poskytování půjček tvrdě soupeří."
- Gramblingovi dodávalo důvěryhodnosti jeho „výtečné vystupování".
- Gramblingovi „by měli nařídit, aby nosil na krku výstražný zvoneček."

Podle přepisů soudního jednání a ostatních právních dokumentů, které jsem dostal,[4] se Grambling živí tak, že si díky svému šarmu a prostřednictvím lží a manipulací získává důvěru svých obětí. Přestože dokáže své činy poměrně uvěřitelně vysvětlit, ze zmíněných dokumentů a z knihy, kterou o případu Brian Rosner napsal,[5] je zřejmé, že chování Johna Gramblinga odpovídá konceptu psychopatie představenému v této knize. Když nic jiného, je tenhle příběh dobrým poučením o tom druhu sociálních predátorů, kterým jejich okouzlující vystupování a zakrnělé svědomí otvírají cestu k tomu, aby tahali peníze z institucí i jednotlivců – poučením o tom, čemu se eufemisticky říká „zločiny bílých límečků". Tihle lidé mívají okouzlující úsměv a důvěryhodný hlas, ale buďte si jistí, že výstražné zvonečky na krku rozhodně nenosí.

Pro psychopaty s podnikatelským duchem je Gramblingův případ – a další podobné – návodem, jak s využitím vzdělání a společenských styků bez použití násilí připravit jednotlivce i firmy o majetek. Na rozdíl od obyčejných „zločinců s kravatou" se ale jejich

podvodné a manipulativní chování nezaměřuje jen na vydělávání peněz. Stejné rysy prostupují i jejich jednáním ve vztahu ke komukoliv a k čemukoliv včetně rodiny, přátel a soudního systému. Často se jim daří vyhýbat se vězení, a i když jsou dopadeni a odsouzeni, obvykle dostanou lehčí trest, brzy dosáhnou předčasného propuštění a pokračují tam, kde předtím skončili.

Na společnost ale jejich zločiny působí zcela rozkladně. Zde je několik vět ze závěrečné řeči prokurátora Briana Rosnera při procesu s Gramblingem:[6]

- Gramblingovy zločiny jsou projevy vypočítavé hamižnosti, hnané touhou získat moc nad životy a majetky jiných lidí. Podobnou touhu vídáme u těch nejhorších zločinců. Jsou to činy nevypočitatelně zlého člověka. (s. 87)
- V tomto státě za sebou zanechal celou řadu zničených kariér a nadějí. Finanční škodu, kterou způsobil, spočítat můžeme, hodnotu lidského utrpení a psychologické újmy nikoliv. (s. 86)
- Jakkoliv jemné používá nástroje, jeho pudy jsou stejně brutální jako pudy pouličního lupiče. (s. 83)

Kromě toho, že Grambling úspěšně vysával finanční instituce, používal hlavičkový papír jedné vážené účetní firmy k padělání finančních výkazů, díky nimž pak získával půjčky. Ve stejnou dobu podvodně přiměl jednoho z vedoucích zaměstnanců této firmy – do jehož referátu spadala i charitativní činnost – a jeho kolegu k tomu, aby mu pomohli založit podvodnou dobročinnou nadaci pro seniory. Jak uvedl Rosner, podle těchto dvou oklamaných mužů byl Grambling „ten nejdokonalejší podvodník, na jakého kdy narazili."

OKOUZLUJÍCÍ lidé využívají svého šarmu až do krajnosti a chovají se tak nestoudně, jak jim svět dovolí.
– Logan Pearsall Smith, *Postřehy*

Grambling se ve svých zločinech neomezoval jen na neosobní finanční instituce. Zfalšoval například daňové přiznání své švagrové

a podvodně ji vmanipuloval do podepsání hypotéky ve výši 4,5 milionu dolarů. Peníze si nechal a odpovědnost za vzniklý dluh zůstala jí. „Nikdo si neumí představit, jak se mi ulevilo, když jsem se dozvěděla, že je za mřížemi," vyjádřila se po jeho zatčení. „Ublížil tolika obyčejným lidem. Teď už díkybohu nikomu neublíží."[8]

Gramblingův tchán psal o tom, jak jeho zeť vyjadřoval lítost nad svým dřívějším chováním, jak mluvil o své léčbě, o své stoprocentní nápravě a plánech na odčinění hříchů, a to všechno „v době, kdy se chystal vysát další banku."[9] Po propuštění na kauci se Grambling dopustil dalších podvodů, označovaných jako „tsunami zločinů od pobřeží k pobřeží."[10] Svá slova lítosti popřel vlastními činy.

A co k tomu všemu řekl samotný Grambling? Vlastně docela dost. Některé z jeho výroků jsou velmi příznačné a stojí za to, abychom je zde uvedli jako ukázku jednoho z typických rysů psychopata: snadné překrucování reality i tehdy, kdy psychopat ví, že jeho okolí dobře zná fakta. Výňatky pocházejí z dopisu zaslaného soudu ve snaze dosáhnout zmírnění trestu a z průběhu soudního líčení.

- Díky vzdělávání v oboru financí se ze mě stal finanční architekt. Jsem budovatel, žádný profesionální lhář nebo podvodník.[11]
- Před rokem 1983 jsem se nikdy v žádném svém zaměstnání nedostal do konfliktu se zákonem, ať už v oboru finančnictví nebo v jakémkoliv jiném.[12]
- Jsem velice citlivý člověk.[13]

Grambling si musel jasně uvědomovat, že tato prohlášení nejsou v souladu s fakty, s nimiž byl soud již seznámen. Profesionálním podvodníkem byl, problémy se zákonem před rokem 1983 měl a „citlivý" v běžném slova smyslu podle všeho nebyl. Jeho podvody a konflikty se zákonem jsou dobře zdokumentované. Na počátku sedmdesátých let ještě na univerzitě zpronevěřil několik tisíc dolarů ve studentském spolku. Ve snaze vyhnout se skandálu spolek nakonec přijal šek od Gramblingova otce a nepodal trestní oznámení.

V prvním Gramblingově zaměstnání u jisté velké investiční banky jeho zaměstnavatel označil za „profesně neschopného" a bylo mu doporučeno, aby odešel.[14] V dalším zaměstnání ve finančním sektoru lhal o svém skutečném pracovním zařazení a firmu podvedl. Dostal

možnost dát výpověď, a pak už se vydal na vlastní dráhu padělatele a zloděje.[15]

Pokud jde o city, řekl Rosner o Gramblingově manželce: „Bála se o své chlapce. Grambling byl vždycky mizerný otec, nedával najevo city a často nebýval doma. Svým synům lhal o svých zločinech stejně jako každému, kdo se ho zeptal. A jí samotné lhal tolikrát a o tolika věcech, že se to ani nedá spočítat.“[16] Dále uvádí: „Nikdy nevěděla, koho má vlastně vedle sebe: ‚Jako bych si šla lehnout se skautem, a vzbudila se vedle Jacka Rozparovače,‘ říká. Podváděl ji stejně jako všechny ostatní. Prý skoro litovala, že ji prostě jen neznásilnil, protože to by měla rychle za sebou. Jedna kamarádka jí ve snaze ji utěšit řekla, že nemůže pochopit, proč dostal Grambling tak vysoký trest za ‚obyčejné podvody‘. Myslela, že ji snad roztrhne. Ona s těmi ‚obyčejnými podvody‘ musela žít každý den.“ (s. 390) Na základě rozsáhlé zprávy o Gramblingových rodinných poměrech Rosner a jeho kolegové došli k závěru, že „ještě nikdy neviděli tak komplexní analýzu myšlení zločince s kravatou: byla tu neutuchající touha hromadit majetek, zneužívání ostatních lidí za tímto účelem i nepřítomnost jakýchkoliv emocí a lidských vztahů kromě sebelásky.“ (s. 361) Gramblingova schopnost své chování racionalizovat je pak typická pro vztah, který mají psychopati ke svým obětem. Kromě touhy „být všemi oblíbený“, eufemistického pohledu na sebe sama jako „finančního architekta“ a jeho „obavy ze ztráty tváře“ své zločiny ještě navíc považoval za logickou reakci na pocit marnosti a stres, vinil z nich spíše oběti než než sebe. Opět slovy Briana Rosnera: „V Gramblingově pojetí si každý, kdo je tak hloupý, že mu uvěří, zaslouží nést důsledky.“[17]

Kšeftaři s důvěrou

Grambling dokázal využít svého osobního kouzla, sociálních schopností a rodinných styků k získání důvěry ostatních. Pomohl mu přitom obecný předpoklad, že důvěryhodnost určitých společenských skupin plyne z jejich sociálního nebo profesionálního postavení. Například právníci, lékaři, učitelé, politici, poradci a podobně většinou nemusejí vynakládat žádnou zvláštní námahu, aby si získali naši důvěru – dostane se jim jí z podstaty jejich postavení. Když jednáme s pracovníkem autobazaru nebo zástupcem telefonního

operátora, máme se trochu na pozoru, ale do rukou advokáta, doktora nebo finančního poradce často slepě vkládáme svůj majetek i život.

Obvykle je tato důvěra na místě, ovšem už samotný fakt, že jsme jí schopní, z nás dělá snadnou kořist pro každého dobře připraveného žraloka, na kterého narazíme. Nejnebezpečnějšími ze všech – skutečnými lidožrouty mezi šejdíři – jsou psychopati. Jakmile naši důvěru získají, zradí ji s ohromující bezcitností.

Ukázkovým příkladem může být jeden z námi zpovídaných mužů, kterému budu říkat Brad. Tento čtyřicetiletý právník s vysokým výsledkem v PCL je dokladem toho, jak dokáže psychopat využít profesního postavení k sobeckému uspokojení osobních potřeb. Brad pochází z vážené rodiny, jeho mladší sestra také vystudovala práva a on sám si teď odpykává čtyřletý trest za podvod a porušení důvěry, při nichž šlo o miliony dolarů. Podle svých slov si peníze jenom vypůjčil, aby vyrovnal těžké ztráty na burze, a „měl v úmyslu je vrátit do posledního centu i s úroky“. Ve skutečnosti byl proslulý svou zálibou v rozmařilém životě. Byl třikrát ženatý, jezdil v porsche, žil v luxusním apartmá, bral kokain a nadělal spoustu dluhů v místních sázkových kancelářích. V zametání stop byl dosti obratný, ale nakonec ho štěstí opustilo. Bradovy problémy nebyly žádnou novinkou. Už jako dospívajícího ho rodiče museli často tahat z malérů, většinou za menší přestupky jako výtržnictví a rvačky, ale také za sexuální napadení dvanáctileté sestřenice a za to, že do zastavárny prodal matčin šperk, který se v rodině dědil z generace na generaci. Jak říkal, škola pro něj nepředstavovala žádný problém. „Byl jsem dost chytrý na to, abych zvládl vysokou bez nějakého zvláštního učení. V ročníku nás bylo hodně a občas jsem někoho přemluvil, aby složil zkoušku za mě.“ Během studia práv u něj jednou našli drogy, ale dokázal se vymluvit, že patřily někomu jinému.

Poté, co si Brad ze svého posledního trestu odpykal osmnáct měsíců, byl podmínečně propuštěn. Ale jen o dva měsíce později ho chytili, když chtěl v matčině autě (které si vzal bez povolení) překročit hranice, a propuštění bylo zrušeno.

Při našich rozhovorech působil Brad příjemně a přesvědčivě. Pokud šlo o jeho oběti, údajně se prý nikomu nic nestalo. „Advokátní komora má fondy, ze kterých se tyhle věci hradí. Já jsem za to

zaplatil víc než dost časem stráveným za mřížemi.“ Ve skutečnosti partneři v jeho advokátní kanceláři i jeho rodina utrpěli v důsledku jeho činů velké finanční ztráty.

KDYŽ zvážíme rysy jejich osobnosti, nemůže nás překvapit, že psychopati často úspěšně vystupují pod falešnou identitou. Bez váhání dokáží padělat potřebné dokumenty a stejně rychle je využijí k tomu, aby mohli zaujmout profesní role zajišťující jim prestižní a mocenské postavení. Když jim pak začne hořet půda pod nohama, což se většinou stane, prostě sbalí kufry a jdou dál.

Ve většině případů si vybírají obory, kde se dají potřebné znalosti snadno předstírat, profesionální žargon snadno naučit a kde jejich skutečné dovednosti nebude nikdo příliš hluboce zkoumat. Ještě lépe je, pokud kýžené povolání klade velký důraz na schopnost přesvědčit jiné nebo jimi manipulovat. Proto se také psychopati tak snadno vydávají za finanční poradce, kazatele, terapeuty a psychology. Někdy si ale vyberou ještě těžší oříšek.

Najdou se i psychopati, kteří dokáží vystupovat jako lékaři, stanovují diagnózy, předepisují léky nebo dokonce operují. A v nejmenším jim nevadí, že tak mohou ohrozit životy svých pacientů. Před deseti lety se ve Vancouveru jistý muž vydával za chirurga, ortopeda. Téměř celý rok prováděl operace – většinou jednoduché, ale zvládl i pár obtížných –, vedl finančně náročný život veřejné osobnosti a byl velmi aktivní společensky i v charitě. Když se začaly objevovat otazníky kolem jeho sexuálních styků s pacientkami, jeho medicínských postupů a několika nevydařených operací, prostě zmizel; lékařské komoře po něm zbyl z ostudy kabát, mnoha lidem zase psychická a fyzická újma. O pár let později se objevil v Anglii a posléze tu byl zatčen, když se vydával za psychiatra. Během soudního líčení se ukázalo, že vystupoval také jako sociální pracovník, policista, tajný agent celní správy a psycholog specializující se na manželské problémy. Na otázku, jak dokázal tolik rolí zvládnout, odpověděl: „Hodně čtu.“ Dostal jen nízký trest. Možná, že teď žije zrovna ve vaší čtvrti.

Zranitelné cíle

Představa, že psychopat dokáže úspěšně vystupovat jako právník nebo jako investiční poradce, není příliš příjemná. Mnohem znepokojivější však je, když profesionální důvěru začne s chladnou vypočítavostí narušovat ta malá část odborníků – lékaři, psychiatři, psychologové, učitelé, terapeuti a osoby pracující s dětmi –, kterým jejich povolání ukládá pomáhat ohroženým. V *Masce příčetnosti* Hervey Cleckley živě vykresluje psychopatického lékaře a psychiatra. Podle něj se od psychopatů končících ve vězení liší jen v tom, že dokáží dokonaleji a konzistentněji udržovat zdání normálnosti. Tato jejich rouška důvěryhodnosti je nicméně velice tenká a ke zdělení nešťastných pacientů může až nepříjemně lehce spadnout. Nejčastějšími případy jsou terapeuti, kteří bezohledně zneužívají svého postavení k navazování sexuálních styků s pacienty, což v obětech často zanechává pocity zklamání a zrady. Pokud si chtějí stěžovat, jsou často jen dále traumatizovány systémem nastaveným tak, že terapeuty staví do výhodnější pozice. „Pacientka je viditelně rozrušená, touží po pozornosti a má sklon k vymýšlení."

Nejděsivější případy zneužití důvěry za účelem uspokojení vlastních potřeb jsou ty, které se týkají nejzranitelnějších členů společnosti. Nad počtem dětí, které jsou sexuálně zneužívány rodiči, příbuznými, pečovateli, kněžími a učiteli, zůstává rozum stát. Mezi pachateli jsou opět těmi nejhoršími psychopati, protože je jim naprosto jedno, jaké ohromné tělesné i emocionální škody dětem ve své péči způsobí. Na rozdíl od jiných pachatelů podobných činů, z nichž mnozí byli v dětství sami zneužíváni, sami jsou psychologicky narušení a často pociťují nad svými činy lítost, jsou psychopati zcela nezúčastnění. „Prostě beru, co je po ruce," řekl jeden z námi vyšetřovaných, odsouzený za zneužití osmileté dcery své přítelkyně.

Před několika měsíci mi volala psychiatrička z jisté západní země. Podle jejích slov se nezřídka stává, že je soukromá firma najatá státem k péči o narušenou mládež a mladistvé delikventy posléze obviněna ze zneužívání svých svěřenců. Ze své zkušenosti s těmito firmami usoudila, že řada obviněných zaměstnanců jsou psychopati, kteří bez váhání využili svého výsadního postavení k sexuálnímu obtěžování pacientů. Navrhla tudíž, aby při udílení dalších kontraktů byli pracovníci firem posuzováni podle PCL.

Přirozený talent

Nemálo psychopatů dokáže přesvědčit své okolí, aby jim vyšlo vstříc. Většinou tak získávají peníze, prestiž, moc, či – pokud jsou ve vězení – svobodu. Když vezmeme v úvahu, že ustrojení jejich osobnosti z nich v této oblasti dělá přirozené talenty, je svým způsobem těžké si představit, že by se mohli chovat jinak. Přidáme-li rysy, které otevírají dveře obecně – dobrý vzhled a výřečnost – máme přímo zadělano na život plný podvodů a lží, jak by jistě mohl dosvědčit třeba takový Brad.

Psychopatům jejich práci navíc velmi ulehčuje skutečnost, že mnoho lidí je až překvapivě důvěřivých, neotřesitelně přesvědčených o tom, že člověk je od podstaty dobrý.

V novinách jsem nedávno natrazil na článek nazvaný *Nejnovější finta podvodníků: pravdomluvnost.*[*] Popisoval eskapády člověka, který byl v městečku, kde žil už deset let, zvolen Mužem roku, stal se prezidentem Obchodní komory (tak trochu jako sériový vrah John Wayne Gacy, jehož kandidaturu na obdobnou pozici zmařilo usvědčení z první vraždy) a také členem výkonného výboru Republikánské strany. S materiály, v nichž uváděl, že získal doktorát z psychologie na univerzitě v Berkeley, se ucházel o zvolení do místní školské rady. „Za to je osmnáct tisíc dolarů ročně," řekl později. „Plánoval jsem, že bych postoupil do okresní komise, což už vynáší třicet tisíc. A možná bych to dotáhl až na stát."

Jeden místní novinář se rozhodl údaje, které o sobě dotyčný uváděl, ověřit. Zjistil, že až na místo a datum narození byly všechny vymyšlené. („Vždycky přidejte kousek pravdy," radil později onen muž novinářům.) A nejen že si ten člověk naprosto vymyslel svou identitu, ale měl za sebou dlouhou řadu přečinů, podvodů a pobytů ve vězení. S kteroukoliv univerzitou ho spojovaly leda kurzy, které absolvoval ve federálním vězení v Leavenworthu. „Než se stal dospělým podvodníkem, byl úspěšným podvodníkem nezletilým. Jednalo se o ten typ kluka, který ukradne skautskou uniformu, aby se mu líp stopovalo, přičemž bude řidičům tvrdit, že plní bobříka odvahy. Později vstoupil do armády, ale dezertoval už po třech týdnech. Pak se vydával za anglického válečného pilota. Přesvědčil lidi, že je hrdina. Dvě desítky let harcoval po Státech, vždycky s drobným náskokem před ošizenými. Cestou nasbíral tři manželky, tři rozvody a čtyři děti, o kterých nic neví."

Když se všechno provalilo, nijak ho to netrápilo. Prý vždycky věděl, že kdyby na něho přišli, „budou ti napálení stát na mojí straně. Dobrý lhář se v lidech vyzná." Tahle poznámka je zřejmě to nejpravdivější, co kdy vyslovil. Vadilo mu vlastně jen to, že pravdu zjistil pouhý místní reportér. Jeho investigativní práci ovšem smetl mávnutím ruky: „Měl jsem slabé krytí."

Nejpozoruhodnější – i když nijak neobvyklé – na celém příběhu je, že místo aby se místní společnost, kterou tak dlouho klamal, nad tou nehoráznou snůškou podvodů pohoršovala, opravdu se postavila na jeho stranu. A nebylo to pouhé prázdné gesto. „Pokud jde o upřímnost, mravní integritu a oddanost plnění povinnosti, může se podle mého názoru směle měřit s prezidentem Abrahamem Lincolnem," napsal předseda místní pobočky Republikánské strany. Nejspíš dal víc na podvodníkova slova než na jeho činy. Anebo si společně s ostatními prostě nedokázal přiznat, že by se mohl stát obětí podvodu. Jak to kdosi vyjádřil: „Nejvíc ponižujícím zločinem, který má cynická Amerika na seznamu, je skočit někomu na špek."[19]

Podvodníkům a lhářům to pochopitelně výrazně usnadňuje život. Náš muž v tom okamžitě spatřil novou příležitost a začal si dělat plány na další politickou kariéru. „Pro politika je důležité, aby lidé znali jeho jméno, a moje jméno teď zná mnohem víc lidí než předtím," řekl. „Můžu z toho žít celé roky." U většiny z nás platí, že pokud by nás veřejně odhalili jako lháře a podvodníky, nejspíš by nás to zničilo; ne tak psychopata. Ten se klidně bude dál dívat společnosti přímo do očí a vášnivě se zapřísahat svým „čestným slovem".

JINÝ případ se ovšem odehrál až nepříjemně blízko mě. Pozvali mne, abych o svém výzkumu psychopatů promluvil na kriminalistické konferenci v Kalifornii. Měl jsem dostat honorář 500 dolarů plus výlohy. Když jsem ještě šest měsíců po konferenci neměl zaplaceno, začal jsem o věc zajímat a zjistil jsem, že organizátora zatkli na jisté celostátní oficiální akci ve Washingtonu a obvinili ho z několika případů podvodů, padělání a krádeží. Ukázalo se, že má hustě popsaný trestní rejstřík, že ho několik psychiatrů diagnostikovalo jako „klasického psychopata" a že práci získal díky falešným dokumentům. Nemusím snad dodávat, že jsem nebyl jediným přednášejícím, který nedostal své peníze. K tomu všemu mi ještě krátce

po mé přednášce poslal kopii článku o diagnostikování psychopatie, doplněnou jeho redakčními poznámkami. Po zatčení byl propuštěn na kauci a ihned zmizel.

Paradoxní je, že před přednáškou i po ní jsem s tímto mužem strávil poměrně dost času, nejdřív na obědě, poté v baru. Nevšiml jsem si na něm ničeho neobvyklého ani podezřelého. Můj radar na jeho přítomnost nijak nezareagoval. Možná bych mu dokonce i půjčil peníze. Vzpomínám si, jak jsem trval na tom, že účet v baru zaplatím já. Prostě neměl na krku výstražný zvoneček.

Subkriminální psychopati

Mnozí psychopati opakovaně končí ve vězení nebo v jiných nápravných zařízeních. Jejich typický životní model vypadá tak, že střídají jedno zaměstnání za druhým a prokládají to pobyty ve vězení, případně střídají různé věznice a někdy i psychiatrické léčebny, odkud jsou ale obvykle propuštěni, jakmile si personál uvědomí, že tenhle pacient bude jen dělat potíže a narušovat řád. Působí to dojmem, jako bychom se dívali na neovladatelně poskakující pingpongový míček.

Řada psychopatů se ovšem do vězení nebo jiného zařízení nikdy nedostane. Dokáží zdánlivě fungovat uspokojivým způsobem – jako právníci, lékaři, psychiatři, vědci, žoldáci, policisté, vůdci různých sekt, vojenský personál, podnikatelé, spisovatelé, malíři, herci a tak dále –, aniž by překračovali zákon nebo alespoň aniž by je někdo přistihl. Takoví jednotlivci jsou egocentričtí, bezohlední a manipulativní právě tak jako průměrný psychopatický zločinec. Jejich inteligence, rodinné zázemí, sociální dovednosti a jiné okolnosti jim nicméně umožňují budit zdání normálnosti a získávat to, co chtějí, relativně beztrestně. Někteří pozorovatelé je označují za „úspěšné psychopaty." Jiní tvrdí, že podobní jedinci jsou společnosti prospěšní. Podle tohoto názoru psychopati sice ignorují pravidla společnosti, ale právě tak dokáží překračovat hranice konvenčního myšlení a vnášejí tvůrčího ducha do oblastí, jako je výtvarné umění nebo divadlo či design a podobně. I s přihlédnutím k těmto argumentům je ale podle mě jejich možný společenský přínos zcela zastíněn všemi těmi zlomenými srdci, zničenými kariérami a podvedenými obětmi lemujícími jejich chaotickou, kli-

katou cestu společností, na niž je žene jejich neúprosná touha po „sebevyjádření".

Raději než „úspěšní psychopati" – jejich úspěch je koneckonců často iluzorní a vždy na úkor někoho jiného – nazývám tyto jedince psychopaty „subkriminálními". Ačkoliv jejich chování není v pravém slova smyslu protizákonné, většinou porušuje konvenční morální standardy a balancuje na samé hraně zákona. Na rozdíl od těch, kdo vědomě uplatňují brutální, chamtivé a jasně bezskrupulózní strategie ve svém obchodním podnikání, ale v ostatních oblastech svého života se chovají jakž takž poctivě a citlivě, se u subkriminálních psychopatů projevuje stejný model chování a přístupů ve všech životních oblastech. Pokud lžou a podvádějí v práci – a prochází jim to nebo za to dokonce sklízejí obdiv –, budou lhát a podvádět i v jiných oblastech života.

DVA podnikatelé s kufříky jdou po ulici: „Zkrachovalí jsme, ale jenom morálně," říká jeden. „Zaplaťpánbůh," odpovídá druhý.
– karikatura Billa Leea, magazín *Omni* (březen 1991)

Jsem přesvědčený, že kdyby příbuzní a přátelé takových lidí byli ochotní mluvit o svých zkušenostech bez strachu z pomsty, otevřel by se nám pohled do hadího hnízda plného citového zneužívání, záletnictví, lží a dalšího pochybného jednání. Občas se takový pohled za dramatických okolností naskytne i očím veřejnosti. Vzpomeňme na řadu případů, kdy se známá osoba, „opora společnosti", dopustila závažného zločinu, řekněme vraždy nebo znásilnění, a v průběhu policejního vyšetřování a díky zájmu médií se najednou vyjevila její temná stránka. S popisy podobných situací se často setkáváme i v knihách nebo filmu. A šokovaná – ale i podvědomě fascinovaná – veřejnost se ptá, jak se to mohlo stát a co je k tomu vedlo.

Ve většině případů je odpověď snadná: nešlo o to, že by pachatel náhle „sešel ze správné cesty". Kdo balancuje na hraně zákona, ten se prostě vystavuje riziku, že jednou šlápne vedle. V takových případech je zločin pouhým logickým důsledkem deviantního osobnostního ustrojení, které tu bylo vždy, ale – snad za to mohlo štěstí, snad sociální dovednosti, přetvářka nebo strach rodinných přísluš-

níků, přátel či spolupracovníků, kteří si odmítali přiznat, co se před nimi odehrává – nevyústilo v trestný čin, jehož by si soudní systém povšiml.

Připomeňme si knižní a filmová zpracování mnoha dobře známých případů – například Johna Gacyho (*Pohřbené sny*), Jeffreyho MacDonalda (*Osudová vize*), Teda Bundyho (*Cizinec po mém boku*), Diane Downsovou (*Malé oběti*), Kevina Coea (*Syn*), Angela Buona a Kennetha Bianchiho (Škrtiči z Hillside), Davida Browna (*Láska, lži a vražda*) a Kennetha Taylora (*Ve jménu dítěte*).

Dnes označujeme většinu ze zmíněných pachatelů za psychopaty, podstatné však je, že se jejich osobnostní poruchy a chování nezjevily zčistajasna a bez varování. *Před dopadením to byli úplně stejní lidé jako po něm.* Jsou to psychopati teď, byli to psychopati i dříve.

Myšlenka je to znepokojivá, protože naznačuje, že případy, které se dostaly na veřejnost, zřejmě představují jen špičku dosti velkého ledovce.

Zbylá část ledovce se pak nachází všude mezi námi – v podnikání, v armádě, ve světě umění, v zábavním průmyslu, v médiích, v akademickém prostředí i v továrnách. Miliony mužů, žen a dětí dnes a denně trpí strachem, úzkostí, bolestí a ponížením, které jim působí psychopati v jejich blízkosti.

Tyto oběti však bohužel často nedokáží přimět své okolí, aby pochopilo, čím procházejí. Psychopati umí úspěšně vyvolat dobrý dojem tam, kde se jim to hodí, a často jako pachatele vykreslují právě své oběti. Takto mi nedávno popsala svou situaci jistá žena, třetí manželka pětačtyřicetiletého středoškolského učitele: „Pět let mě podváděl, nutil mě žít v ustavičném strachu, falšoval šeky k mému účtu. Ale všichni včetně mého doktora, mého právníka i mých přátel dávali vinu za naše problémy mně. Přesvědčil je o tom, že on je skvělý a mně začíná přeskakovat, a dělal to tak dobře, až jsem mu na to málem skočila i já. Spousta lidí tomu nechtěla uvěřit ani poté, co mi účet úplně vybral a utekl se svou sedmnáctiletou studentkou. Ptali se mě, co jsem mu provedla, že se chová tak divně."

V deníku New York Times z 1. dubna 1990 vyšel článek Daniela Golemana o práci Roberta Hogana zabývající se „temnou stránkou charismatu" manažerů a podnikatelů. Hogan, psycho-

log z Institutu behaviorálních věd v Tulse, popisuje nepoctivé manažery, u nichž zářný veřejný obraz zakrývá jejich temnou, destruktivní stránku a kteří se chovají, jako by pro ně normální pravidla neplatila. „Přesto ale rychle stoupají po firemním žebříčku, mají totiž výjimečný talent pro sebeprezentaci," říká. „Působí okouzlujícím dojmem, jejich kouzlo však je poněkud hadí – zhruba jako v případě J. R. Ewinga v seriálu Dallas." V souvislosti s prací Harryho Levinsona o zdravém a nezdravém narcismu u manažerů Hogan poznamenává, že nezdravě narcistní člověk projevuje téměř absolutní sebejistotu a pohrdá svými podřízenými. „Velice dobře se jim daří vlichotit svým nadřízeným, zato své podřízené šikanují," uvádí.

Psychopat ve firmě

Následující případovou studii mi laskavě poskytl Paul Babiak, pracující jako psychologický konzultant pro firmy a organizace v New Yorku.

Daveovi je něco přes třicet. Vystudoval bakalářský program na státní univerzitě, je potřetí ženatý a má čtyři děti. Jako na „problémového pracovníka" ho upozornil Daveův nadřízený, když Babiak pracoval na organizační analýze jedné velké firmy v Coloradu. Při přijímacích pohovorech si Dave vedl mimořádně dobře, takže když nastaly potíže, jeho šéfa to zaskočilo.

Zjistil, že první větší zpráva, kterou Dave vypracoval, byla z velké části opsaná. Když ho na to upozornil, smetl Dave námitky ze stolu s poznámkou, že nemá smysl, aby marnil svůj talent „vynalézáním vynalezeného". Často „zapomínal" pracovat na nezajímavých projektech a přinejmenším v jednom případě poslal svému šéfovi vzkaz, ve kterém odmítl práci přidělenou navíc.

Poté, co si Babiak promluvil s ostatními pracovníky v oddělení, začal mít pocit, že Dave je zřejmě příčinou většiny zdejších konfliktů. Například se dozvěděl, že krátce po svém nástupu se dostal do hlasité hádky s šéfovou sekretářkou, vzápětí vtrhnul do jeho kanceláře a požadoval její propuštění, protože si troufla odmítnout jít do práce v sobotu. Její verze celého incidentu byla poněkud jiná: Dave k ní byl hrubý a nepříjemný a rozzlobilo ho, že nenechala

všechno ležet, jen aby se mu mohla hned věnovat. Na porady chodil Dave často pozdě a nepřipravený. Když už se tam ukázal, mohli se ostatní spolehnout, že dojde k výstupu. Na žádost nadřízeného, aby své výbuchy krotil, odpověděl, že podle jeho názoru jsou bojovnost a agresivita důležité vlastnosti a že kdo to chce v životě někam dotáhnout, neobejde se bez nich. K tomu jeho šéf poznamenává, že Dave sám se zatím nikdy nepoučil ze žádné zpětné vazby, nikdy neuznal, že by něco udělal nesprávně, vždycky se tvářil překvapeně, když mu někdo naznačil opak, a trval na tom, že mu ještě nikdy nikdo neřekl, že by něco dělal špatně.

Daveovi spolupracovníci ho popisovali shodně – podle nich byl hrubý, sobecký, nedospělý, sebestředný, nespolehlivý a nezodpovědný. Téměř všichni uvedli, že se jim zpočátku líbil, ale postupně mu začali nedůvěřovat; také si byli vědomi toho, že historky, které jim vyprávěl, aby si zajistil jejich spolupráci, byly vylhané. Přesto se ale tvářili, že jim věří, protože se s ním nechtěli hádat. Někteří zaměstnanci, kteří se podle svých slov poučili ze zkušenosti, tvrdili, že lže prakticky neustále a že se jeho slibům nikdy nedá věřit.

Během rozhovoru s Babiakem Dave sám sebe popsal jako tvrdě pracujícího, silného vůdce, člověka stmelujícího tým, poctivého a inteligentního, který vlastně „drží“ celé oddělení. Dokonce prohlásil, že by jeho šéf měl firmu opustit a oddělení by měl převzít on sám. (Jeho nadřízený nám řekl, že totéž navrhoval přímo jemu.) Dave také uvedl, že jeho „skutečný“ šéf je pouze prezident celé korporace. Působil velice egoisticky a nevypadal, že by se příliš trápil tím, co si o něm myslí okolí. Jeho postoj i slova, která volil, vzbuzovaly dojem, že lidé jsou pro ně jen věcmi.

Při prověřování Daveových materiálů se ukázaly jisté nesrovnalosti. V životopise například napsal jiný hlavní obor studia než v žádosti o přijetí. Ve třetím dokumentu, osobním dopise, uvedl zase jiný obor. Babiak na to upozornil Daveova nadřízeného (který si toho předtím nevšiml) a ten poslal Daveovi vzkaz se žádostí o vysvětlení. Dave vzkaz obratem vrátil. Původní obor škrtl a dopsal tam jiný – už celkem čtvrtý. Při osobní konfrontaci začal být agresivní a nakonec prohlásil, že nevidí nic špatného na tom, když k různým účelům uvede čtyři různé obory, protože ze všech těchto oborů údajně na univerzitě navštěvoval přednášky.

S dalšími doklady o Daveově nesprávném vykazování výdajů šel

jeho šéf za svým nadřízeným. Tam ale zjistil, že Dave si po celou dobu chodil stěžovat na něj. Když si vyšší manažer vyslechl pohled druhé strany, rozhodl se, že si Davea vyzkouší. Dohodli se, že si následující ráno vedoucí zavolá Davea a sdělí mu jistou informaci. Vše se odehrálo podle plánu. Dave si okamžitě vyžádal důvěrnou schůzku s vyšším manažerem, na které mu tuto informaci o svém šéfovi prozradil, navíc překroucenou. To vyššího manažera přesvědčilo, že je to lhář a snaží se podrýt autoritu svého nadřízeného. K jeho překvapení, ale další kroky proti Daveovi zablokovalo několik členů ještě vyššího vedení korporace.

Na celém případu Babiaka nejvíce zaujalo to, že ačkoliv lidé v Daveově okolí si byli jistí jeho manipulacemi, neupřímností a nespolehlivostí, osoby, které stály ve firemním žebříčku výše, byly naopak přesvědčeny – a to samotným Davem – o jeho manažerském talentu a potenciálu. I přes jasné důkazy jeho nespolehlivosti se mu podařilo je okouzlit. Jeho výbuchy a verbální výlevy považovali za projev tvůrčí, neřkuli umělecké osobnosti a jeho agresivitu a zákeřnost si vykládali jako ambicióznost. Daveova schopnost balancovat mezi oběma skupinami, které na něj měly zcela opačný názor, vedla Babiaka k pokusu vyhodnotit si jeho osobnost důkladněji.

Asi vás nepřekvapí, že Dave dosáhl podle PCL vysokého skóre. Od běžných „problémových zaměstnanců“, s jakými se v organizacích setkáváme, se lišil osobností i chováním.

Z pohledu kariérního postupu byl vlastně Dave úspěšný – během dvou let byl dvakrát povýšen, pravidelně mu zvyšovali plat (i přes negativní hodnocení od přímého nadřízeného) a byl zařazen do firemních personálních rezerv jako pracovník s velkým potenciálem. Vzhledem k tomu, jak po dva roky dokázal manipulovat vyšším vedením podniku tak, aby přejalo jeho stanoviska, ho Babiak považuje za úspěšného i z psychologického hlediska. Když zvážíme, že jeho nejbližší kolegové, podřízení i přímí nadřízení u něj nalézali charakterové rysy a chování, které běžně připisujeme psychopatům, je to přinejmenším pozoruhodné.

Bohatá loviště

Psychopati s kravatou, kteří dokáží uvažovat v dostatečně velkém měřítku, se rozhodně nemusejí bát, že by kolem sebe neměli dost

příležitostí. Ekonomické sekce velkých deníků pravidelně informují o případech podezřelých výdělečných aktivit a podezřelých obchodních transakcí vymyšlených mistrovskými podvodníky. Ale i tyto zprávy zachytí jen malé množství z tisíců výnosných možností, které se nabízejí výmluvnému psychopatovi s matematickým nadáním a sociálními dovednostmi, díky nimž se může sebejistě pohybovat ve finančních kruzích. Potenciální zisk je tu tak obrovský, pravidla tak ohebná a „hlídací psi" tak ospalí, že si tihle psychopati musejí připadat jako v ráji. Zde je pár případů z nedávné doby, jeden poměrně umírněný, ostatní již méně, které ilustrují, jaká škála možností přiživit se u cizího se šikovným psychopatům nabízí.

- V časopise Forbes vyšel článek nazvaný *Metropole světového podvodu*, který popisuje vancouverskou burzu jako „místo zaplavené darebáky, syny darebáků a jejich kamarádíčky". Místní noviny pravidelně podávají zprávy o nekonečné řadě podvodů, triků, prodeji falešných akcií a do očí bijících snahách uměle vyhnat cenu některých titulů. Tresty pro přistižené pachatele jsou často směšné a rozhodně se nezdá, že by tuto činnost nějak omezovaly. Kdybych nemohl studovat psychopaty ve vězení, moje volba by určitě padla na vancouverskou burzu.
- Na konci osmdesátých let dvacátého století se v USA rozpoutal skandál: provalil se skutečný rozsah špatných investic, falešných slibů, podvodných obchodních praktik a dravé chamtivosti běžných v systému amerických družstevních záložen, který na počátku oné dekády prezident Reagan dereguloval. Bez tlaku na dodržování pravidel ze strany státu řada pracovníků tohoto sektoru začala s penězi klientů zacházet neuváženě, což postupně vedlo k lavinovitému nahromadění dluhů a finanční katastrofě nevídaných rozměrů. V době, kdy jsem psal tuto knihu, se náklady na sanování celé situace, hrazené z kapsy daňových poplatníků, blížily jednomu bilionu dolarů, což je víc, než kolik USA stála celá vietnamská válka.
- Jakkoliv neuvěřitelné se to zdá, obrovský skandál kolem záložen zastínilo začátkem devadesátých let odhalení celosvětové sítě, která rovněž stála na neuvěřitelné chamtivosti a zkaženosti. „Nic v historii moderních finančních skandálů se nevyrovná situaci

kolem mezinárodní komerční banky BCCI, dvacetimiliardového finančního impéria, které se vymklo kontrole a jehož pobočky při bezprecedentní globální razii regulátoři zavřeli ve dvaašedesáti zemích světa. Ještě v žádném skandálu nešlo o tolik peněz, netýkal se tolika států a tolika prominentů. Při popisu rychle dojdou superlativy; jedná se o největší korporátní zločin všech dob, nejrozsáhlejší pračku špinavých peněz a finanční supermarket, který kdy kdo vytvořil.[20]

V průběhu psaní této knihy vyplula v souvislosti se záhadnou smrtí vydavatelského magnáta Roberta Maxwella na povrch další špína. Maxwellovo obchodní impérium se sesypalo jako domeček z karet a padají obvinění, že z něj byly vyvedeny miliony dolarů. Tento případ dobře ilustruje, jak temné a zkažené hlubiny se mohou skrývat pod naleštěným veřejným obrazem.

Přestože bylo obecně známo, že Maxwell je gauner a podvodník, který dovede zručně přelévat peníze z jedné firmy do druhé, většina z těch, kdo ho znali, a to včetně novinářů, o tom kupodivu mlčela. Maxwell měl velkou moc a dokázal své kritiky zastrašit. Uměl také využít „bezskrupulózní hamižnosti" a smířlivého postoje vládnoucích vrstev k „neusvědčeným bohatý darebákům".

(citáty z článku Petera Jenkinse *„Odhalení kapitána Boba: Podvodník a tiché spiknutí." Independent News Service*, 7. prosince 1991)

Mají, co je potřeba

Není těžké pochopit, proč jsou psychopati tak přitahováni finančním zločinem a proč v něm tak vynikají. Za prvé se tu nabízí spousta výnosných příležitostí. Jak to řekl jeden z námi vyšetřovaných, odsouzený za prodej falešných firemních akcií: „Kdyby se všude kolem nepovalovalo tolik otevřených kasiček, co přímo prosily, abych do nich sáhnul, nebyl bych dneska ve vězení." Tyto jeho kasičky, to byly penzijní fondy, prodej bezcenných akcií, podvodný výběr

peněz na charitu a prodej dovolených ve sdílených prázdninových apartmánech, což je dohromady jen zlomek z lukrativních oblastí, v nichž se lidé jeho typu obvykle pohybují bez většího rizika.

Za druhé mají psychopati vlastnosti potřebné k tomu, aby dokázali ostatní podvést a obrat. Jsou výmluvní, okouzlující, sebejistí, snadno se pohybují v různých prostředích a situacích, umějí zachovat klid i pod tlakem, neděsí je možnost, že budou odhaleni, a jsou naprosto bezohlední. A i když k odhalení dojde, pokračují klidně dál, jako by se nic nestalo, takže ti, kdo je obvinili, jsou jejich sebejistotou zmateni a někdy o svém názoru začnou pochybovat.

A nakonec – finanční kriminalita je výnosná, riziko dopadení je minimální a tresty jsou často zanedbatelné. Vzpomeňme si na obchodníky s důvěrnými burzovními informacemi, prodejce bezcenných akcií a žraloky v managementu družstevních záložen, kterým se navzdory dopadení jejich machinace bohatě vyplatily. V mnoha případech se v oblasti velkoformátové finanční kriminality pravidla neuplatňují tak přísně jako u „obyčejných“ zločinů“. Hráči v první oblasti často vytvářejí volně strukturované vztahové sítě, kterými si chrání společné zájmy: pocházejí ze stejné společenské vrstvy a stejných škol, navštěvují stejné kluby a někdy sami přímo stanovují i samotná pravidla hry. Bankovní lupič za svůj čin dostane klidně dvacet let, zatímco právník, podnikatel nebo politik, který okrade veřejnost o miliony dolarů, často vyvázne s pokutou nebo podmínkou, a to obvykle po soudním líčení poznamenaném dlouhými průtahy, odročeními a obskurními právními tahanicemi. Lupiče odsuzujeme a pohrdáme jím, ale podvodníka velkého formátu ještě poprosíme, aby za nás investoval naše peníze nebo přijal členství v našem tenisovém klubu.

ADVOKÁT jednoho z mužů (říkejme mu pan X) obviněných ze zneužití důvěrných informací v obchodním styku přijel do Vancouveru, aby mě požádal o pomoc při obhajobě svého klienta, na něhož se druhý z účastníků aféry (pan Y) snažil shodit celou vinu. Advokát chtěl, abych prostřednictvím PCL posoudil, zda je pan Y psychopat. Se slovy „peníze nehrají roli“ navrhoval, abych si promluvil s jeho přáteli, obchodními partnery, bývalými spolužáky a sousedy. Také řekl, že by mě mohl ubytovat

ve vile na pláži poblíž té, do které pravidelně jezdí pan Y, a že se po mně chce jediné: abych se s osobou pana Y seznámil tak dobře, že budu schopen ho posoudit. Když jsem zajímal, k čemu chce vědět, jestli je pan Y psychopat nebo ne, advokát odpověděl, že by to mohlo mít na případ zásadní vliv. Každý přece ví, že psychopati jsou chronicky nepravdomluvní, nespolehliví a za každou cenu si chrání vlastní kůži. Kdyby byl pan Y oficiálně označen za psychopata, dalo by se jeho svědectví zpochybnit a advokát by měl větší šanci dosáhnout pro svého klienta dohody se státním zástupcem. Možná jsem na tom mohl slušně zbohatnout, ale tuto nabídku jsem odmítl.

Mnoho lidí bohužel nepovažuje finanční kriminalitu za tak závažnou, jako jsou zločiny namířené proti jednotlivcům, například znásilnění nebo přepadení. John Grambling, jehož případ popisujeme na začátku kapitoly, ve své závěrečné řeči u soudu uvedl:

> Mám už za sebou dva měsíce ve vězení a pobyl jsem si na cele s chudým nevzdělaným ilegálním přistěhovalcem, profesionálním zločincem, narkomanem a pašerákem drog a s vrahem. Soužitím s takovými živly jsem se dostal emocionálně na naprosté dno a ztratil veškerou sebeúctu. A přesto teď stojím tady a podle nějaké podivné logiky byste na mě měli pohlížet stejně jako na ně. Můžu vám bez váhání říct, že nejsem ani trochu jako oni. Nevypadám tak, nemluvím tak, nechovám se tak a nevnímám tak.[21]

Soudce při vynášení rozsudku řekl, že ačkoliv s Gramblingem nesouhlasí, „v praxi je rozdíl mezi zločinem spáchaným na člověku a zločinem spáchaným na majetku... mezi někým, kdo vás znásilní nebo tím vyhrožuje, někým, kdo vyhrožuje smrtí nebo ublížením na zdraví a někým, kdo může obdobnou škodu spáchat plnicím perem.“[22] Státní zástupce poznamenal: „Ve federálních věznicích pro bohaté a privilegované se dobře vaří, mají tam běžecké dráhy, promítají filmové novinky, jsou tam dobře zásobené knihovny. Federální věznice pro bohaté a privilegované jsou ostudou naší země.“[23]

Psychopatům se záluskem na život v luxusu samozřejmě praktický dopad těchto slov neuniká.

Slova z kapsy u svrchníku

Slova neznamenají pro každého spisovatele totéž. Někdo si je rve přímo ze srdce. Jiný je prostě vytáhne z kapsičky u svrchníku.

– Charles Péguy

Ve vyprávění obětí psychopatů se jako refrén opakuje jedna otázka: „Jak jsem mohl být tak hloupý? Jak jsem mohl skočit na tak jasnou kupu naprostých nesmyslů?"

A když si tuto otázku nekladou samotné oběti, určitě se najde někdo v jejich okolí: „Jak jsi mu to proboha mohl věřit tak dlouho?" Typická odpověď zní: „To bys musel zažít. V tu chvíli to vypadalo normálně a logicky." Čímž se jasně – a většinou oprávněně – naznačuje, že kdybychom u toho byli, také bychom se nechali napálit.

Někteří lidé jsou ke své škodě prostě příliš lehkověrní a důvěřiví, což z nich činí snadný cíl pro každého výmluvného lháře. Ale co my ostatní? V ohrožení jsme bohužel všichni. Jen málo z nás je natolik dobrými znalci a pozorovateli lidské povahy, aby nepodlehli trikům zkušeného a cílevědomého psychopata. Jak jsem naznačil v předcházejících kapitolách, imunní proti nim nejsou ani ti, kdo psychopaty sami studují. Občas jim podlehneme i já a mí studenti, a to dokonce i tehdy, když jsme si vědomi, že pravděpodobně máme co dělat s psychopatem.

Patologické lhaní a manipulace se samozřejmě neomezuje jen na psychopaty. Co ale psychopaty odlišuje od ostatních, je pozo-

ruhodná lehkost, s jakou lžou, setrvalá snaha ostatní podvést či oklamat a chladnokrevnost, se kterou to provádějí.

Ještě jedna věc je na mluvě psychopatů zarážející: časté používání navzájem si protiřečících a logicky nekonzistentních prohlášení, která většinou uniknou pozornosti okolí. Nedávné výzkumy jazyka psychopatů nám poskytly důležité klíče jak k této hádance, tak k podivuhodné schopnosti psychopatů manipulovat se slovy i lidmi. Zde je pro ilustraci pár příkladů, první tři z nich od osob s vysokým výsledkem v PCL.

- Muž odpykávající si trest za krádež odpověděl na otázku, zda se někdy dopustil násilného zločinu: „Ne, ale jednou jsem musel někoho zabít."
- Podvodnice, která měla na kontě ohromující počet oklamaných obětí, lží a nedodržených slibů, uzavřela svou žádost o podmínečné propuštění slovy: „Hodně lidí jsem zklamala. Člověk má jenom takovou cenu, jako má jeho pověst a dobré jméno. A mé slovo má cenu zlata."
- Muž odpykávající si trest za loupež reagoval na výpověď svědka: „On lže. Vůbec jsem tam nebyl. Měl jsem mu tu palici ustřelit."
- Televizní pořad zachytil typického podvodníka, který bezostyšně balamutil starší ženy.[1] Na otázku: „Kde pro vás vede hranice mezi dobrem a zlem?" muž odpověděl: „Věřte tomu nebo ne, ale nějakou morálku mám." Na další dotaz: „A kudy tedy vede ta hranice?" odpověděl: „To je dobrá otázka. Nechci se vykrucovat, to je vážně dobrá otázka." Když se ho reportér zeptal: „Opravdu jste s sebou nosil nevyplněné formuláře plných mocí?" odvětil: „Ne, to jsem nenosil. Ale v kufříku jsem je měl, to ano."
- Když se Teda Bundyho zeptali, jak na něj účinkoval kokain, odpověděl: „Kokain? Ten jsem nikdy nebral. Nikdy jsem kokain nezkusil. Myslím, že jsem ho vyzkoušel asi jednou a nic to se mnou nedělalo. Jenom jsem si trošku šňupnul. Nic pro mě. Je to moc drahé. Možná, kdybych skončil na ulici a měl toho všeho dost, šel bych do něj. Ale já se držím trávy. Strašně rád si dám brko. A valium. A samozřejmě piju."[2]

Zkuste o tom chvilku přemýšlet: jsou to nejen lži, nýbrž i něko-

lik protichůdných tvrzení vyslovených jedním dechem. To je dost zarážející. Jako by psychopatům dělalo potíže kontrolovat, co říkají, a vypouštěli ze sebe zmatenou směsici volně pospojovaných slov a myšlenek.

Občas se vyjadřují překvapivým způsobem, jak je vidět třeba z novinového rozhovoru s psychopatickým sériovým vrahem Cliffordem Olsonem: „A pak jsem s ní měl *anuální* sex.“ „Myslíte jednou ročně?“ „Ne. Anuální. Zezadu.“ „Aha. Ale vždyť byla mrtvá.“ „Ne, ne. Byla jen v *bezsebevědomí*.“ O svých životních zkušenostech Olson řekl: „Mám dost materiálu na takových pět až šest knih – na celou *trilogii*.“ Byl rozhodnutý nestat se bez ohledu na kriminační fakta „*obětním kozlem*“.[3] [*zdůrazněno autorem*]

Slova nám ale samozřejmě z úst neskáčou jen tak sama od sebe, nýbrž jsou konečným produktem složité duševní aktivity. Z toho vyvstává zajímavá možnost, že mentální procesy psychopatů jsou obtížně kontrolovatelné a nepodléhají konvenčním pravidlům stejně jako jejich chování. Podrobněji se této otázce věnují následující pasáže, které se snaží doložit, že se psychopati od ostatních liší ve způsobu uspořádání mozkové činnosti a ve spojení mezi slovy a emocemi. V další kapitole se rovněž budu zabývat tím, proč poslucha čast verbální nesrovnalosti u psychopata přeslechne.

ODSOUZENÝ sériový vrah Elmer Wayne Henley, který se momentálně snaží dosáhnout propuštění, tvrdí, že on sám je oběť staršího sériového vraha, s nímž pracoval, a že sám by se ničeho špatného nedopustil. Společně zabili přinejmenším dvacet sedm mladých mužů a chlapců. „Já jsem pasivní,“ prohlásil. „Já nechci bejt žádnej psychopat. Nechci bejt žádnej vrah. Chci bejt jako slušný lidi.“

Zde je úryvek rozhovoru mezi psychiatrem a Henleyem. Na větu: „Tvrdíte, že jste oběť sériového vraha, ovšem když se podíváte na fakta, tak jste sám sériový vrah,“ Henley reagoval: „Nejsem.“ „Vy nejste sériový vrah?“ ptá se psychiatr překvapeně. „Nejsem,“ trvá na svém Henley. „Teď říkáte, že nejste sériový vrah, ale spáchal jste sérii vražd,“ říká psychiatr. „No jo, ale to je slovíčkaření,“ vzdává to nakonec Henley rozhořčeně.

– dokumentární seriál *48 hodin*, 8. května 1991

Kdo tu rozhoduje?

U většiny lidí mají obě poloviny mozku odlišné, specializované funkce. Levá mozková hemisféra umí zpracovávat informace analyticky a sekvenčně a hraje zásadní roli v porozumění řeči a při jejím používání. Pravá hemisféra zpracovává informaci simultánně jako jeden celek. Hraje důležitou roli ve zpracovávání prostorových reakcí, obrazů, emočních prožitků a hudby.

Různé funkce pro každou z hemisfér příroda nejspíš „zařídila" z důvodů vyšší účinnosti.[4] Je například mnohem efektivnější soustředit všechny složité operace potřebné k chápání řeči a k jejímu používání v jedné hemisféře, než je dělit do obou. V opačném případě by informace musela putovat sem a tam mezi oběma hemisférami, což by zpomalilo celý proces a zvýšilo pravděpodobnost chyby.

Kromě toho musí mít určitá část mozku primární kontrolu nad celým úkolem. Kdyby se o ni přetahovaly obě poloviny mezi sebou, snížila by se efektivita procesu. Takový stav se někdy vyskytuje u jistých forem dyslexie a koktavosti – jazyková centra jsou v tom případě bilaterální, tedy umístěná v obou hemisférách. „Souboj" o získání kontroly mezi nimi je pak příčinou celé škály potíží při porozumění řeči a mluvení.

Výsledky posledních experimentů naznačují, že bilaterální jazykové procesy jsou typické také pro psychopaty.[5] Z toho vyvozuji domněnku, že psychopatický sklon k protichůdným prohlášením je částečně spojen s nevyjasněnými „rozhodovacími kompetencemi" v mozku – obě hemisféry se snaží řeč ovládat a výsledkem je ne zcela souvislý a nekoordinovaný řečový projev.

Jiní lidé s bilaterálními řečovými centry – tedy někteří koktaví, dyslektici či leváci – ale samozřejmě běžně nelžou a neodporují si tak, jako to dělají psychopati. Zjevně tu musí být ve hře ještě něco jiného.

Prázdná slova

Většina osob, které mají rozsáhlejší zkušenosti s psychopaty, intuitivně vytuší, v čem onen rozdíl spočívá. „Vždycky mi říkal, jak moc mě miluje, a já mu napřed věřila, i potom, co jsem ho přistihla

s vlastní sestrou," řekla rozvedená žena jednoho z námi zpovídaných mužů. „Dlouho mi trvalo, než jsem si uvědomila, že mu na mně vůbec nezáleží. Pokaždé, když mě zmlátil, tvrdil mi: Moc mě to mrzí, beruško. Ty přece víš, jak moc tě miluju.' Jak z nějakého špatného filmu."

Takové chování nepřekvapí klinické psychiatry a psychology, kteří jsou si už dlouho vědomi toho, že psychopati sice znají slovníkový význam slov, ale nedokáží pochopit nebo vycítit jejich emocionální hodnotu a význam. Zde je několik citátů z klinické literatury o psychopatech:

- Zná jenom text, nikoliv melodii.[6]
- Představa vzájemného sdílení a porozumění je v emočním smyslu mimo jeho chápání, chápe jen doslovný význam slov.[7]
- Má schopnost užívat slova, která pro něj samého znamenají jen málo, je to jen vyprázdněná forma. Jeho zdánlivě dobrý úsudek a sociální schopnosti jsou ve skutečnosti velice mělké.[8]

Tato zjištění z klinické praxe jdou přímo k jádru záhady psychopatů – k plochému, dvojrozměrnému jazyku postrádajícímu emocionální hloubku.

Tady nám pomůže jednoduchá analogie: psychopat je jako barvoslepý člověk, který vidí svět v odstínech šedé, ale naučil se pohybovat a fungovat ve světě barev. Například se naučil, že signál „stůj" je na semaforu nahoře. Když barvoslepý člověk řekne, že zastavil na červenou, ve skutečnosti tím myslí, že zastavil, když se rozsvítilo horní světlo. Bavit se o barvách mu sice dělá potíže, ale nejspíš si osvojil řadu způsobů, jak tento problém kompenzovat, a to, že barvy nerozeznává, někdy nevědí ani jeho blízcí.

Stejně jako barvoslepým lidem chybí i psychopatům důležitý prvek zkušenosti – v tomto případě zkušenosti emocionální –, ale pozorováním se může naučit slova a mimiku, kterými ostatní tuto jemu nepochopitelnou zkušenost popisují nebo znázorňují. Jak napsal Cleckley: „Může se naučit používat obvyklá slova, naučí se odpovídajícím způsobem kopírovat mimické vyjádření pocitů, avšak samotný cit k němu nepronikne."[9]

Tato klinická pozorování dostatečně podepřel nedávný labora-

torní výzkum. Je založený na faktu, že pro normální lidi neutrální výrazy obvykle přinášejí méně informací než výrazy emocionálně podbarvené. Slovo jako PAPÍR má jen slovníkový význam, zatímco slova jako SMRT mají nejen slovníkový význam, ale navíc i význam emocionální s nepříjemnými konotacemi. Emocionálně podbarvená slova mají tedy silnější „dopad" než slova normální.

Představte si, že sedíte před monitorem počítače, na němž na zlomek vteřiny probleskují skupiny písmen. Na hlavě máte elektrody zaznamenávající reakce mozku a připojené k elektroencefalografu, který zachycené hodnoty zakresluje do grafu. Některé skupiny písmen tvoří klasická slova, jiné jsou jenom shluky nesouvisejících slabik. Například STROM je slovo, ale MOTRS ne. Vaším úkolem je zmáčknout co nejrychleji tlačítko, jakmile máte pocit, že jste viděli nějaké skutečné slovo. Počítač sleduje, jak dlouho vám reakce trvá. Kromě toho analyzuje činnost vašeho mozku během ní.

Na emocionálně zabarvená slova budete zřejmě reagovat rychleji než na slova obyčejná. Například byste nejspíš – stejně jako naprostá většina lidí – zmáčkli tlačítko rychleji při spatření slova SMRT než při spatření slova PAPÍR. Emocionální obsah slova jako by urychloval rozhodovací proces. Kromě toho emocionální slova vyvolávají v mozku *rozsáhlejší* reakci než slova neutrální, což je odrazem mnohem většího množství informací v nich obsažených.

PSYCHOPATICKÝ VRAH, kterého psycholožka požádala, aby vysvětlil motivaci svých činů, začal místo toho detailně popisovat několik mimořádně brutálních vražd a zohavení, za které byl uvězněn. Jeho výklad byl živý, ale nezúčastněný, jako kdyby popisoval sportovní utkání. Ze začátku se psycholožka chtěla vyhnout soudům a projevovat pouze profesionální zájem. Když ale výraz její tváře přece jen prozradil míru jejího odporu, vrah se zastavil uprostřed věty a prohlásil: „Jo, asi to bylo dost hnusný. Je mi z toho hrozně. Musel jsem být dočasně nepříčetný."

I psychopati, stejně jako většina jiných lidí, řeknou občas něco, čím chtějí jen a jen zapůsobit nebo šokovat. Ale jelikož jejich vlastní citový život je tak chudý, nejsou schopni intuitivně vycítit, jaký mají jejich slova dopad na jiné. Výrazů tváře svých

posluchačů pak využívají jako nápovědy, která jim naznačuje, jak by se v dané situaci měli cítit.

Když jsme výše popsaný laboratorní test vyzkoušeli u vězňů, ti, kteří nebyli psychopaty, vykazovali normální průběh, tedy rychlejší reakci a větší mozkovou aktivitu u emocionálních slov. Ne tak psychopati – ti reagovali na emocionální slova stejně jako na slova neutrální.[10] Toto významné zjištění silně hovoří ve prospěch hypotézy, že pro psychopaty nemají slova stejné emocionální nebo citové zabarvení jako pro ostatní lidi. Některé naše další nedávné výzkumy tuto tezi podporují také. Zdá se, že – ať už z jakéhokoliv důvodu – psychopati při používání řeči postrádají některé její emocionální komponenty.[11]

Nad důsledky tohoto jejich nedostatku se tají dech, zejména když o něm přemýšlíme v kontextu sociální interakce psychopatů – manipulativního klamání nezatíženého soucitem ani svědomím. Jazyk dokáže u většiny z nás vzbuzovat silné pocity. Například slovo *rakovina* nevyvolává pouze představu klinické podoby této choroby a jejích příznaků, ale i pocit strachu, obav nebo starostí, a možná i nepříjemné představy, jaké by to bylo jí onemocnět. Pro psychopata je ale slovo prostě jen slovo.

Nový vhled do emocionálního života psychopatů nabízejí technologie zobrazování mozku. Ve společném výzkumném projektu medicínského centra Mount Sinai a nemocnice pro vojenské veterány v Bronxu v New Yorku, který vede psychiatrička Joanne Intratorová, nyní zpracováváme snímky mozkové činnosti psychopatických a normálních jedinců během různých úkonů. Předběžné výsledky z pilotního projektu (představené na výročním sjezdu Společnosti pro biologickou psychiatrii a Společnosti amerických psychiatrů v San Francisku v květnu 1993) ukazují, že psychopati zřejmě při zpracovávání emocionálních slov nepoužívají stejné oblasti mozku jako normální jedinci. Pokud se nám podaří dosáhnout totožných výsledků v ověřovacích pokusech a rozšířit je i na další oblasti zpracovávání emocionálních informací, mohlo by to naznačovat, že se psy-

chopati od ostatních lidí buď odlišují strategií, kterou používají při zpracovávání emocionálně nabitého materiálu, nebo mají jinak organizované mozkové procesy. V každém případě se tím podstatně přiblížíme pochopení záhady psychopatie.

V knize, ve které Diane Downsová podává svůj pohled na událost, při které bylo jedno její dítě zastřeleno a dvě vážně postřeleny, popisuje své náhodné vztahy s celou řadou mužů jako vztahy bez lásky, motivované pouze sexem.[12] V dopisech, které posílala Robertu Bertaluccinimu (Bertovi), kolegovi z pošty, mu podle svých slov slibovala „nesmrtelnou lásku a nekonečnou oddanost", přísahala mu, že se jí nikdo jiný „už ani nedotkne". „Byla to jen hra, kterou jsem s muži hrála. A s Bertem jsem ji sehrála nejlíp." Poté, co postřelila své děti, navázala poměr s Jasonem Reddingem. „Bert byl minulost, Jason byl současnost," napsala. „Je pravda, že jsem Bertovi psala dopisy o tom, jak moc ho miluji, že je pro mě jediný muž na světě. Když mi začal mé dopisy vracet, začala jsem si je psát do zápisníku, pravidelně každý večer, většinou odstavec nebo dva, nejvíc tak stránku. Všechny zápisy byly stejné, jen s obměnami: ‚Miluju tě, Berte, proč nejsi tady, potřebuji tě, jsi pro mě jediný na světě.' Namíchala jsem si drink, napustila si horkou vanu a začala psát Bertovi ta prázdná slova lásky. Myslela jsem na něj. O pár minut později na dveře zaklepal Jason, a moje myšlenky na Berta byly ty tam stejně rychle, jako jsem běžela ze schodů, abych ho přivítala." Diana byla na svá „prázdná slova lásky" pyšná, jako by je používala naprosto účelově a s nějakým konkrétním záměrem. Jenže tak jako u jiných psychopatů její slova o lásce prázdná být prostě musela: chyběla jí totiž schopnost spojit je se skutečnými pocity.

Už jsem tu připomněl roli „vnitřního hlasu" ve vývoji a projevech svědomí. A právě emocionálně zabarvené myšlenky, představy a vnitřní rozhovory dávají svědomí jeho váhu, jsou příčinou toho, proč svědomí tak silně ovládá naše chování a jsou u základu pocitů viny a lítosti. Tomu ovšem psychopati neodkáží porozumět. Pro ně není svědomí o mnoho víc než pouhé rozumové uvědomování si pravidel nastavených jinými, tedy prázdných slov. Chybí jim cítění, které by oněm pravidlům dodalo význam. Otázka zní – proč?

NEJPROSLULEJŠÍM a snad nejvíce opovrhovaným zločincem v Kanadě je Clifford Olson, sériový vrah, který byl v lednu 1982 odsouzen k doživotnímu vězení za vraždy a mučení jedenácti chlapců a dívek. Tyto zločiny byly posledními a nejodpornějšími v dlouhé řadě projevů antisociálního a kriminálního chování táhnoucí se už od jeho útlého dětství. Ačkoliv někteří psychopati nejsou násilníci a jen málo z nich je tak brutálních jako Olson, je to zcela typický psychopat.

V novinách se o něm v době jeho procesu psalo: „Byl to chvastoun a kruťas, lhář a zloděj. Byl to násilnický člověk výbušné povahy. Když chtěl ale na někoho udělat dojem, dokázal být i okouzlující a výřečný. Cosi ho nutilo stále mluvit. Byl mimořádně pohotový, měl na to talent. Plácal samé nesmysly. Byl skrznaskrz prolhaný. Zkoušel své protějšky až do krajnosti. Chtěl zjistit, jak daleko může zajít, než ho zastavíte. Olson byl manipulátor... Byl to žvanil. Lhal tak strašně, že jsme se brzy naučili mu nevěřit ani slovo.“ [Farrow, 1982]

Reportér, který s Olsonem hovořil, uvádí: „Mluvil rychle jako kulomet. Přeskakoval z tématu na téma. Jeho řeč byla povrchní, neupřímná, jako když se podvodník snaží lidem dokázat, jak je tvrdý a důležitý.“ [Ouston, 1982]

Výpovědi lidí, kteří ho znali, jsou důležité, protože nám napovědí, jak se mu asi podařilo přemluvit mladé, důvěřivé oběti, aby s ním zůstaly o samotě. Také mohou pomoci vysvětlit rozhodnutí prokuratury zaplatit mu sto tisíc dolarů, aby prozradil, kde ukryl těla sedmi svých obětí. Zveřejnění této skutečnosti vyvolalo bouřlivé protesty. Typické novinové titulky z té doby hlásaly: *Vrah dostal zaplaceno za prozrazení úkrytu těl* či *Peníze pro vraha dětí vyvolaly odpor.*

Rodiny obětí Olson týral i po svém uvěznění: posílal jim dopisy, ve kterých komentoval vraždy jejich dětí. Nikdy nad svými skutky neprojevil žádný pocit viny nebo lítosti. Právě naopak, neustále si stěžuje na to, jak se k němu chová tisk, vězeňský systém i celá společnost. V průběhu soudního líčení pózoval před kamerami, kdykoliv se naskytla příležitost a očividně se považoval spíše za celebritu, než za muže, který spáchal řadu brutálních vražd. List *Vancouver Sun* 15. ledna 1983 napsal: „Masový vrah Cliford Olson si v dopise naší redakci stěžuje, že

se mu nelíbí jeho fotografie, kterou používáme, a že nám brzy pošle nové, lépe vyhlížející snímky."

[Citáty z článku R. Oustona, *Vancouver Sun*, 15. ledna 1982, a M. Farrowa, *Vancouver Sun*, 14. ledna 1982]

V době, kdy jsem psal tuto knihu, kontaktoval Olson několik univerzitních kateder kriminologie a nabídl jim pomoc při sestavení vysokoškolského kurzu zabývajícího se jeho osobou.

Pod hranicí emoční chudoby

Pokud jsou řečové projevy psychopatů bilaterální – tedy kontrolované oběma polovinami mozku –, je možné, že jsou u nich pod bilaterální kontrolou i jiné procesy, normálně řízené pouze jednou hemisférou. A vskutku – zatímco u většiny lidí hraje při projevech emocí hlavní roli pravá hemisféra, poslední laboratorní pokusy ukazují, že u psychopatů nemá při zpracování emocí hlavní roli ani jedna z mozkových hemisfér.[13] Proč tomu tak je, to zatím zůstává tajemstvím. Může nás to ale vést k podnětné domněnce, že mozkové procesy ovládající projevy emocí u psychopatů jsou rozdělené a nesoustředěné, což vede k mělkému a šedému emocionálnímu životu.

Ted Bundy se občas urazil, když o něm někdo mluvil jako o emocionálním robotovi s prázdnou duší. „Páni, to je teda pěkně mimo," řekl Bundy. „Jestli si myslí, že nemám žádný emocionální život, tak se pletou. Absolutně se pletou. Mám ho opravdový a plný."[14] Z jiných jeho poznámek a toho, jak emocionálně povrchně vysvětluje své vraždy, je ale více než zřejmé, že tento popis je naopak velmi výstižný. Jako všichni psychopati má Bundy o rozsahu své citové nouze jen vágní představu.

Řadu lidí přitahují různé směry populární psychologie zdůrazňující, že je třeba snažit se o sebeporozumění, „komunikovat s vlastními pocity." Pro psychopaty je takové hledání odsouzeno k neúspěchu podobně jako hledání svatého Grálu. Sami před sebou se nakonec definují vždycky mnohem spíš skrz majetek a další viditelné známky úspěchu a moci než prostřednictvím lásky, empatie a soucitu, což jsou pro ně abstraktní pojmy bez většího přímého významu.

Pozor na ruce

Sledujte způsob, jakým osoba která s vámi mluví, pohybuje rukama. Pohybují se nepravidelně nebo divoce létají sem a tam? Pomáhají vám gesta pochopit, o čem se mluví? Některá ano, protože dokáží vizuálně podtrhnout vyřčené slovo – například když mluvčí roztáhne ruce od sebe se slovy „Byla to vážně velká ryba" nebo když rukama naznačí podobu osoby, o níž se hovoří.[15]

Většina gest doprovázejících mluvený projev ale posluchači žádnou dodatečnou informaci nebo význam nepřináší. „Prázdná" gesta jsou rychlé, drobné pohyby ruky vyskytující se pouze v průběhu řeči nebo v pauze, které ale nepatří k samotnému vyprávění. Stejně jako ostatní gesta a pohyby těla jsou často součástí „divadla", které mluvčí předvádí posluchačům (o tom pojednává další kapitola) nebo odrážejí kulturní pozadí jeho komunikačního stylu. Ale významově prázdná gesta se objevují i z jiných důvodů. Mnozí lidé například gestikulují při telefonování. Proč to ale dělají, když je posluchač samozřejmě nemůže vidět?

Odpověď na tuto otázku může souviset s náznaky, že mozková centra ovládající řeč zároveň ovládají i gestikulaci. Gesta zřejmě zatím neznámým způsobem – možná tím, že pomáhají zvyšovat aktivitu mozku – napomáhají zpracování a vyjádření řečových projevů. Pomáhají nám vyjádřit naše pocity a myšlenky slovy. Pokud vám to připadá divné, snažte se někdy sledovat, jaké pohyby rukou dělá člověk, který si nemůže vzpomenout na nějaké slovo. Nebo zkuste schválně při řeči rukama nehýbat: zřejmě se tím zvýší počet zavádání a pauz ve vašem projevu. Pokud hovoříte více jazyky, patrně rukama hýbete mnohem víc při projevu v řeči naučené, než když mluvíte svou rodnou řečí. V některých případech rychlost pohybů zřejmě souvisí s potížemi při převodu myšlenek a pocitů do slov.

„Prázdné" pohyby ruky nám mohou také hodně říci o velikosti „myšlenkových jednotek", neboli jakýchsi duševních balíčků, které jsou podložím řeči. Myšlenková jednotka může být malá, jednoduchá a izolovaná – může to být jediná myšlenka nebo slovo, jedna fráze či věta –, ale i velká a komplexní – skupina myšlenek, souvislá věta nebo celé příběhy. Myšlenky, slova, fráze a věty, ze kterých se skládají velké myšlenkové jednotky, budou mít sklon být souvislejší a navzájem provázané konzistentním, význam nesoucím a logickým způsobem přenášejícím sdělením. Prázdné pohyby ruky

patrně slouží k oddělení jednotlivých myšlenkových jednotek. Čím více pohybů, tím menší jsou myšlenkové jednotky.

Výzkumy z poslední doby ukazují, že psychopati dělají více prázdných pohybů ruky než ostatní lidé, a to zejména když mluví o věcech obecně považovaných za emocionální – například když popisují, co cítí ke členům rodiny nebo jiným svým blízkým.[16] Z těchto dokladů můžeme vyvodit dvě věci:

- Stejně jako turista, který se v Paříži vyptává školní francouzštinou na cestu, mají i psychopati problémy slovně vyjádřit emocionálně zabarvené myšlenky, protože jsou pro ně mlhavé a těžko pochopitelné. V tomto smyslu jsou emoce pro psychopata něco jako druhý, naučený jazyk.
- Myšlenky a představy psychopatů jsou uspořádány spíše do kratších myšlenkových jednotek, „balíčků", které se snadno přeskupují. To může být výrazná výhoda při lhaní. Jak upozornil psycholog Paul Ekman, zkušení lháři dokáží rozdělit, myšlenky, koncepty a jazyk na základní komponenty a pak je různě přeorganizovávat, skoro jako by hráli scrabble.[17] To však s sebou přináší nebezpečí pro celkové vyznění, projev může ztratit jednotící strukturu a náhle je méně souvislý a méně integrovaný než při používání větších myšlenkových jednotek. Z tohoto důvodu zkušený lhář často svým projevem táhne tenkou „nit pravdy", aby si udržel přehled o tom, co říká, a aby jeho projev posluchačům připadal soudržný. „Nejzáludnější lháři jsou ti, kteří se pohybují na hranici pravdy."[18]

Přetrhaná nit pravdy

Ačkoliv psychopati lžou hodně a často, nejsou to tak zruční lháři, za jaké je někdy považujeme. Jak už jsem v této knize probíral, jejich řečový projev je plný nekonzistentních nebo navzájem si protiřečících prohlášení. Dá se sice říci, že hrají duševní scrabble, avšak občas ho hrají špatně, protože nedokáží sestavit jednotlivé části do soudržného celku, jejich „nit pravdy" je přetrhaná a útržkovitá.

Vzpomeňme si na onoho vězně, který řekl, že se nikdy neopustil násilného činu, ale jednou musel někoho zabít. My to chápeme jako protikladné prohlášení, protože ho vnímáme jako jednu myšlenko-

vou jednotku. Samotný vězeň to ale možná pojal jako dvě samostatné myšlenkové jednotky – „nikdy jsem nespáchal násilný zločin“ a „jednou jsem musel někoho zabít“. Většina z nás je schopná zkombinovat jednotlivé myšlenky tak, aby byly v souladu se zamýšleným vyzněním, psychopati s tím však mají zřejmě potíže. To může vysvětlovat nesoudržnost a protichůdnost, která je často pro jejich slovní projevy charakteristická.

Analogii k celé situaci můžeme nalézt například ve filmu, ve kterém je první scéna natočená pod zamračenou oblohou, ale další – odehrávající se údajně jen o pár minut později – zase pod prudkým sluncem. Je jasné, že každá z nich byla natočená v jiný den a že si režisér nesrovnalosti při konečném střihu nevšiml. Někteří diváci ale – podobně jako oběti psychopatů – rozdíl nezaznamenají, zejména pokud je vtáhne děj.

A ještě jeden postřeh ke způsobu, jakým psychopati užívají jazyk: jejich „mentální balíčky“ jsou nejenom malé, ale i ploché a emocionálně vyprázdněné. U většiny lidí vychází volba slov stejně tak z jejich významu jako z jejich emocionálního dopadu. Psychopati však nepotřebují být tak pečliví. Jejich slova totiž nejsou zatížená emocionálním balastem, a tak je používají v souvislostech, které nám ostatním mohou připadat zvláštní.

Tak například psychopatovi nemusí vůbec připadat divné, když zmlátí ženu a vzápětí jí vyzná lásku, případně když někomu jinému řekne: „Musel jsem jí seřezat, aby sekala dobrotu, ale ona ví, že ji miluju.“ Většině lidí by tyto dvě události (vyznání lásky a fyzické napadení) přišly jako něco, co se vzájemně vylučuje.

Příkladem tohoto jevu může být bizarní výrok muže s vysokým skóre v PCL, odpykávajícího si tříletý trest za zpronevěru a krádež (přemluvil svou ovdovělou matku, aby si na svůj dům vzala hypotéku ve výši 25 000 dolarů, peníze ukradl a nechal ji dluh splácet z jejího nevalného platu pokladní v samoobsluze): „Moje matka je skvělá ženská, ale dělá mi starosti. Moc se dře. Moc mi na ní záleží a rád bych jí to už brzy ulehčil.“ Na otázku o osudu peněz, které ukradl, odpověděl: „Ještě z nich mám něco schované, a až se dostanu ven, tak to teprv pořádně rozjedu.“ Výroky o tom, jak mu na matce záleží, byly v rozporu nejenom s jeho doloženým chováním vůči ní v minulosti, ale i s jeho plány, jak naloží s penězi do budoucna. Když na to byl upozorněn, odvětil: „No jo, mám mámu

rád, ale už je dost stará, a když se o sebe nepostarám sám, tak kdo by to dělal?“

O čem jsem to mluvil?

Z uvedeného plyne, že komunikace psychopatů bývá často lehce zvláštní a že to je součást jejich obecné tendence odbíhat od tématu.[19] To znamená, že často mění téma hovoru, odbočují nepodstatným směrem a nedaří se jim fráze a věty vázat a spojovat jasným a přímočarým způsobem. Ačkoliv je celková dějová linie jejich vyprávění do jisté míry roztříštěná, může přesto náhodným posluchačům připadat přijatelná. Jeden z námi dotazovaných psychopatů reagoval v rozhovoru s naší výzkumnou pracovnicí na žádost, aby popsal intenzivní emocionální pohnutí, takto:

> No, to je těžká věc. Vybavuje se mi spousta věcí. Vzpomínám si, jak jsem jednou projel křižovatku na červenou, a kolem nikde žádný auta, ne? A ten policajt mě začal zbytečně buzerovat a fakt mě vytočil. Vlastně jsem ani na červenou nejel. Byla to spíš oranžová. Tak o co mu šlo? Potíž s poldama je, že... no, většinou se chtějí předvádět. Hrajou si na frajery, ne? Já nejsem žádnej frajer. Jsem spíš na city. Co myslíte? Jako že kdybych nebyl ve vězení... třeba kdybychom se potkali někde na večírku a já vás pozval na rande, no... vsadím se, že byste na to kejvla, ne?

Jeho vyprávění doprovázela rozmáchlá gesta a přehnané grimasy, dramatické vystoupení, které tazatelce dokonale zastřelo, co se to před ní vlastně odehrává. Z videozáznamu bylo však každému včetně teď už poněkud trapně se cítící výzkumnice naprosto jasné, že náš muž nejen odbočil od tématu, ale ještě s ní začal flirtovat.

Psychopati jsou proslulí tím, že neodpovídají na položenou otázku nebo reagují způsobem, který s ní tak docela nesouvisí. Takto například jeden psychopat zareagoval na dotaz, zda je náladový: „Jestli se mi mění nálada? No, víte... jsou lidi, co říkají, že jsou pořád nervózní, a přitom někdy vypadají celkem klidně. Ti jsou podle mě náladoví. Vzpomínám si, že mi jednou bylo mizerně, přišel ke mně kámoš a pustili jsme si zápas v televizi. Vsadili jsme se a on vyhrál. A to mi teda bylo dost hrozně.“

Někdy mají posluchači potíž porozumět celým pasážím z vyprávění psychopatů. „Potkal jsem v baru dva chlápky. Jeden prodával drogy, druhej byl pasák. Začali si na mě vyskakovat a já ho sejmul," řekl jeden z vyšetřovaných psychopatů. Koho ale ve skutečnosti „sejmul", pasáka, nebo dealera?

Drobné výpadky v komunikaci se samozřejmě nevyhýbají ani normálním lidem a v mnoha případech nejde o nic víc než o nedbalé vyjadřování nebo krátkodobou ztrátu soustředění. U psychopatů jsou ale takové výpadky mnohem častější a závažnější a je možné, že indikují hlubší poruchu postihující organizaci duševních aktivit, nikoliv však obsah těchto aktivit. O abnormalitě zde svědčí spíš způsob, jakým navazují jednotlivá slova a věty, než to, co v nich říkají. Protikladem je komunikace schizofreniků, která je zvláštní a nepřípadná jak formou, tak obsahem. Jeden z našich subjektů, u kterého byla později zjištěna schizofrenie, například na otázku, proč tak náhle střídá nálady, odpověděl takto:

> Já prostě... věřím, že... že život je strašně krátký a že jsme tady jenom na chviličku a že... že dřív nebo později stejně všichni umřeme, takže... vy... že my... že přejdeme na úplně jinou úroveň a že všechny problémy tohoto světa se pro nás vyřeší a pak budeme mít nové, jiné problémy a nové radosti... jedno nebo druhé... ale netvrdím, že tomu úplně rozumím.

Jeho odpověď je podivná jak formou, tak obsahem a je těžké jí porozumět. Už předtím zmíněnou odpověď psychopata na stejnou otázku, jakkoliv je nejasná a trochu zvláštní, můžeme interpretovat jako vyhýbavou nebo neupřímnou. Dokážeme si k ní přiřadit význam snáze než k odpovědi schizofrenika.

Je obecně známo, že psychopati často přesvědčivě dokáží předstírat duševní poruchu, pokud tím mohou získat nějakou výhodu. Například vězeň, o kterém jsem už v této knize hovořil, se snadno dokázal nechat přeřadit na psychiatrické oddělení a pak zase zpět na běžné oddělení jen díky tomu, že znal odpovědi na obecně používaný psychologický test.

PŘED NĚKOLIKA LETY jsem dělal poradce při natáčení hollywoodského filmu o psychopatickém sériovém vrahovi. Filmařům hodně záleželo na reálnosti příběhu a téma si nastudovali co nejpečlivěji. Jednoho dne mi ale zavolal zoufalý scénárista: „Jak mám tu postavu udělat zajímavou?" ptal se. „Jakmile se pokusím dostat se mu do hlavy a chci si představit jeho motivy, touhy a nutkání tak, aby to bylo poutavé pro diváka, skončím vždycky s prázdným papírem. Ti dva chlapi [v příběhu vystupovali dva psychopati] si jsou moc podobní a nemůžu z nich vykřesat nic zajímavého."

Svým způsobem to onen scénárista vystihl přesně: psychopati skutečně tíhnou k tomu, aby byli jen plochými postavami bez emocionální hloubky a bez složitých a matoucích vnitřních tužeb, konfliktů a psychologických zmatků, díky nimž jsou i ti nejobyčejnější lidé zajímaví a liší se jeden od druhého. Psychopati jsou tudíž pravidelně zobrazováni jako papírové figurky, a zatímco detailnímu, krvavému a dramatickému zpodobnění jejich činů se věnuje mimořádná péče – třeba v *Mlčení jehňátek* ohromuje Hannibal Lecter lidi kolem sebe svými encyklopedickými vědomostmi, a když se mu naskytne možnost, tak je sní –, o jejich motivacích se toho dozvídáme jen málo.

Tento mediální obraz do určité míry odpovídá realitě. Prakticky všechny výpravy do vnitřního světa psychopatů vedou k popisu duševní pustiny. Životní filosofie těchto jedinců je obvykle banální, nevyspělá a chybí jí detaily obohacující život normálních dospělých osob.

Schopnost psychopatů manipulovat se zkušenými psychiatry a psychology velmi výstižně ilustruje kniha Terryho Ganeye o Charlesi Hatcherovi, který zabil přinejmenším šestnáct lidí jen proto, že ho to vzrušovalo.[20] Poté, co byl obviněn z vraždy šestiletého chlapce, začal putovat sem a tam mezi soudy a psychiatrickým ústavem. Soudně přidělení psychiatři tvrdili, že Hatcher je schopný účastnit se soudního líčení, zatímco ústavní psychiatři ho považovali za nezpůsobilého. Po nekonečné řadě protichůdných psychiatrických posudků to nakonec Hatchera přestalo bavit a zaměřil své nadání na to, aby při soudním líčení přelstil právníky.

Důkazy shromážděné v této kapitole nicméně nasvědčují tomu, že klinické posouzení příčetnosti psychopata neztěžuje jen jeho schopnost obratné manipulace. Klinický nález může být ovlivněn pohovorem, při němž psychopat hovoří mlhavě, ne zcela souvisle a sám si protiřečí. Například soud s Johnem Waynem Gacym, chicagským obchodníkem a sériovým vrahem, který na dobročinných akcích pro nemocné děti dělal klauna, byl poznamenán protichůdnými psychiatrickými posudky.[21] Experti obžaloby tvrdili, že se jedná o příčetného psychopata, zatímco odborníci najatí obhajobou ho popisovali buď jako psychotika, nebo jako nepříčetného. Jeden psycholog vypověděl, že v něm vidí psychopatickou nebo antisociální osobnost se sexuální úchylkou a že Gacyho výpověď během pohovorů byla vyhýbavá, plná protikladů, racionalizací jeho jednání a výmluv. Jeden psychiatr poznamenal, že Gacy prostě rád mluví. Při křížovém výslechu byl dotázán, zda „Gacyho exaltovaný mluvní projev neprokazuje přítomnost nesouvislých asociací, což by bylo charakteristické pro schizofrenii. Pokud pan Gacy na jednu stranu říká, že někoho zabil, a na druhou stranu, že to neudělal, není to nesouvislé spojení?“ Psychiatr odpověděl: „Myslím, že lže. Myslím, že si zkrátka dneska už nepamatuje, co říkal včera, protože pořád lže.“ Porota odmítla Gacyho žádost, aby byl prohlášen za nesvéprávného, a doporučila pro něj trest smrti.

„Nesouvislé asociace“ a protikladné výroky mohou u Gacyho znamenat pouhou duševní lenost, nezájem o to, aby posluchači předložil souvislý příběh, nebo to může být součást strategie určené k posluchačovu zmatení. V kontextu toho, co jsme popsali v této kapitole, mohou ale také pramenit ze stavu, při kterém je spojení mezi mentální aktivitou a kontrolou řečového projevu defektní, případně přímo porušené – je to scrabble bez pravidel.

To vyvolává důležitou otázku: proč si psychopati tak snadno získávají důvěru, proč jsou tak snadno schopní nás oklamat a manipulovat námi, když často hovoří tak prapodivně? Jak to, že nedokážeme zachytit nesrovnalosti v tom, co říkají? Stručná odpověď zní, že neumíme prohlédnout jejich masku normálnosti. Nesrovnalosti v jejich řeči jsou často příliš nenápadné na to, aby si jich náhodný

posluchač povšiml, a navíc psychopati dokáží sehrát dokonalé představení. Ošálí nás ne tím, co říkají, ale tím, *jak* to říkají a jakých našich emocionálních oblastí se přitom dotýkají.

V PRŮBĚHU mé nedávné přednášky na jedné kalifornské univerzitě jeden přítomný vyslovil názor, že psychopati v některých ohledech připomínají zkušené vypravěče. Obě skupiny používají přehnaná gesta a prudké zvraty příběhu, kterými udržují pozornost posluchačů a vtahují je do děje. Pro řadu posluchačů je projev řečníka přinejmenším stejně důležitý jako samotný příběh. Podle dotyčného lingvisty jsou v tomto smyslu psychopati vlastně úspěšnými vypravěči. Přesto však jsou postupy běžných vypravěčů souvislejší a logicky konzistentnější, než vidíme u psychopatů. Kromě toho je pro běžné vypravěče cílem zábava a poučení, zatímco cílem psychopatů nebývá o moc víc než posílení jejich postavení a uspokojení jejich potřeb.

Znamená to, že jsou blázni?

Protiřečící si nesouvislé výroky, nedostatek emocí. Určitě vás teď trápí neodbytná otázka: jsou ti lidé duševně zdraví? Že bychom se dostali zpět k věčné debatě „šílenství kontra obyčejné zlo"?

Po mé přednášce o psychopatii a jazyku na psychiatrické konferenci na Floridě mě oslovil jeden soudní psychiatr a řekl mi: „Váš výzkum naznačuje, že psychopati mohou být lidé s mentální poruchou a že možná za své činy neodpovídají do té míry, jak si myslíme. Až dodnes znamenala diagnóza psychopatie pro mnoho vrahů jasný ortel. Nestane se z ní teď pro ně polehčující okolnost?"

Zajímavá otázka. Jak už jsem uvedl, psychopati současným právním a psychiatrickým parametrům příčetnosti dostojí. Rozumějí pravidlům společnosti, chápou obecně uznávaný rozdíl mezi dobrem a zlem. Jsou schopní ovládat své chování a uvědomují si potenciální dopady svých činů. Jejich problém je, že jim takové povědomí často nebrání v protispolečenském jednání.

Přesto ale podle některých názorů nemají dostatečně rozvinuté duševní a emocionální mechanismy potřebné k tomu, aby své po-

vědomí o pravidlech dokázali převést do chování přijatelného pro společnost. Jelikož se u nich nevyvinulo svědomí, nedokáží pociťovat vinu ani lítost a dělá jim potíže vnímat své chování a jeho dopady na ostatní, jsou podle tohoto argumentu oproti nám ostatním ve značné nevýhodě. Rozumová „pravidla hry" chápou, jen pochopení pravidel emocionálních je jim odepřeno. V teoretickém smyslu může mít tahle moderní verze starého konceptu „morální nepříčetnosti" jisté opodstatnění, ale pro praktická rozhodnutí o odpovědnosti za zločiny význam nemá. Podle mého názoru jsou si psychopati svého jednání vědomi rozhodně natolik, aby mohli být za své činy voláni k odpovědnosti.

Kapitola 9
Mouchy v pavučině

Lidé vám spolknou cokoliv, pokud to dostatečně obalíte chválou.

– Molière: Misantrop

Policista ucouvne, aby řidička, kterou právě na úzké venkovské silničce zastavil za rychlou jízdu, mohla vystoupit.

Nechat řidiče po zastavení vystoupit z vozu, to je proti obecně užívanému postupu: když policista stojí nad sedícím řidičem, dává mu to fyzickou převahu a podporuje to dojem autority. Ale řidička vystoupila z vozu naprosto sebevědomě a s úsměvem, který si ho získal. Není to žádná kráska, ale do očí se mu dívá způsobem, který je velice přitažlivý. Policista požádá o doklady a odolá jejím snahám o navázání konverzace – alespoň prozatím. Nakonec však její výřečnosti podlehne a jen ji napomene. „Zrovna před měsícem tady přejeli malého kluka," upozorní. Když řidička nastupuje a odjíždí, policista se za ní dívá a má co dělat, aby jí nezamával na rozloučenou.

Většina z nás pravidla a zvyklosti vzájemné komunikace přijala. Vždycky se však najdou tací, kteří budou v komunikaci využívat svého vzhledu a šarmu – ať už přirozeného, nebo naučeného –, aby vnutili druhým svou vůli. A v každém takovém případě ke konečnému výsledku přispějí i potřeby a slabosti zvolené „oběti". Většinou to dopadá víceméně neškodně a bereme to jako součást každodenní mezilidské interakce.

Pokud je ale ve hře psychopat, může to pro oběť dopadnout katastrofálně. Psychopati mají sklon vidět v každém sociálním styku příležitost k „lovu“, souboj nebo zkoušku vůle, z níž může vyjít jenom jeden vítěz. Jejich motivací je manipulace a zisk, a obou cílů dosahují bez lítosti a bezohledně.

Divadýlko

Jak už jsem se zmínil, psychopati sice často hodně mluví, ale nemusejí nutně patřit mezi nejzběhlejší řečníky. Naši pozornost upoutá a nakonec nás může ošálit spíš doprovodné „divadlo“ než jazykové dovednosti. Příjemný vzhled, trocha charismatu, záplava slov, promyšlené odpoutání pozornosti, schopnost ve správnou chvíli udeřit na správnou strunu – to všechno může do značné míry zakrýt fakt, že celé vystoupení psychopata je jenom trik. Pohledný, výřečný psychopat a oběť, která má svá „slabá místa“, to je smrtící kombinace. A když samo sehrané divadlo nepostačí, většinou s úspěchem nastoupí rekvizity – falešné doklady, luxusní auto, drahé šaty, vzbuzování soucitu a podobně.

Psychopati samozřejmě nejsou jediní, kdo je podobného výstupu schopný. Všichni známe někoho, kdo jako by neustále stál na jevišti, chová se teatrálně a libuje si v okázalém slovním i tělesném projevu. Komunikace takových lidí s okolím je bezpochyby z velké části povrchní a neupřímná a má za účel udělat dobrý dojem, vylepšit jejich vnější obraz nebo jim pomoci v dosažení profesních či politických cílů. Na rozdíl od psychopatů ale nemají takoví lidé v úmyslu vás připravit o vše.

Společnost funguje na základě důvěry, a my většinou věnujeme větší pozornost tomu, co někdo říká, než doprovodné neverbální komunikaci – gestům, grimasám, úsměvu, očnímu kontaktu. Pokud je však řečník atraktivní a jeho neverbální komunikace opravdu poutavá, může být výsledný efekt naprosto opačný – sledujeme vnější projev a nevěnujeme se tomu, co se říká.[1]

POSTUPY používané některými podvodníky se mohou zdát bizarní, někdy dokonce až hloupé, ale přesto se stále najde dostatek důvěřivců. Šestapadesátiletý Ed Lopes vystupoval úspěšně

celých šest let jako baptistický kazatel, který nalezl Boha během pobytu v cele smrti. Tvrdil, že má za sebou patnáctiletou kariéru nájemného mafiánského zabijáka, během níž údajně zabil dvacet osm lidí. Svým vlastním ovečkám i dalším náboženským společenstvím ve státě Washington vykládal, že mu rady udílel známý televizní kazatel Bill Graham a že o jeho propuštění rozhodla petice podepsaná 350 zaměstnanci věznice. Když byl nakonec jeho podvod odhalen, Lopes přiznal, že je na útěku po porušení podmínky, že uškrtil svou druhou ženu, jinou ženu umlátil a pobodal svou přítelkyni. A jak zareagoval jeho sbor? Některé členy to pobouřilo, ale další vybrali peníze na kauci – stanovenou na překvapivě nízkých 5000 dolarů – a demonstrativně svému pastorovi vyjadřovali podporu. Soud ovšem nízkou kauci velmi brzy přehodnotil a poslal Lopese zpátky do vězení, aby tu čekal na vydání do státu Illionois.

(*Associated Press*, 8. a 10. 1. 1992)

Jak už jsem napsal, psychopati dokáží při mluvení účinně využívat řeči těla a často z nich doslova nemůžeme spustit oči. Mají také často ve zvyku narušovat náš osobní prostor – udržují intenzivní oční kontakt, předklánějí se, přistupují k vám a podobně. Obecně vzato může být jejich vystupování tak teatrální nebo znepokojivé, že poslouží k tomu, aby nás rozptýlilo, zapůsobilo na nás, plně nás ovládlo či zastrašilo, čímž se odvádí pozornost od toho, co se ve skutečnosti říká. „Nesledovala jsem všechno, co říkal, ale mluvil moc hezky. Měl nádherný úsměv," vyjádřila to žena, kterou využíval psychopat z naší studie.

Jeden z mých bývalých kolegů, lapený v síti emocí a lží spřádaných jeho manželkou, o níž se domníval, že je určitě psychopatka, mi řekl: „Udělala mi z života peklo, ale bez ní jsem se cítil prázdný. V jednom kuse podnikala vzrušující, někdy až nepředstavitelné věci. Bez vysvětlení mizela na celé týdny. Utratili jsme spoustu peněz – všechny mé úspory, hypotéku na dům. Ale měl jsem s ní pocit, že skutečně žiju. Kdykoliv byla poblíž, měl jsem v hlavě úplný guláš. Nemohl jsem myslet na nic jiného než na ni." Manželství pro něj skončilo bolestně, protože mu žena odešla za jiným. „Nenechala mi ani dopis," postěžoval si.

Slabá místa

Pokud máte ve svém psychologickém založení jakoukoliv slabinu, psychopat ji zcela jistě najde, využije jí a ve vás zanechá bolest a zmatek. Následující příklady ilustrují téměř dokonalou schopnost psychopatů vycítit naše slabosti a zaútočit na správná místa.

- Během pohovoru nám jeden z psychopatů, profesionální podvodník, důvěrně sdělil: „Když jdu na fušku, ze všeho nejdřív si vás omrknu. Hledám správnej přístup, slabý místo, zjistím, co chcete, a dám vám to. A pak nadejde čas platit i s úrokama a já utáhnu šrouby."
- William Bradfield, psychopatický učitel, o kterém už jsme se zmínili, „si zásadně nevybíral atraktivní ženy. Osamělost a nejistotu dokázal vycítit, jako vepř lanýže."[2]
- V mrazivé scéně ve filmu *Mys hrůzy* postava psychopata, kterého hraje Robert de Niro, omámí a v podstatě svede patnáctiletou dívku tak, že zahraje na struny její probouzející se sexuality.

Bezohledné využívání pocitů osamělosti je pro psychopaty typické. Jeden z našich subjektů vyhledával deprimované a nešťastné ženy v barech pro nezadané. Když se k jedné takové nastěhoval, přesvědčil ji, že nutně potřebuje auto, a za čtyři tisíce dolarů jí prodal to své. Než na sebe stačila auto převést, zmizel i s penězi a samozřejmě s autem. Podvedená žena se tak styděla, že na něj ani nepodala oznámení.

Někteří psychopati, zejména ti za mřížemi, navazují se svými obětmi kontakty přes novinové seznamky. Dopisování brzy přejde v návštěvy a výsledkem pro oběti je téměř vždy ztráta iluzí a bolest. Před několika lety si jedna z mých bývalých studentek, milovnice siamských koček, dala inzerát a mimo jiné dostala několik odpovědí i od několika vězňů včetně jednoho psychopata, s nímž předtím vedla pohovor v rámci našeho výzkumu. Jazyk dopisu byl květnatý, plný sladkobolných popisů vlahých západů slunce, dlouhých procházek v dešti či láskyplného vztahu, opěvoval krásu a tajuplnost siamských koček a podobně. S tím vším ovšem ostře kontrastovaly záznamy z jeho spisu, hovořící o dlouhé řadě násilných útoků na oběti obojího pohlaví.

- Psychopati neváhají využít lidskou touhu po nalezení smyslu života, neštítí se těžit z nejistoty, slabosti a bezmoci. Jeden z našich subjektů pečlivě studoval úmrtní oznámení v novinách a hledal seniory, kteří právě přišli o partnera a zůstali bez příbuzných. V jednom případě, kdy vystupoval jako „psychologický poradce pro pozůstalé", přesvědčil sedmdesátiletou vdovu, aby mu udělila plnou moc k vyřizování jejích záležitostí. Plán se mu nezdařil jen díky tomu, že vzbudil podezření u místního faráře, ten si prověřil jeho minulost a zjistil, že je to podvodník, který byl nedávno podmíněně propuštěn. „Byla osamělá a já jí chtěl do života vnést trochu radosti," vysvětlil nám pachatel.
- Psychopati dokáží rozpoznat a k vlastnímu prospěchu využít všech pochyb a nejistot, které lidé vůči sobě samým cítí. V knize *Mlčení jehňátek* Thomas Harris popisuje typickou scénu, v níž Dr. Hannibal Lecter – „čistý sociopat" – rychle a obratně vyhmátne slabé místo agentky Starlingové, tedy její strach, že bude považovaná za „obyčejnou".

Agentka Starlingová byla pochopitelně ve styku s psychopaty nováček, ale svá slabá místa mají i ti, kdo jsou s touto poruchou obeznámeni. Téměř každý psychiatr, sociální pracovník, ošetřovatel nebo psycholog, který kdy pracoval v psychiatrické léčebně nebo ve vězení, zná přinejmenším jednoho kolegu, kterému nějaký vězeň nebo pacient obrátil život vzhůru nohama. Tak například jedna psycholožka se solidní profesionální pověstí, ale bez vlastního společenského života utekla s jedním ze svých psychopatických pacientů. Během čtrnácti dnů jí vybílil konto, vybral na maximum kreditní karty a pak ji opustil. Zničil jí kariéru a rozbil sny o lásce a vztahu. Našemu tazateli to vysvětlila tak, že její život byl prázdný a že prostě podlehla jeho lichotkám a slibům.

- Psychopati mají také podivuhodnou schopnost rozeznávat a využívat žen-pečovatelek, tedy těch, které mají silné mateřské pudy a sklony pomáhat druhým. Řada takových žen pracuje v oborech, kde je takových vlastností třeba – dělají ošetřovatelky, sestřičky, sociální pracovnice, terapeutky – a mají sklon vidět v ostatních jen to dobré a pomíjet nebo si omlouvat jejich nedostatky. „Má problémy, ale já mu pomůžu," formulují to, případně říkají: „V dětství

si užil svoje a potřebuje někoho, kdo by ho občas objal.“ Tento typ žen většinou v přesvědčení, že dokáže druhé straně pomoci, přehlíží, jak jsou využívány, a tak jim hrozí, že skončí doslova vysáté emocionálně, fyzicky i finančně.

Jedna z mých oblíbených historek se týká psychopatického vězně, který vyhledával podobné pečovatelky až obsesivně a byl známý tím, že za ním neustále proudily davy návštěvnic. Trestní rejstřík měl plný násilných činů vůči ženám i mužům, nebyl nijak zvlášť fyzicky přitažlivý a ani to nebyl zajímavý partner k rozhovoru. Měl v sobě ale cosi roztomile andělského, rys, který určité ženy včetně těch z vězeňského personálu přitahoval. Jedna z nich o něm řekla, že „měla v jednom kuse chuť ho objímat“, jiná zase tvrdila, že dotyčný „potřebuje mateřskou péči“.

Přitažlivost zla

Vždycky mě zaráželo, jak silně jsou někteří lidé přitahovaní zločinci. V řadě případů zřejmě skrze skutky těch, kdo jsou ochotní překročit hranici zákona, zástupně prožíváme své fantazijní představy. Z takových „svobodných“ duší se pak často stávají lidoví hrdinové a vzory pro ty, kdo mají zábrany své „padoušské“ sny sami uskutečnit. Většina z nás je samozřejmě ve volbě svých hrdinů poměrně vybíravá. Spíše než pedofily, zlodějíčky a zjevné šílence si vybíráme rebely na útěku, jako jsou například hrdinové filmů *Bonnie a Clyde* nebo *Thelma a Louisa*.

Asi nejbizarnější příklad přitažlivosti zla vídáme v průběhu a po skončení soudního procesu s nějakým proslulým vrahem: soud obvykle provázejí záplavy fanynek, lidí, kteří si s dotyčným chtějí psát, nadšených podporovatelů a zamilovaných žen. Nejvíc těchto typů přitahují případy psychopatických pachatelů sexuálně motivovaných sériových vražd. Své nadšené fankluby měli například Ted Bundy, Kenneth Bianchi, John Gacy a Richard Ramirez. V takových případech se nechvalná proslulost zaměňuje se slávou a i z toho nejotrlejšího zločince se stává celebrita. Tématika sériových vrahů dnes pronikla do oblasti komiksu i stolních her, dostali se dokonce i na sběratelské karty, které byly dříve vyhrazené jen pro sportovce.

V knize o Richardu Ramizerovi, satanistovi s přezdívkou „Noční

stín", se popisuje případ mladé studentky, která navštěvovala všechna předběžná soudní líčení a posílala Ramirezovi dopisy a vlastní fotografie. Vyjádřila to těmito slovy: „Hrozně moc s ním soucítím. Když se na něj podívám, vidím hezkého muže, který si zkazil život, protože nikdy neměl nikoho, kdo by mu ukázal správnou cestu."[3]

Psychopatický vrah Daniel Gingras, odsouzený ke třem doživotním trestům za vraždu a sexuální napadení, dokázal přesvědčit personál věznice, aby mu dali na den vycházku. Uprchl a před dopadením zabil další dva lidi. O jeho případu se z novin dozvěděla jistá žena v Kalifornii, začala si s ním dopisovat a rozhodla se za něj provdat. „Stačilo mi vidět jeho fotku, a hned jsem s ním začala soucítit," prohlásila.

Většina z nás těžko chápe, jak někdo může přehlížet ty hrůzné zločiny, které jimi obdivovaní zločinci spáchali. Je nicméně zřejmé, že tihle oddaní obdivovatelé jsou často obětí svého vlastního psychologického ustrojení. Některé vede romantická touha po neopětované lásce, jiné přitahuje proslulost, vzrušení nebo pocit nebezpečí, další před sebou vidí cíl, za který má smysl bojovat - třeba zrušení trestu smrti či spásu zbloudilé duše –, případně jsou pevně přesvědčeni, že zločin je nevyhnutelný důsledek fyzického nebo citového strádání v dětství.

A jak dokládá příklad Lawrencie Bembenekové, horlivé obdivovatele mají nejen odsouzení muži. Tahle bývalá policistka a „králíček" Playboye, které dal bulvár přezdívku Bambi, byla v Milwaukee odsouzená za vraždu bývalé manželky svého muže. Během jejího pobytu ve vězení se ve velkém sále místního grandhotelu konaly oslavy jejích narozenin, kterých se účastnily stovky lidí. U příležitosti jejího útěku z vězení se shromáždil dav tří set lidí třímajících transparenty typu „Bambi, do toho!" Dostala se do Kanady, kde byla ale brzy zase dopadena. Žádost o vydání do Spojených států pak vyústila v dlouhou řadu soudních slyšení a průtahů. Samotné Bambi se přitom dostávalo servilní, hlasité veřejné podpory od části společnosti, která převzala její tvrzení, že je obětí systému ovládaného mužským šovinismem. Kanadské úřady nakonec její žádost o udělení politického azylu zamítly a vrátily ji do USA.

Přestože si dokázala vybudovat téměř kultovní status a stala se námětem řady novinových článků, televizních pořadů a několika pro ni příznivě vyznívajících knih (z nichž jednu sama napsala),[4]

soud v Milwaukee trval na tom, že se ve skutečnosti jedná o chladnokrevnou vražedkyni zneužívající svých ženských zbraní. Bez ohledu na to, zda je vinna nebo ne, je její mediální obraz výmluvným příkladem využití „přirozeného nadání" a také toho, jak je společnost bezmyšlenkovitě přitahována krásou a půvabem. Nedávno byl původní rozsudek zrušen a bylo nařízeno nové líčení. Bembeneková přijala obvinění z lehčího zločinu, byla odsouzena k trestu v délce, kterou si již odseděla, propuštěna na svobodu a vzápětí začala sklízet úspěchy v nejrůznějších talkshow.

Oproti zdlouhavé cestě, kterou za slávou musela absolovat Bemeneková, se Amy Fisherová dokázala na stejné místo vyšvihnout velice rychle. Tahle „Lolita z Long Islandu", odsouzená za to, že střelila do hlavy manželku svého údajného přítele, se okamžitě stala miláčkem médií a vznikly o ní tři televizní filmy. Jistý „profesionální" zločinec, který se účastnil jednoho z našich výzkumů, to rozladěně okomentoval: „Byla to nula. Pak se jednou pokusí ustřelit ženě svýho šamstra hlavu, podělá to – a najednou je z ní hvězda."

Ve většině případů je obdiv, jakého se známým zločincům dostává, víceméně neškodný – samotnému zločinci málokdy pomůže a jeho obdivovatelé se skutečnému nebezpečí nevystavují, alespoň dokud je objekt jejich obdivu ve vězení. Nejsou to ani tolik oběti psychopatické manipulace, jako spíš dobrovolní účastníci *danse macabre*.

Manipulace s realitou

Když pomineme takový zprostředkovaný – a povětšinou bezpečný – kontakt s temnou stránkou lidské povahy, zůstává smutnou skutečností, že psychopati dokáží svou potřebu sebeuspokojení často naplnit velice lehce, protože spousta z nás ochotně sehrává roli oběti. V některých případech takový jedinec prostě odmítá věřit, že by ho někdo mohl zneužívat. Například manžel jedné z námi vyšetřovaných psychopatek vehementně odmítal věřit svým přátelům, že by ho snad manželka mohla podvádět. O její věrnosti zůstal přesvědčen dokonce i poté, co ho opustila s jiným mužem. Psychologické popírání hraje důležitou roli, když je potřeba některé bolestné informace skrýt před naším vědomím, ale kromě toho můžeme jeho vinou nevnímat to, co naprosto zřetelně vidí všichni kolem nás.

Někteří lidé jsou prostě vůči skutečnosti imunní, protože dokáží svůj obraz reality pokřivit tak, aby odpovídal tomu, co vidět chtějí. Bývalá přítelkyně jednoho z našich psychopatů považovala jeho zločinecké chování za důkaz jeho mužnosti. Když se na něj podívala, vnímala jen svou fantazijní představu téměř dokonalého muže, „hluboce citlivého... který dokáže posunovat život kupředu... muže, který se ničeho nebojí," jak sama říkala. Tento její obraz pochopitelně dokonale odpovídal představám, které měl o sobě on sám.

Pokud žena, která se ve vztazích s muži pevně drží tradiční role, narazí na psychopata, může se dočkat nepříjemných zážitků. A naopak psychopat, který se ožení se ženou přesvědčenou o tom, že musí být „dobrou manželkou", má před sebou šanci na velice pohodlný život. Domov mu poskytuje pevné zázemí, dostatečně stabilní základnu, z níž může spřádat své plány a navazovat nekonečnou řadu krátkodobých vztahů s dalšími ženami. Utrápená manželka většinou ví, co se děje, ale má pocit, že domov je třeba udržet, zejména pokud jsou ve hře děti. Někdy si myslí, že když se bude víc snažit nebo že když bude trpělivá, její manžel se změní. Zároveň u ní ovšem role, do které se sama postavila, posiluje pocit viny za nešťastný vztah. Jestliže ji muž ignoruje, týrá nebo podvádí, říká si: „Budu se víc snažit, vložím do našeho vztahu víc energie, budu se o něj starat lépe, než by dokázala kterákoliv jiná. A když to dokážu, uvidí, jak jsem pro něj cenná. A bude se ke mně chovat jako ke královně."

V ŘÍJNU 1991 vyšel v časopise *New Woman* článek s názvem *Nová oběť podvodníků*. Novinářka Kiki Olsonová se v něm věnovala nečekanému vedlejšímu důsledku stoupajícího počtu svobodných žen budujících kariéru. „Svobodná zaměstnaná žena, která má k dispozici – nebo si může vypůjčit – zhruba od dvou do dvaceti tisíc dolarů a hledá lásku a jistotu, se stává téměř přirozenou kořistí podvodníků." Podle Josepha D.Caseyho, vedoucího odboru hospodářské kriminality v úřadu okresního prokurátora ve Filadelfii si „podvodníci zaměřující se na svobodné zaměstnané ženy s vyšším příjmem obvykle vytipují své oběti v místech, kde se takové ženy často vyskytují a kde hledají společnost – v barech pro nezadané, v lázních a spole-

> čenských klubech. Takový podvodník budoucí oběť rozezná na první pohled. Vycítí její zranitelnost. Je to jeho zaměstnání."
>
> Zatímco pro podvodníka jsou ženy, z nichž láká peníze, šaty, ubytování, automobil či bankovní úvěry, jasně identifikovatelné, on sám dokáže dokonale splynout s okolím a působit jako běžný nápadník. Ale jak říká Casey, je „více než pravděpodobné, že bude pohledný, okouzlující, upovídaný, sebejistý, manipulativní a bezpochyby velice roztomilý."

V případě, který mi popsal psycholog J. Reid Meloy,[5] „psychopat s kravatou" fyzicky napadl vlastní manželku a těžce ji zranil. Oběť si o tom do vlastního deníku napsala: „Potřebuje mimořádnou péči. Nebyla jsem mu tak dobrou ženou, jak jsem měla. Ale já budu, budu a proměním jeho vztek v něco dobrého a užitečného." Vášnivá oddanost manželovi a přesvědčení, že musí být loajální, „správnou" manželkou jí zcela pokřivily vnímání reality a zbavily ji veškeré sebeúcty. Asi není třeba zdůrazňovat, že ve skutečnosti ji čeká život plný zklamání a utrpení.

Totéž se dá bohužel říci o každé ženě či muži, kteří mají nízké sebevědomí, silnou potřebu závislosti a slabý pocit osobní identity, a kteří se zapletou s psychopatem. Psychopatům totiž nedělá potíž zneužít osoby, které považují za fyzicky nebo psychologicky podřadné, nebo ty, jež cítí potřebu udržet vztah udržet za jakoukoliv cenu.[6]

Jakou máme šanci?

Pokud jste dočetli až sem, máte možná nepříjemný pocit, že zkříží-li nám cestu psychopat, máme jen málo možností, jak se chránit. Ale i když drží psychopati v ruce většinu trumfů, přece jen existuje několik možností, jak případnou bolest a škody minimalizovat. (Výčet možných obranných technik si probereme v poslední kapitole.)

Kapitola 10

Kořeny problému

„Už všechno vím, takže nemá smysl dál lhát," řekla paní Penmarková své dceři Rhodě. „Bila jsi ho botou, proto má ty půlkruhové modřiny na čele a na rukou."

Rhoda nasadila trpělivě udivený výraz, odšourala se k pohovce, vrhla se na ni, zabořila obličej do polštářů, dala se do usedavého pláče a přitom mezírkou mezi prsty nenápadně sledovala matku. Její výkon ovšem nebyl nijak přesvědčivý. Christine se na dceru zadívala se zatím nepoznaným nezaujatým zájmem a pomyslela si: „Zatím je to amatérka, ale den ode dne se lepší. Dotahuje svoje číslo k dokonalosti. Za pár let už mu nebude nic chybět. Určitě jím dokáže přesvědčit, koho bude chtít."

– William March, *Špatné sémě*

Úryvek v úvodu pochází z úspěšného románu, který vychází z nemyslitelné, zdánlivě obludné představy, že některé děti se prostě zlé už narodí. Vypráví příběh dívenky jménem Rhoda Penmarková, jejíž skutečná osobnost se vyjeví ve chvíli, kdy zavraždí svou spolužačku:

Na tom dítěti bylo vždycky něco divného, ale její rodiče ty zvláštnosti přehlíželi v naději, že časem bude stejná jako ostatní, ačkoliv to pořád nepřicházelo. Když jí bylo šest a žili v Baltimoru, poslali ji do jisté pokrokové a hojně doporučované školy, avšak hned po prvním roce je ředitelka požádala, aby Rhodu dali jinam. Paní Penmarková žádala vysvětlení; ředitelka jí s očima upřenýma

na ozdobného zlatostříbrného mořského koníka, kterého její návštěvnice měla v klopě světle šedého pláště, odpověděla úsečně, jako by míra jejího taktu a trpělivosti byla už dávno vyčerpána: Rhoda je prý chladné, samotářské a problémové dítě, které si žije podle svých vlastních představ a nerespektuje pravidla svého okolí. Hned ze začátku prý zjistili, že je to protřelá, obratná lhářka. V některých směrech byla mnohem vyspělejší než ostatní, v jiných byla téměř nevyvinutá. Ale to všechno mělo na rozhodnutí školy jen zanedbatelný vliv, skutečnou příčinou jejího vyloučení je fakt, že se z ní vyklubala prachobyčejná, zato poměrně zručná zlodějka, bez jakýchkoliv pocitů viny nebo nejistoty, spojovaných obvykle s dětstvím. A pochopitelně postrádala i schopnosti citu k druhým, záleželo jí jen na sobě.

Hlavní hrdinkou románu Špatné sémě je ale ve skutečnosti Rhodina matka Christine Penmarková a román pojednává o vině. Když se Christine konečně přinutí vidět ve své dceři rodící se psychopatku, ptá se sama sebe, jak z toho poměrně klidného, spořádaného, milujícího a slibného rodinného zázemí, které se svým pozorným manželem vytvářeli, mohla vzejít dětská vražedkyně.

Přes tíživou atmosféru je tento příběh pozoruhodně věrohodný. Rodiče skutečných psychopatů nemohou dělat o moc víc než jen bezmocně sledovat, jak se jejich děti vydávají cestou sebestředného uspokojování vlastních potřeb doprovázeného pocitem, že jsou všemocné a veškeré jejich nároky jsou oprávněné. Zoufale hledají pomoc u nekonečné řady psychologů a terapeutů, ale nic nezabírá. Očekávané radosti rodičovství jsou postupně vystřídány údivem, bolestí a neodbytnou otázkou: „Kde jsme udělali chybu?“

Mladí psychopati

Pro mnohé lidi je samotná idea dětské psychopatie nepředstavitelná. Přesto jsme zjistili, že se první projevy této osobnostní poruchy objevují už ve velmi raném věku. Jedna zoufalá matka, která se v novinách dočetla o mé práci, mi napsala: „Můj syn byl vždycky svéhlavý a těžko se s ním navazoval kontakt. V pěti letech si udělal jasno ohledně rozdílu mezi dobrem a zlem – co mu projde, je správné, při čem ho chytnou, je špatné. A od té doby v tomhle

stylu pokračoval. Ani tresty, ani hádky, výhrůžky, prosby, terapie, dokonce ani pobyt na takzvaném ‚psychologickém táboře' k ničemu nevedly. Teď je mu patnáct, a už ho sedmkrát zatkli."

Jiná matka mi napsala, že chlapec, kterého před sedmi lety adoptovali, teď vlastně drží celou rodinu jako rukojmí. Jak se seznamoval s během světa a uvědomoval si, že umí s ostatními zručně manipulovat a zastrašovat je, postupně přebíral v jejich chaotickém a srdceryvném rodinném dramatu hlavní roli. V době, kdy psala svůj dopis, se jim právě narodilo další dítě a ona i její manžel žili ve strachu, jestli mu adoptovaný syn neublíží.[1]

Mnohým z nás je nepříjemné používat termín *psychopat* v případě dítěte. Upozorňují na etické a praktické problémy, které vystávají, jakmile takto negativně zaškatulkujeme nedospělou osobu. Klinická zkušenost a empirický výzkum však jasně ukazují, že základní obrysy této poruchy se u dětí vyskytovat mohou a také se u nich vyskytují. Psychopatie se neobjeví zničehonic s nástupem dospělosti. První náznaky psychopatického profilu, jak ho popisujeme v předcházejících kapitolách, nastupují už v raném věku.[2]

Podle klinických i empirických zkušeností si naprostá většina rodičů, u jejichž dětí byla později stanovena psychopatie, až bolestně uvědomovala, že je tu něco zásadního v nepořádku, ještě než jejich děti zahájily školní docházku. Ačkoliv všechny děti jsou na samém začátku nespoutané společenskými omezeními, některé z nich zůstávají vůči veškerému socializačnímu tlaku silně imunní. Jsou nevysvětlitelně „jiné" než ostatní děti – komplikovanější, tvrdohlavější, agresivnější a prolhanější, hůře se s nimi komunikuje nebo navazuje vztah, méně podléhají vnějším vlivům a příkazům a neustále pokoušejí hranice společenské tolerance. V raném školním věku pak jejich odlišnost od normálního vývoje podtrhují následující znaky:

- opakované, ledabylé a zdánlivě bezmyšlenkovité lhaní
- zjevný nezájem nebo neschopnost pochopit pocity, očekávání a bolest jiných dětí
- vzpurnost vůči rodičům, učitelům a pravidlům
- svým chováním se opakovaně dostávají do problémů a nereagují na napomínání nebo hrozbu trestem

- drobné krádeže, jejichž cílem jsou jiné děti a vlastní rodiče
- setrvalá agresivita, šikanování jiných a rvačky
- opakované záškoláctví, pozdní návraty a útěky z domova
- opakované ubližování zvířatům
- brzké sexuální experimenty
- vandalismus a žhářství

Rodiče takových dětí žijí v neustálém napětí, co přijde příště. Jedna vystudovaná socioložka mi vyprávěla, jak se její pětiletá dcera – které zde budu říkat Susan – jednou pokusila spláchnout kotě do záchodu. „Přistihla jsem ji, zrovna když to chtěla zkusit znovu. Vypadalo to, že jí to vůbec nevadí, spíš byla trochu naštvaná, že jsem ji chytila. Řekla jsem o tom manželovi. Když se jí na to zeptal, naprosto klidně odvětila, že se nic takového nestalo. Nedokázali jsme se jí přiblížit, ani když byla ještě miminko. Vždycky se snažila prosadit svou, ať už tím, že byla milá, nebo hysterickým záchvatem. Lhala nám, i když věděla že známe pravdu. Další dítě, syna, jsme měli, když bylo Susan sedm; v jednom kuse ho krutě provokovala. Tak třeba mu sebrala lahvičku, šimrala ho dudlíkem po rtech, a když se zuřivě snažil sát, lahvičku vždycky odtáhla. Teď je jí třináct, a ačkoliv se občas pokouší předstírat, že je milá a kaje se, svým chováním nás neustále trápí. Je líná, sexuálně aktivní a pořád se mi pokouší krást peníze z kabelky."

Psychopatie a poruchy chování v dospívání

Diagnostická „bible" Americké psychiatrické společnosti, diagnostický a statistický manuál známý coby DSM-IV, nenabízí žádnou kategorii, která by plně vystihovala rysy psychopatické osobnosti u dětí a mladistvých. Nabízí jen klasifikaci „Poruchy osobnosti" charakterizované chováním, které je sociálně rušivé a většinou zatěžuje okolní osoby více než samotné postižené. Jmenují se zde tři vzájemně se překrývající kategorie:

- *hyperaktivita s poruchou pozornosti (ADHD)*, pro niž je typická nepozornost neodpovídající danému vývojovému stadiu, impulzivita a hyperaktivita
- *porucha chování (CD)*, tedy přetrvávající model chování, které opakovaně narušuje práva ostatních a zásadní společenské normy či pravidla odpovídající danému věku
- *porucha opozičního vzdoru (ODD)*, což je model negativního, nepřátelského a opozičního chování bez závažných narušení práv ostatních, jaké nacházíme v případě poruchy chování

Žádná z těchto diagnostických kategorií ale plně neodpovídá stavu mladých psychopatů. Nejblíže je porucha chování, ta však nepostihuje emocionální, rozpoznávací a interpersonální osobnostní rysy – egocentrismus, nepřítomnost empatie, pocity viny a lítosti a podobně –, které jsou pro diagnostikování psychopatie zásadně důležité. Většina dospělých psychopatů pravděpodobně v mladším věku vyhověla kritériím pro diagnostikování poruchy chování, ale obráceně to už neplatí – neznamená to, že by se z většiny dětí s poruchou chování v dospělosti stali psychopati. Porucha chování má ale podkategorii, zahrnující nedostatečnou schopnost navazovat sociální vztahy, slabou schopnost prožívat úzkost, vysokou úroveň agresivity a další „psychopatické" rysy, která je téměř totožná s poruchou diagnostikovanou podle PCL u dospělých.[3]

Přímočařejší důkazy o výskytu psychopatie u dětí přinesla nedávná studie, kterou provedly dvě dětské terapeutické kliniky, jedna v Alabamě a druhá v Kalifornii.[4] U zkoumaných dětí, převážně chlapců ve věku šest až třináct let, se vyskytovaly rozmanité emocionální problémy a potíže s učením a chováním. Výzkumný tým pod vedením Paula Fricka z Alabamské univerzity založil svou práci na PCL: každé dítě posoudil podle osobnostních rysů a typů chování popsaných ve třetí a čtvrté kapitole této knihy. Výzkumníkům se podařilo identifikovat podskupinu dětí s téměř stejnými emocionálně-interpersonálními rysy a sociálně deviantním chováním, jaké jsou typické pro dospělé psychopaty. Těmto výzkumníkům se dětská psychopatie jeví coby drsná realita – stejně jako bezpočtu zoufalých rodičů.

Nesnadná otázka: jak reagovat?

Většina dětí, které v dospělosti skončí jako psychopati, se do hledáčku učitelů a terapeutů dostane velice brzy, a je tedy důležité, aby tito profesionálové dobře rozuměli podstatě problému, který před nimi stojí. Pokud má mít jejich intervence nějakou naději na úspěch, musí k ní dojít v raném dětství. Šance na změnu chování u dospívajícího psychopata jsou minimální.

Mnozí z profesionálních pracovníků, kteří s podobnými dětmi přijdou do styku, se bohužel z řady důvodů k problému nestaví čelem. Někteří zaujmou čistě behavioristický postoj a raději se zaměřují na specifické problematické chování – agresivitu, krádeže a podobně –, než aby se věnovali celé poruše osobnosti s její komplexní kombinací rysů a příznaků. Jiným je nepříjemná představa dlouhodobých důsledků, které by pro dítě nebo mladistvého znamenala nálepka diagnózy obecně považované za neléčitelnou. Další se obtížně smiřují s možností, že projevy chování a symptomy jejich mladých klientů nejsou jen přehnané – a léčitelné – formy jinak normálního chování, následek nesprávného přístupu rodičů nebo špatného sociálního vlivu okolí. Tito odborníci mají za to, že všechny děti jsou do určité míry egocentrické, mají sklon si vymýšlet a manipulovat okolím, avšak bývá to pouhý projev nezralosti. Konsternovaní, usoužení rodiče se pak musejí denně potýkat s problémem, který nejenže nemizí, ale ještě se zhoršuje.

Souhlasím s tím, že k psychologickému škatulkování dětí – ale i dospělých – není radno přistupovat lehkovážně. Nejzávažnější důsledky patrně plynou ze situace, kdy dítě „dostojí předpovědi": to znamená, kdy dítě označené jako problémové nakonec skutečně začne naplňovat znaky takového chování, protože ho k tomu téměř neviditelně tlačí negativní očekávání jeho okolí – učitelů, rodičů, kamarádů.

I když dodržíme všechny požadované vědecké standardy, žádný diagnostický proces není imunní vůči chybě nebo vůči tomu, že ho nekompetentní kliničtí pracovníci mylně aplikují. Četl jsem například o případu, kdy byla mladá dívka psychiatrem označena za schizofreničku. Později se ukázalo, že ji její rodiče týrali hlady, a jakmile se jí dostalo správné péče, její stav se pronikavě zlepšil. Ve stovkách dalších známých případů a nejspíš v nespočtu případů, o nichž se nikdo nedozvěděl, měla nesprávná psychiatrická

diagnóza na životy pacientů vážný dopad. A dopady mohou být i mnohem horší, pokud se v důsledku špatného lékařského nálezu přehlédnou jiné, léčitelné potíže.

Jestliže však na druhou stranu *nedokážeme* určit, že osobnost daného dítěte vykazuje mnohé nebo většinu rysů definujících psychopatii, můžeme jeho rodiče odsoudit k tomu, že se budou donekonečna radit s řediteli škol, psychiatry, psychology a terapeuty v marné snaze zjistit, co je s jejich dětmi špatně a kde dělají chybu oni sami. Může to vést i k opakované nevhodné léčbě a zásahům nesoucím s sebou citelnou emocionální i finanční zátěž.

Pokud nesouhlasíte s použitím formálního diagnostického označení u mladistvých, nedělejte to. Neztrácejte však přitom ze zřetele jádro problému: výrazný soubor osobnostních rysů a chování, který znamená dlouhodobé potíže, ať už mu říkáme jakkoliv.

Jason

Nedávno jsme podrobili vyšetření podle PCL skupinu mladistvých pachatelů mužského pohlaví ve věku mezi třinácti až osmnácti lety. Průměrný výsledek byl vyšší než u dospělých pachatelů a více než 25 % z nich odpovídalo kritériím pro psychopaty. Znepokojivé bylo zejména zjištění, že jednoho z nejvyšších výsledků dosáhl teprve třináctiletý chlapec. Jason se podílel na závažných zločinech – včetně vloupání, krádeží a napadení mladších dětí – už v šesti letech. Až na jeden zajímavý rozdíl se z klinického pohledu svým chováním nelišil od dospělých psychopatických násilníků, které zkoumáme. Rozdíl byl v tom, že oproti typickému dospělému psychopatovi byl ve vyjadřování svých názorů a postojů mnohem otevřenější a upřímnější, mnohem méně se hlídal. Z toho, co nám Jason říkal, šel strach.

Na otázku, proč páchá zločiny, nám tento syn ze stabilní středostavovské rodiny odpověděl: „Baví mě to. Když mám malér, moji pitomí rodiče se můžou pominout, ale já na to kašlu, hlavně že se bavím. Vždycky jsem byl divokej." O jiných lidech včetně svých obětí řekl: „Chcete slyšet pravdu? Kdyby mohli, udělaj mi to samý, já to prostě jen stihnu dřív." S oblibou okrádal bezdomovce, zejména „buzny", „starý báby" a děti žijící na ulici, protože „oni jsou na to zvyklý. Nejdou hned brečet za policajtama. Jednou na mě

jeden chlap vytáhl nůž. Tak jsem mu ho sebral a vrazil mu ho do oka. Začal tam lítat a kvičet jako malej. Takovej vůl."

Když nastoupil do školy, byl už zvyklý okrádat rodiče, krást v místních obchodech a šikanovat ostatní děti, které nutil, aby mu dávaly sladkosti a hračky. Často se mu dařilo uniknout trestu díky vlastní výmluvnosti. „Koukal jsem se jim do očí a kecal kraviny. Bylo to úžasný. Pořád to dělám. Máma mi to dlouho žrala."

Není pochyb o tom, že společnost čekají s Jasonem ještě nepěkné zážitky. Chování a motivace tohoto mladíka nejsou snadno pochopitelné – nebyl emocionálně narušený, netrpěl neurologickým postižením ani nepocházel ze sociálně nebo jinak problematického prostředí. S někým, jako je on, se bohužel setkal každý, kdo pracuje v dětské psychologické poradně, v sociálních službách, v péči o dospívající, v diagnostických ústavech nebo ve vězeňství. A otázka, která tu před námi stojí, je už po staletí stejná:

- jak takovým dětem porozumět?
- jak má společnost reagovat, aby se ochránila, ale nenarušila přitom práva těchto dětí?

Dnes, kdy projevy společenského rozpadu kolem nás sílí, si už nemůžeme dovolit ten luxus, že budeme známky psychopatie u některých dětí přehlížet. Už před půl stoletím nás Hervey Cleckley a Robert Lindner varovali, že přehlížení existence psychopatů mezi námi vede ke krizi společnosti. Dnes se naše instituce – školy, soudy, psychiatrické kliniky – s touto krizí denně potýkají na mnoho způsobů, a přesto nám klapky z očí ještě nespadly. Jedinou nadějí je, že to, co o této poruše víme, zužitkujeme co nejdříve. Jinak budeme smrtelnou nemoc dál léčit horkým čajem a společenská krize společnosti se bude jen prohlubovat. (K tomuto tématu se ještě vrátím v závěrečné kapitole.)

Zločin a násilí

V posledním desetiletí jsme svědky nástupu nevyhnutelné a hrozivé skutečnosti: dramaticky narůstá zločinnost mladistvých, která téměř zahlcuje oficiální instituce. Mimořádně znepokojivý je zejména ná-

růst požívání návykových látek a násilných zločinů – vražd, znásilnění, loupeží a přepadení –, a také stále se snižující věk pachatelů. Dnes už nás nijak nepřekvapí zprávy o dětech pod deset let, které jsou schopné násilných činů dříve spadajících do pole působnosti otrlých kriminálníků.

Psycholog Rolf Loeber[5] upozornil na obecně známý fakt, že se klinickým terapeutům nikdy příliš nedařila náprava mladistvých, u nichž antisociální chování už pevně zakořenilo, a že výsledkem většiny léčebných programů jen málokdy bývá něco víc než jen krátkodobé zlepšení. Loeber také připomíná problém, který nám pod tíhou závažných dat o současné vlně kriminality mladistvých často uniká: „Nárůst počtu problémových mladistvých v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století vzbuzuje obavy o schopnost této části generace vychovávat generaci příští. Výchovné postupy narušených jedinců jsou jedním z faktorů ovlivňujících stupeň narušení další generace." Jinými slovy – držte si klobouky, to nejhorší nás teprve čeká.

Loeber upozorňuje, že existuje několik dobře známých cest vedoucích ke zločinnému chování a že by bylo nelogické a bláhové nepokusit se všemi možnými prostředky a co možná nejdříve tyto cesty zahradit. Stejná logika, a to ještě s větším dopadem, platí i u psychopatie.

Ken Magid a Carole McKelveyová se pokoušejí alespoň částečně vysvětlit příčin nárůstu kriminality mezi mladistvými právě prostřednictvím konceptu psychopatie.[6] Pro ilustraci vybrali několik silně znepokojivých úryvků z nedávných novinových článků:

- Mladík z Colorada trpělivě čekal, než jeho dva kamarádi ubijí jeho matku kladivem.
- Floridská policie zjišťuje, zda si byl pětiletý chlapec vědom důsledků, když svého tříletého kamaráda shodil z pátého patra do schodišťové šachty,
- Kansaská policie je zaskočena případem dvanáctileté dívky, která zabila matku a mladší sestru kvůli hádce o narozeninovou oslavu.
- Jedenáctiletý chlapec z dobré čtvrti v Saint Louis vyzval desetiletého kamaráda, aby šel pryč z jejich zahrádky. Když kamarád neuposlechl, střelil ho hoch zbraní, kterou vzal rodičům. Postřelený chlapec v nemocnici zemřel.

– Čtyřletá dívka shodila třítýdenní dvojčata na zem a zabila je, protože ji jedno z nich náhodou škráblo, když si s nimi hrála.

Tento seznam bych mohl rozšířit o desítky dalších příkladů. V době, kdy píšu tyto řádky, se například obyvatelé městečka na západě USA zoufale snaží vyřešit případ devítiletého chlapce, který údajně pod pohrůžkou nožem znásilňuje a sexuálně obtěžuje jiné děti. Na soud je příliš mladý a do ústavní péče ho umístit nelze, protože „takový postup je možný, pouze pokud je v ohrožení samotné dítě, nikoliv jeho oběti".[7]

V podobných děsivých případech nejde jen o prosté nešťastné náhody nebo přehnané projevy normálního dětského chování, které se časem urovnají. Takové události začnou dávat smysl, teprve když se smíříme se skutečností, že se psychopatické osobnostní rysy objevují už v útlém věku. Myšlenka je to jistě nepříjemná, ale umožňuje nám zkoumat poruchu v průběhu celého života jednotlivce, což je zásadní pro vývoj účinných metod intervence a ke zjištění, proč přesně se z jednoho mladistvého stane podvodník, z jiného násilník a zločinec, z dalšího nepoctivý podnikatel, politik či advokát a z jiného – možná jedince se slabšími projevy rysů popsaných ve třetí a čtvrté kapitole – poměrně platný člen společnosti.

Původ poruchy

Hovoříme-li o psychopatii u dětí, brzy staneme před základní otázkou – proč? Jak už jsem napsal, řada mladistvých sejde ze správné cesty kvůli vlivu okolí – mohou za to rodiče-tyrani, chudoba, nedostatek příležitostí či nevhodná společnost –, ale psychopati jdou zřejmě po špatné cestě už od samého počátku. Proč?

Původ procesů utvářejících osobnost psychopata zůstává bohužel vědcům prozatím utajen, rýsují se ale teorie, které stojí za zvážení. Na jednom konci spektra jsou ty, které vidí psychopatii převážně jako produkt genetických nebo biologických faktorů (příroda), zatímco teorie na druhém konci spektra zase vidí psychopatii výlučně jako výsledek špatného sociálního vlivu okolního prostředí (výchova). Stejně jako u jiných podobných sporů bude pravda nepochybně ležet někde uprostřed. Což znamená, že psychopatické

postoje a chování jsou nejspíš výsledkem kombinace biologických faktorů a společenského vlivu.

Příroda

Důkazy o genetických a biologických základech utváření povahy, schopnost některých druhů poškození mozku vyvolat příznaky podobné psychopatii a rané projevy psychopatického chování u dětí jsou společným východiskem několika biologických teorií o původu psychopatie.

- Relativně nová disciplína sociobiologie prosazuje názor, že psychopatie není ani tak psychiatrická porucha, jako spíše geneticky podložená reprodukční strategie.[8] Sociobiologové říkají, že jednou z našich hlavních rolí v životě je rozmnožování, tedy předávání genů dalším generacím. To lze udělat několika způsoby. Jedna reprodukční strategie je mít jen málo dětí a o ty se dobře postarat, abychom jim zajistili dobré šance na přežití. Opačnou strategií je mít dětí co nejvíce, takže vždycky nějaké přežije, i když je budeme zanedbávat nebo je opustíme. Psychopati se patrně drží druhé strategie dovedené do krajnosti. Rozmnožují se co možná nejčastěji a na péči o své potomky neplýtvají energií. Tímto způsobem předávají své geny dál za cenu co možná nejmenší osobní investice.

Pro psychopaty mužského pohlaví je nejefektivnějším způsobem, jak mít co nejvíce potomků, spojení s co největším počtem žen a jejich rychlé opouštění. Pokud není psychopat natolik přitažlivý, aby ho ženy samy vyhledávaly, dosáhne takového cíle nejlépe klamem, manipulací, podváděním a lhaním o svém postavení. Jeden z našich psychopatických subjektů, třicetiletý podvodník, stihl mít v životě už desítky družek, tu první v šestnácti letech. Byl vzdálený známý několika rockových hvězd a vystupoval jako jejich agent a osobní důvěrník. Dívky snící o hudební kariéře se snadno nechaly přesvědčit, že dokáže nastartovat jejich kariéru. Vím o přinejmenším osmi případech, kdy se k takové ženě nastěhoval, a jakmile otěhotněla, zase ji opustil. Když byl tázán na svoje děti, odpověděl: „Co o nich mám říct? Jsou to prostě děti, to je všechno."

TERRYMU je dvacet jedna let a je druhorozeným ze tří synů bohaté rodiny s dobrou pověstí. Jeho starší bratr je lékař, mladší studuje druhým rokem s výborným prospěchem univerzitu. Terry si odpykává svůj první dvouletý trest za několik loupeží spáchaných před rokem. Kromě toho je to psychopat.

Jeho rodina byla podle všeho stabilní, rodiče laskaví a milující a možnosti, které se před ním otvíraly, byly ohromné. Jeho bratři byli poctiví a pracovití, zatímco on se „životem jen tak protloukal a bral, co se nabízelo." Záleželo mu víc na tom, aby si užíval, než na nadějích a očekáváních jeho rodičů. Ale i přesto ho rodiče citově i finančně podporovali během celého dospívání. Byl nezvladatelný, neustále zkoušel, kam až může zajít, a opakovaně se dostával do konfliktu se zákonem – rychlá a neopatrná jízda, opilost –, i když bez formálních trestů. Ve dvaceti letech už byl otcem dvou dětí a propadl hazardu a drogám. Když mu rodiče odmítli dál poskytovat peníze, začal přepadat banky. Zanedlouho byl dopaden a skončil ve vězení. „Kdyby mi rodiče pomohli, když jsem je potřeboval, nebyl bych tady," řekl mi. „Co je to za rodiče, když nechají syna hnít v takové díře?" Na dotaz na vlastní děti odpověděl: „Nikdy jsem je neviděl. Myslím, že je dali k adopci. Jak to mám sakra vědět?"

Sociobiologové netvrdí, že lidské sexuální chování je na šíření vlastních genů zaměřeno vědomě, pouze naznačují, že nás příroda za tímto účelem vybavila různými strategiemi a jedna z nich je zřejmě strategie „podvádění", používaná psychopaty. Jeden z našich psychopatických subjektů se na dotaz, jestli je promiskuitní proto, že chce mít hodně dětí, a tak si získat „genetickou nesmrtelnost", rozesmál a prohlásil: „Já prostě rád šukám."

Tato „podváděcí" strategie se odráží i v chování psychopatek, které navazují sexuální styky s velkým množstvím mužů a péči o potomky ignorují. „Vždyť můžu mít další," reagovala jedna psychopatka chladně, když jsem se jí ptal na incident, při kterém jeden z jejích milenců utloukl její dvouletou dceru. (Dvě starší děti už jí předtím byly odebrány a umístěny do ústavu.) Na dotaz, proč by chtěla mít další děti, když jí na osudu dcery viditelně nezáleželo, odpověděla: „Já děti miluju." Stejně jako u většiny psychopatek,

které jsme zkoumali, bylo její slovní vyjádření lásky k dětem v příkrém rozporu s jejími činy. Psychopatky své děti běžně fyzicky a citově zanedbávají nebo je na své nekonečné pouti od jednoho sexuálního partnera k dalšímu prostě opustí. Mrazivou ilustrací je chování Diane Downsové, která své děti týrala, zanedbávala a nakonec po nich střílela, přitom ale udržovala celou řadu vztahů s muži. Kromě toho se stala i „profesionální" náhradní matkou, ochotnou donosit cizí plod za úplatu.[9]

Samozřejmě, že lidé, kteří opakovaně lžou a podvádějí, jsou většinou přistiženi. Účinnost jejich chování se tím prudce snižuje, a proto se rychle přesouvají k dalšímu partnerovi, do jiné skupiny, čtvrti nebo města. Jejich mobilní, nomádský životní styl a lehkost, se kterou se adaptují v novém sociálním prostředí, se dá vykládat jako snaha zajistit si další prostor k rozmnožování.

Je tu ještě jedna věc: schopnost podvádět může mít v některých oblastech soutěživé společnosti, jako je ta naše, adaptační hodnotu. Jinými slovy – psychopaty jejich osobnostní rysy neodsuzují k životu na dně společnosti, nýbrž jim mohou ve skutečnosti pomáhat ve vzestupu na společenském žebříčku.

Mnozí lidé k sociobiologické teorii intuitivně tíhnou, ale vědecky ověřit její platnost je obtížné. Podpůrné důkazy jsou většinou nepřímé a pocházejí z neoficiálních zdrojů.

- Biologická teorie, která už je prosazována poměrně dlouho, tvrdí, že z dosud neznámých důvodů psychopatům dozrávají některé části mozkové struktury abnormálně pomalu.[10] Tato teorie se opírá o dvě skutečnosti: podobnost mezi EEG (záznamem činnosti mozkových vln) u dospělých psychopatů a normálních adolescentů a o podobnost mezi některými rysy psychopatů – včetně egocentrismu, impulzivity, sobeckosti a neschopnosti odkládat vlastní uspokojení – a chováním dětí. Podle některých výzkumníků to znamená, že psychopatie je v podstatě jen vývojové zpoždění. Harvardský psycholog Robert Kegan například tvrdí, že za Cleckleyho „maskou příčetnosti" se neskrývá šílenství, ale devíti- nebo desetileté dítě.[11]

Jsou to zajímavé spekulace, avšak zmíněné charakteristiky mozkových vln jsou typické i pro projevy únavy nebo nudy u normál-

ních dospělých jedinců, a mohou být tudíž stejně tak důsledkem zpožděného vývoje mozku, jako výrazem psychopatova ospalého nezájmu o probíhající proceduru. Kromě toho pochybuji, že dětský egocentrismus a impulzivita jsou stejné jako u psychopatů. Jsem si jistý, že většina lidí dokáže rozlišovat mezi osobností, motivacemi a chováním normálního desetiletého dítěte a dospělého psychopata, i když přitom do úvahy zahrneme věkový rozdíl. A co je ještě podstatnější – jen málo rodičů desetiletých psychopatů by si je spletlo s normálními desetiletými dětmi.

– Jiný zajímavý biologický model tvrdí, že psychopatie je následek raného poškození mozku nebo mozkové dysfunkce, a to zejména v přední části mozku, jež hraje podstatnou roli v průběhu náročnějších mozkových aktivit. Tento model vychází z určitých vnějších podobností v chování psychopatů a pacientů s poškozením frontálních mozkových laloků. Podobnosti zahrnují chabou schopnost dlouhodobého plánování, nízkou odolnost vůči frustraci, mělké emoce, vznětlivost a agresivitu, sociálně nevhodné chování a impulzivitu.

Poslední výzkumy nicméně u psychopatů žádné poškození frontálních mozkových laloků nepotvrdily.[12] Kromě toho mohou být podobnosti mezi psychopaty a pacienty s poškozením čelních laloků pouze povrchní, nebo přinejmenším nemusejí být o nic významnější než vzájemné rozdíly. Přesto ale někteří výzkumníci poměrně přesvědčivě argumentují, že prvotní příčinou impulzivity psychopatů a jejich neschopnosti utlumit nevhodné chování může skutečně být určitá dysfunkce – nikoliv nutně poškození – frontálních mozkových laloků.[13] Je prokázáno, že tyto laloky hrají zásadní roli při ovládání našeho chování, a bylo by tudíž logické předpokládat, že v případě psychopatů nedokáží z nějakého důvodu – „špatné propojení“ či rané poškození – jejich chování regulovat.

Výchova

Mým oblíbeným novinovým komiksem je *Calvin a Hobbes* o příhodách chlapečka a jeho tygra. V jednom díle křičí rozzlobený Calvin: „Proč musím jít do postele? Nikdy nemůžu dělat to, co chci! Jestli

ze mě kvůli tomu vyroste psychopat, tak ještě budete litovat!“ „Kvůli tomu, že se večer musí do postele, se ještě z nikoho psychopat nestal,“ odpovídá mu tatínek. „Jasně,“ reaguje Calvin, „ale žvýkat tabák mi taky nedovolíš! Nikdy nevíš, co bude ta poslední kapka!“

Calvin zde naráží na zřejmě nejoblíbenější generalizaci týkající se psychopatie, tedy že to je následek nějakého psychologického traumatu nebo nepříjemných zážitků v dětství – chudoby, citové nebo fyzické deprivace, odmítání ze strany rodičů, používání nekonzistentních výchovných metod a podobně. Z klinické zkušenosti a z výzkumů vychází bohužel obraz, který je v tomto bodě mnohem mlhavější. Celkově vzato nenacházím žádné přesvědčivé důkazy pro tvrzení, že psychopatie je přímým důsledkem sociálních faktorů a vlivu prostředí v raném dětství (přičemž si uvědomuji, že lidem, kteří považují téměř veškeré jednání v dospělosti – od drobných krádeží po masové vraždy – za důsledek špatného zacházení a deprivace v dětství, bude tento můj názor připadat nepřijatelný).

Zanedbávání a týrání dětí skutečně může vést k závažným psychologickým poškozením.[14] Takto postižené děti mají často nižší IQ a existuje u nich zvýšené riziko výskytu depresí, sebevražd, hysterie a problémů s užíváním návykových látek. Mají mnohem větší sklon k násilnému chování a je vyšší pravděpodobnost, že se jako mladiství dostanou do konfliktu se zákonem. Týrané a zanedbávané děti v předškolní populaci mají větší sklon k výbuchům vzteku a odmítání poslušnosti a často se u nich projevuje nedostatek zaujetí. Při nástupu do školy pak mají sklony k hyperaktivitě, neschopnosti udržet pozornost, špatnému sebeovládání a mnohdy nejsou v kolektivu oblíbené. Žádný z těchto faktorů z nich ale ještě nedělá psychopaty.

Není pochyb, že náprava takových raných problémů by vedla k dramatickému poklesu zločinnosti a jiných forem sociální dysfunkce. Je ale nepravděpodobné, že by to zároveň vedlo k poklesu počtu psychopatů a míry jejich antisociálního chování.

Rozkošná, děsivá Tess

Psycholog Ken Magid zachytil v televizním dokumentu svou práci s malou Tess, holčičkou, které je šest a půl roku. Na první pohled je to andílek s velikýma, sladkýma modrýma očima a mezírkou po předním mléčném zubu. Základem filmu jsou videonahrávky jejich

terapeutických sezení. Její vyprávění o tom, jak v noci ubližuje svému mladšímu bratrovi Benjaminovi – a to tak, že ji zoufalí rodiče začali zamykat v pokoji, aby nemluvně mohlo bezpečně spát – je nejenom děsivé, ale zcela se vymyká našemu běžnému chápání dětského chování. (Jména dětí jsou změněná.)

„Tess nám svým týráním Benjamina udělala ze života peklo," říká ve filmu její otec. „Napřed jsme si mysleli, že Benjamin trpí kolikami, ovšem ukázalo se, že ho Tess v noci tluče do bříška. Museli jsme ji začít zamykat."

Tess kradla nože – podle vlastních slov „ty velké a ostré". „Co jsi s nimi chtěla dělat, Tess?" ptá se Magid své malé pacientky. A děvčátko mu klidně odpovídá: „Zabít maminku a Benjamina."

Komentář se zmiňuje o jednom z mnoha záchvatů zuřivého vzteku, kdy Tess začala bušit Benjaminovi hlavičkou o betonovou podlahu. Matka jí ho musel doslova vyrvat z rukou.

„Nepřestávala jsem," říká Tess. „Prostě jsem mu dál ubližovala."

„A chtěla jsi...?" ptá se terapeut.

„Chtěla jsem ho zabít."

Na jiném místě Magid žádá Tess, aby mu popsala, jak se chová ke zvířátkům.

„Píchám do nich špendlíky. Hodně," zní odpověď. „Zabíjím je."

Tess a její bratr Benjamin byli adoptováni láskyplnými manželi, kteří byli jejím chováním pochopitelně zděšení. Ve snaze ho pochopit začali pátrat v její minulosti a zjistili, že obě děti, ale Tess zejména, byly ve své biologické rodině vystaveny nepředstavitelnému sexuálnímu zneužívání a byly zanedbávány psychicky i fyzicky. Magid představuje Tess jako živoucí – a rozhodně velmi výrazný – příklad toho, co se může stát dětem, kterým se na počátku života z nějakého důvodu nepodaří vytvořit si přirozené pouto k rodičům nebo pečovatelům. Ve své knize *High Risk*, která poprvé vyšla v roce 1987, prosazuje názor, že pokud se v odpovídajícím stádiu vývoje, tedy v době mezi narozením a dosažením dvou let, nepodaří vytvořit psychologické pouto rodič-dítě, představuje to zásadní faktor při rozvoji psychologických a behaviorálních problémů včetně psychopatie.[15]

Z tohoto předpokladu vycházející teorie jsou stále populární zejména proto, že se jimi dá „vysvětlit" všechno od stavů úzkosti a deprese přes disociativní poruchu identity a schizofrenii až po

poruchy přijímání potravy, alkoholismus a zločinnost. Většina empirických dokladů těchto teorií ale vychází z retrospektivních zpráv o zážitcích v raném dětství, což rozhodně není ten nejspolehlivější zdroj vědeckých dat.[16] Mimoto je jen málo dokladů, že by potíže s raným vytvořením biologického pouta skutečně vedly k rozvoji psychopatie.

Většina externích faktorů, z nichž vyplývá „nepřipoutání" – odmítnutí, deprivace, zanedbávání, zneužívání a podobně – může mít samozřejmě hrozivé následky a některé z těchto následků skutečně mohou připomínat jisté rysy a vzorce chování definující psychopatickou poruchu.

Malá Tess z televizního dokumentu působí jako výstižný příklad. Neexistují však důkazy pro to, že by absence biologického pouta mohla byť jenom vzdáleně vést k rozvoji celé škály symptomů dohromady tvořících psychopatii, a to včetně charakteristického manipulativního šarmu a očividné nepřítomnosti závažných, ochromujících psychologických znaků, které nacházíme u osob emocionálně poškozených vlivem sociálních a fyzických okolností.

Zatímco tedy někteří tvrdí, že psychopatie je *důsledkem* problémů s vytvořením biologického pouta v raném dětství, já bych takový argument otočil: u některých dětí je neschopnost si takové pouto vytvořit naopak *příznakem* psychopatie. Těmto dětem patrně chybí schopnost taková pouta snadno navazovat a jejich odtažitost je spíše důsledkem, a nikoliv příčinou psychopatie.

Ti, kdo tvrdí, že rozhodující je vliv okolí nebo nevhodného rodičovského přístupu, takovou možnost často rádi přehlížejí. Avšak rodiče, kterým jejich mladý psychopatický potomek obrátil život vzhůru nohama i přes jejich zoufalou snahu mu porozumět a poskytnout mu odpovídající péči, se budou jen těžko vyrovnávat s tím, že společnost bude nespravedlivě vinit je. A sebezpytné snahy zjistit, kde udělali chybu, nejspíš k žádným zvláštním výsledkům nepovedou.

Interaktivní model: příroda i výchova

Já osobně zastávám názor, že psychopatie vzniká složitou – a doposud nepříliš pochopenou – interakcí mezi biologickými faktory a sociálními vlivy. Zakládá se na důkazech, že genetické faktory ovlivňují biologické základy fungování mozku a také základní strukturu

osobnosti, což zase dále ovlivňuje způsob, jakým jedinec reaguje na životní zkušenosti a sociální vlivy prostředí.[17] To znamená, že prvky potřebné k rozvoji psychopatie – jako jsou zásadní nepřítomnost empatie a neschopnost prožívání kompletní škály emocí včetně strachu – jsou částečně biologického původu a pravděpodobně souvisejí se zatím neznámými biologickými vlivy na plod a novorozence. Výsledkem je, že kapacity vývoje vnitřních kontrolních mechanismů, svědomí a schopnosti navazovat emocionální „pouta“ s ostatními jedinci jsou silně omezené.

Tím nechci říci, že psychopati jsou odsouzeni k vývoji podle předem určeného plánu a jsou zrozeni k tomu, aby v životě zaujali sociálně deviantní roli. Znamená to však, že jejich základní biologická výbava – hrubý materiál, který prostředí, společnost a zkušenosti dále formují do podoby jedinečné osobnosti – jim neposkytuje dostatečnou základnu pro socializaci a utváření svědomí. Můžeme tu použít jednoduché přirovnání: při výrobě keramiky hraje sice důležitou roli hrnčíř (tedy výchova), ale výsledek závisí i na hlíně, kterou má k dispozici (příroda).[18]

Jakkoliv psychopatie primárně není důsledek špatné rodičovské péče nebo špatných zkušeností z dětství, podle mého názoru tyto faktory hrají významnou roli ve formování onoho hrubého materiálu poskytnutého přírodou. Sociální faktory a přístup rodičů ovlivňují způsob, jakým se bude porucha vyvíjet a projevovat v chování.

A tak se jedinec se směsí psychopatických osobnostních rysů, který vyrůstal ve stabilní rodině a měl přístup k pozitivním sociálním a vzdělávacím příkladům, může stát podvodníkem, defraudantem či poněkud pochybným podnikatelem, politikem či právníkem. Z jiného jedince s víceméně stejným typem osobnostní struktury, ale pocházejícího z deprivovaného a narušeného prostředí, se může stát tulák, nájemný voják nebo násilník.

V obou případech pomáhají sociální faktory a přístup rodičů utvářet podoby behaviorálních projevů poruchy, už menší vliv však mají na neschopnost pociťovat empatii nebo na rozvoj svědomí. Ani ty nejsilnější sociální vlivy nedokáží *samy o sobě* vést k rozvoji schopnosti soucitu s ostatními nebo silného vědomí dobra a zla. Kdybych se měl vrátit ke svému přirovnání, „psychopatická hlína“ je mnohem méně tvárná než hlína, s jakou „společenští hrnčíři“ běžně pracují.

Pro trestněprávní systém z toho vyplývá, že kvalita rodinného života má na antisociální chování psychopatů mnohem menší vliv než na chování většiny ostatních lidí. V několika studiích jsme hodnotili účinky vlivu rodinného prostředí v raném dětství na pozdější kriminální chování u psychopatů a u jiných zločinců.[19]

- Nenalezli jsme žádný doklad toho, že by se rodinné prostředí psychopatů lišilo od ostatních. Není asi žádné překvapení, že většina zločinců pocházela z problematických rodin.
- Mezi zločinci, kteří nebyli psychopaty, měla kvalita rodinného prostředí silnou souvislost s věkem, kdy se kriminální chování začalo projevovat, a s úrovní takového chování. Zločinci z problémových nebo sociálně vyloučených rodin se před soudem poprvé objevovali zhruba ve věku patnácti let, zatímco zločinci z relativně stabilních rodin mnohem později, přibližně kolem čtyřiadvaceti let věku.
- V naprostém kontrastu s tím neměla u psychopatů kvalita rodinného života na časnost nástupu kriminálního chování absolutně žádný vliv. Ať už pocházeli ze stabilních, nebo problematických rodin, před soud se poprvé dostávali v průměrném věku čtrnácti let.
- U zločinců, kteří nebyli psychopaty, odpovídaly naše nálezy všeobecně známým údajům z literatury, tedy že nevhodné rodinné prostředí přispívá k ranějšímu nástupu kriminálního chování. U psychopatů ale není ani dobré rodinné zázemí schopné zamezit jejich touze po bezohledném uspokojování vlastních žádostí.
- Z těchto obecných závěrů ovšem existuje jedna důležitá výjimka: náš výzkum ukázal, že psychopati z problematických rodin se dopouštějí mnohem většího počtu *násilných* zločinů než ti z rodin stabilních. U ostatních zločinců nemělo rodinné prostředí na úroveň jejich násilných projevů téměř žádný vliv. To odpovídá mé dříve zmíněné hypotéze, že sociální vlivy působí na behaviorální projevy psychopatie. Psychopat, pro něhož se násilí emocionálně nijak neliší od jiných modelů chování, najde v deprivovaném a narušeném prostředí, kde je násilné chování zcela běžné, snadno svůj vzor, od kterého se rychle učí. Násilnému chování se samozřejmě mohou naučit i jiní lidé, ale protože mají

vyvinutější empatii i vnitřní zábrany, neuchylují se k němu stejně snadno jako psychopati.

Maskovací společnost

Otázka po původu psychopatie nabývá ve světle šířící se společenské krize možná až zlověstného významu. Případ, který se nedávno odehrál ve velkoměstě, v němž žiji, mi silně připomněl nejenom závažnost narůstající kriminality mládeže, ale i to, co se skutečně skrývá za suchými statistikami. Třináctiletý vrah byl odsouzený k nejvyššímu možnému trestu podle kanadských zákonů – tedy třem letům vězení – za to, že utloukl dvanáctiletého chlapce. Motiv vraždy? Oběť svému vrahovi nedodala zaplacenou marihuanu v ceně 250 dolarů – jednalo se tedy o velice „dospělý" druh zločinu.[20] Vrah, jehož jméno nebylo zveřejněno, byl popisován jako tvor manipulativní, zkušený a „odjakživa špatný." Velice významné jsou tu detaily situace kolem celé vraždy. Tak například kamarádi ze sousedství o vrahovi mluvili jako o „normálním klukovi", co chodil za školu, kouřil marihuanu a hrál počítačové hry. Na otázku, jestli měl nějaké koníčky, jeden z nich odpověděl, že rád kradl v obchodech. Při slyšení, kde se měla stanovit výše kauce, prohlásil vrahův obhájce, že když bylo jeho klientovi osm, začal s vykrádáním bytů. V devíti letech zakládal požáry a v posledních třech letech desetkrát utekl z domova. Za sebou už měl tresty za vloupání, krádeže a držení omamných látek. Byl opakovaně vyloučen ze školy za vyrušování a záškoláctví. V sedmé třídě ho vyloučili, protože kradl školní mléčné přesnídávky. V jedenácti denně kouřil marihuanu, o něco později začal pravidelně užívat hašiš a občas i kokain. Při čtení rozsudku citoval soudce lékařskou zprávu, podle které chlapec „projevuje klasické známky antisociálního chování. Nepociťuje vinu stejným způsobem jako ostatní a má potíže soucítit s jinými lidmi. podobné typy se většinou v průběhu doby nezmění."

Zní vám to povědomě? Možná ano, já však nemohu stanovit diagnózu na dálku jen z několika náhodných údajů. Tím nejdůležitějším v celém příběhu ale není ani tak možná diagnóza mladistvého pachatele, jako spíš tento komentář postihující pozadí celé události: „Podle toho, co se v okolí říká, nejméně dvacet mladistvých vědělo, kdo tu vraždu spáchal, ale ani jeden z nich to neoznámil."

Pro mladé psychopaty je odjakživa ideální příležitostí prostředí pouličních gangů. Jejich impulzivní, bezohledné, sobecké, egocentrické a agresivní sklony s činností takových part snadno splývají a někdy jim udávají tón. Těžko by se asi hledalo prostředí, kde by mohli násilní psychopati najít větší uspokojení, a to téměř beztrestně. Gangy mladistvých jsou zapojeny do obchodu s drogami, dopouštějí se krádeží, šikanují a vydírají. Nové členy rekrutují ze škol a svou přítomností ve školách a jejich okolí dávají ostatním studentům i učitelům neustále na srozuměnou, jaký mají v daném místě vliv.

Přestože přítomnost gangů ve městech budí ve společnosti rostoucí znepokojení, tresty za členství v podobných uskupeních jsou často banální. V jednom případě byli dva patnáctiletí a jeden šestnáctiletý mladík obviněni, že se spolu s partou podíleli mimo jiné na přepadení, krádežích aut, držení zbraně, ozbrojeném přepadení a ublížení na zdraví. Většina z obvinění byla stažena, protože rodiče nezletilých svědků ve strachu z možné pomsty nedovolili svým dětem vystoupit před soudem. Podle policejního mluvčího bylo „velice znepokojivé, že zločinec může prostřednictvím hrozeb a zastrašování dosáhnout stažení obvinění“. Dodal, že k zastrašování svědků dochází ve všech případech týkajících se gangů. Gangy mají jakýsi kolektivní pocit moci a neporazitelnosti, ne nepodobný tomu, co cítí někteří jejich psychopatičtí členové.

Pokud se, jak jsem o tom přesvědčen, naše společnost skutečně pohybuje směrem k toleranci, posilování a v některých případech dokonce odměňování osobnostních rysů uvedených v PCL – například impulzivity, nezodpovědnosti, neschopnosti projevit lítost a tak dále –, může se z našich škol stát jakýsi mikrokosmos „maskovací společnosti“, kde se mohou skuteční psychopati ukrýt, pokračovat ve svém destruktivním a sebeuspokojujícím chování a ohrožovat ostatní žáky. Znepokojivé jsou i důsledky onoho mlčení dvaceti mladých Kanaďanů, kteří věděli, že došlo k vraždě, věděli, kdo ji spáchal, a přesto – ať už je k tomu vedlo cokoliv – nikomu nic neřekli. Naznačuje to, že naše společnost je možná psychopatickými osobnostmi nejen fascinována, ale že je i čím dál více toleruje. Ještě

děsivější je pak možnost, že zdánlivě „pohodoví“, ve skutečnosti krutí psychopati se stanou pokřivenými vzory pro děti z nefunkčních rodin nebo sociálně vyloučených komunit, kde poctivost, fair play a starost o ostatní nepatří mezi preferované hodnoty.

Co jsem udělal špatně?

Je těžké si představit rodiče psychopata, kteří by se – bezesporu s pocitem zoufalství – sami sebe neptali: „Co jsem jako rodič udělal špatně, že jsem ve svém dítěti probudil tohle?“

Odpověď zní, že pravděpodobně nic. Pokusím-li se shrnout naše skrovné údaje, stále sice nevíme, proč se z lidí stávají psychopati, současné znalosti však nepotvrzují obecně sdílené přesvědčení, že za tuto poruchu nese jedinou nebo dokonce primární vinu chování rodičů. To neznamená, že by tím byli rodiče automaticky z řad možných viníků vyřazeni. Rodiče svým chováním nejspíš neodpovídají za existenci základních prvků poruchy, ale můžou do značné míry ovlivnit způsob, jakým se tato porucha bude projevovat. Není pochyb, že nevhodný rodičovský přístup a sociálně či fyzicky nefunkční prostředí mohou potenciální problém silně zhoršit a že hrají významnou roli při formování dětského chování. Složitá souhra a vzájemné ovlivňování těchto sil pak rozhodují o tom, proč se jen z mála psychopatů stanou sérioví vrazi, zatímco většina z nich projde životem jako „běžní“ zločinci, nepoctiví podnikatelé nebo lidé balancující na hraně zákona.

Přestože kořeny psychopatie zůstávají nejasné, stále přesnější diagnostické postupy a rostoucí objem dat z výzkumu nám umožňují předkládat stále lepší způsoby, jak se s přítomností psychopatů ve společnosti vyrovnávat. A tyto způsoby jsou také tématem závěrečných kapitol mé knihy.

V roce 1981 zavraždil v kalifornském Milipitasu zdejší mladík čtrnáctiletou dívku. Třináct jejích mladistvých spolužáků o vraždě celé tři dny mlčelo. Během té doby se několikrát vydali do hor prohlédnout si mrtvolu. Film *Na břehu řeky* z roku 1987, natočený podle tohoto případu, zobrazuje tyto děti coby příslušníky „prázdné generace“. Každému, kdo je aspoň trochu

obeznámený s komunikačním stylem části dnešních teenagerů, bude tenhle obraz až nepříjemně povědomý. Zručně natočený film nabízí neobvyklý pohled na způsoby, jimiž se může maskovat subkultura mládeže neuznávající pravidla okolního světa.

Světem těchto dětí je bělošská dělnická čtvrť, prostředí, které se ve filmech realisticky zobrazuje jen zřídkakdy. Zatímco se rodiče snaží vydělat peníze na živobytí, vytvářejí si jejich děti, obklopené televizním násilím, vlastní tajný svět a rodinný život se postupně rozpadá. Filmoví rodiče jsou natolik unavení a vystresovaní každodenními problémy, že se s dětmi zcela míjejí – zmohou se maximálně na to, že když je slyší přicházet, houknou: „To jsi ty?“

V jedné z nejpůsobivějších scén se učitel, kterému na dětech pořád ještě záleží, snaží dostat za masku frajerské ironie, za níž se schovávají. Nejdřív třídu žádá a posléze v podstatě škemrá, aby mu řekli něco o tom, jak je ztráta spolužačky zasáhla. Pouze třídní premiant je ochotný přiznat, že mu na ní záleželo, ostatní jako by ta otázka spíš zaskočila. Učitel se v zoufalé snaze najít sebemenší důkaz, že je se svými žáky schopný navázat smysluplný kontakt, obrátí na dívku jménem Clarissa, jednu z těch, kteří vraždu nakonec oznámili: „Řekni, co pro tebe Jamie znamenala.“ Odpovědí je mu jenom prázdný pohled. To, jestli dívka skutečně žádné pocity nemá, nebo je jenom nechce ukázat před autoritou, tvůrci nechávají na posouzení divákovi.

Nepřítomnost empatie, soucitu i pouhého chápání ztráty přivede učitele k záchvatu zuřivosti: „Všem v téhle třídě je úplně jedno, že je mrtvá! Dostali jsme šanci ukázat, že jsme morálně na výši, ale ve skutečnosti v téhle třídě všichni kašlou na to, že je mrtvá. Protože kdyby nám to nebylo jedno, zrovna teď bychom se někde venku polomrtví nevyspáním snažili dopadnout toho člověka, co to udělal.“

Odpovědí na jeho výbuch je ticho.

Je to pouze film. Ale vyobrazení společnosti, kde je normou emocionální chudoba, impulzivita, nezodpovědnost, pocit vlastní důležitosti a snaha o vlastní uspokojení, se až nepříjemně blíží skutečnosti. Zatímco kdysi, jak napsal v roce 1944 Robert Lindner, psychopaty „třpytem a leskem osobní svobody“

lákaly hranice a krajní meze, dnes naše ulice, naše školy a dokonce i naše domovy poskytují psychopatům šanci bez povšimnutí a bez diagnózy splynout s okolím a být ve svém chování aktivně podporováni. Doufám, že tato kniha svým důrazem na dětskou psychopatii na tuto děsivou možnost upozorní.

Kapitola 11

Etické problémy stanovení diagnózy

V osmý třídě mě vyhodili ze školy za to, že jsem zmlátil učitele. Sociální pracovnice řekla: „Je zanedbaný. Pošlete ho na letní výchovný tábor.“ Když mi bylo sedmnáct, obvinili mě ze znásilnění. Psychiatr řekl: „Je to psychopat. Pošlete ho do vězení.“ To mi zničilo život. Myslel si, že jsem zkaženej, tak jsem jim to taky dokázal.

– Pachatel odsouzený za opakované znásilnění; prvního násilného sexuálního přečinu se dopustil v jedenácti letech.

V této knize opakovaně prosazuji názor, že máme-li psychopatii hlouběji pochopit, je zcela zásadní se tuto pro společnost zhoubnou poruchu naučit správně vyhodnotit. Přesná diagnostika je ale potřebná ještě z jednoho, naléhavějšího důvodu: psychopaty je třeba správně identifikovat, abychom mohli vypracovat účinné kontrolní a léčebné programy.

Jsem pevně přesvědčen, že v době, kdy se nárůst zločinnosti a s ním i počet vězňů takřka vymykají kontrole, kdy jsou psychiatrické instituce doslova nabité k prasknutí a kdy čelíme bezprecedentním trendům ve vývoji násilných trestných činů, zneužívání návykových látek, vysokému počtu nechtěných těhotenství i sebevražd mladistvých, potřebují mít pracovníci v oblasti sociální péče a péče o duševní zdraví při svém rozhodování koncept psychopa-

tie rozhodně na zřeteli. Správně užitá diagnóza psychopatie může při správném užívání rozptýlit některé nejasnosti související s potížemi naší společnosti. Nesprávné stanovení této diagnózy může mít ovšem na takto označeného jedince zničující dopad. A právě z těchto důvodů je PCL tak cenný a užitečný nástroj. Nejenom že nabízí klinickým pracovníkům spolehlivou a vhodnou diagnostickou proceduru, ale také poskytuje ostatním – včetně trestněprávních složek – detailní popis toho, co přesně do diagnózy psychopatie spadá. Nejde o prostý názor lékaře, že ten a ten jedinec je psychopat – konkrétní důvody pro stanovení této diagnózy jsou tu jasně vyjmenovány.

BĚHEM nedávného odborného setkání mi jeden vězeňský psycholog řekl, že v jeho domovském ústavu se PCL běžně používá jako ochrana před případným obviněním ze špatného rozhodnutí o podmínečném propuštění. „Je užitečné při našich doporučeních pro komisi, která o podmínkách rozhoduje," vysvětloval. „Sdělíme komisi, jestli daná osoba je nebo není psychopat, a vysvětlíme jim důsledky takové diagnózy. Pak už je na nich, jak s takovou informací naloží. Pokud propustí psychopata a on někoho zabije, jsme mimo hru a veřejnosti a rodině oběti to musí vysvětlit komise. Pokud to psychopat není, všechny ostatní údaje naznačovaly, že to lze risknout, a on přesto někoho zabije, jsme pořád krytí a komise taky. Všichni jsme udělali, co bylo v našich silách, a žádné podmínečné propuštění není bez rizika."

Podle onoho psychologa je pouze otázkou času, kdy budou rodinní příslušníci někoho, koho zabil podmínečně propuštěný vězeň, žalovat stát za to, že „propustil psychopata bez správné diagnózy". Použití PCL je podle jeho slov pro takový případ užitečná pojistka.

Překvapená komise

Veřejnost je obvykle zaskočena, když se nějaký zločinec s hustě popsaným trestním rejstříkem dostane nezvykle brzy z vězení. Důvody mohou být různé, ve většině případů však má rozhodovací

komise prostě pocit, že dotyčný už nepředstavuje závažnou hrozbu pro společnost. Většinou takový názor bývá podložený, občas se ale komise dopustí nevysvětlitelného a tragického omylu. Jako příklad můžeme uvést případ Carla Waynea Buntiona, zachycený v televizním pořadu *A Current Affair* ze 7. května 1991. V roce 1990 ho propustili z texaské věznice pouhých patnáct měsíců poté, co dostal patnáctiletý trest za sexuální napadení. O šest týdnů později při běžné silniční kontrole zastřelil policistu.

Proč byl tento muž propuštěn tak brzy po zahájení dlouholetého trestu za násilný zločin? Vždyť to nebyl jeho první konflikt se zákonem. První záznam v trestním rejstříku měl už z roku 1961 a pravidla podmínečného propuštění (kterého se mu dařilo dosahovat až překvapivě často) opakovaně porušoval. V roce 1984 byl odsouzen ke dvěma po sobě jdoucím dvouletým trestům, ale už v roce 1986 byl posedmé podmínečně propuštěn. Na otázku: „Jak můžete říci, že takový člověk není hrozbou pro společnost? Vždyť je to jasný recidivista," odpověděl předseda komise: „To záleží na úhlu pohledu." Dodal ještě, že členové komise nenesou za smrt policisty žádnou vinu – tedy „o nic větší, než nese Buntionova matka za to, že ho porodila."

„Je inteligentní, má úžasný smysl pro humor, je velice příjemný a uvolněný, je to džentlmen," popsala ho jeho přítelkyně. S takovou charakteristikou tohoto hrubě antisociálního člověka by asi jen těžko souhlasily oběti jeho sexuálních útoků a rodinní příslušníci zavražděného policisty. Případně to komentoval televizní reportér David Lee Miller: „Láska může být slepá, ale jak mohla pravou podobu Carla Waynea Buntiona přehlédnout propouštěcí komise státu Texas?"

Je Buntion psychopat? Pravděpodobně ano. Kdyby příslušné instituce trvaly na tom, že součástí žádosti o propuštění musí být řádné a kompletní posouzení jeho stavu, a kdyby propouštěcí komise měla dost rozumu na to, aby si jeho diagnózu spojila s trestním rejstříkem, zřejmě by propuštěn nebyl. Člověk nemusí být génius, aby odhadl, že z Carla Buntiona se mávnutím kouzelného proutku příkladný občan nestane.

Smutným faktem bohužel je, že se propouštěcí komise obvykle skládají spíš z politicky dosazených osob s mizivou kvalifikací, než z lidí, kteří rozumějí chování zločinců a uvědomují si závažnou roli

psychopatie v předvídání budoucí recidivy a násilného chování. Členové komise navíc obvykle nemívají čas se svému úkolu věnovat důkladně, v mnoha případech jen neradi využívají posudky klinických psychiatrů a psychologů nebo jim ne zcela rozumějí. Jelikož jsem sám řadu takových zpráv viděl, chápu, že je někdy komise při svém rozhodování nemusejí shledat nijak zvlášť užitečnými. Hodně posudků je vágních nebo plných profesionálního žargonu, u některých diagnóz zase chybí empirický materiál, z něhož by se dalo soudit, že je dotyčný odborník schopen předvídat recidivu a budoucí násilnické chování.

Mocná diagnóza

Přesná diagnóza, nesoucí v sobě zároveň platné prediktivní prvky, může být pro trestněprávní systém mimořádně užitečná. Úspěchy PCL v odhadování budoucí recidivy a násilného chování jsou toho dokladem. Je přitom ovšem také důležité uvědomovat si nebezpečí vyplývající ze stanovení nesprávné diagnózy a z toho vyplývajícího „ocejchování" určitého jedince. Tak například z jediného záznamu učiněného do spisu přijímacím pracovníkem nebo vězeňským psychologem se může pro vězně stát skutečné Kainovo znamení. Představme si například mladého muže odsouzeného za sérii vloupání, který má nárok ucházet se o podmínečné propuštění. Přepracovaný a špatně placený vězeňský psychiatr si s ním krátce pohovoří a zběžně si prohlédne jeho spis, přičemž si všimne, že ho před několika lety jiný psychiatr označil za „antisociální osobnost". Do svého posudku potom napíše, že podle jeho mínění je tento vězeň psychopat, a tudíž představuje vysoké riziko recidivy. Komise pod dojmem použitého termínu a s vědomím všeobecně narůstající kriminality propuštění zamítne. Vězeň propadne depresi a spáchá sebevraždu. Při vyšetřování zdrcený psychiatr připustí, že posudek vypracoval na základě patnáctiminutového pohovoru a údajů ze spisu.

Správné posouzení může být naproti tomu velice užitečné. Může usnadnit klasifikaci vězňů, stanovení jejich pracovního zařazení, posuzování přiměřených zásahů a léčby či plánování případného propuštění a přípravu personálu na každodenní kontakt s pachateli násilných činů. Diagnostikovaná psychopatie také může zabránit

přeložení vězně do vězeňského psychiatrického ústavu, kde by jeho přítomnost měla na ostatní pacienty rušivý vliv. A pokud už v takovém ústavu je, může správná diagnóza usnadnit rozhodování o bezpečnostní kategorii, do které má být zařazen. Příkladem budiž nedávný případ, kdy pacient zabil zaměstnance jednoho z největších severoamerických ústavů pro mentálně postižené zločince.[1] Po této události se vedení instituce sešlo se zaměstnanci a dohodli nový postup: pacient s vysokým skóre podle PCL, jehož rejstřík obsahuje záznamy o násilné trestné činnosti, musí před přeřazením do režimu s nižším stupněm ochrany projít speciálním posuzovacím procesem. Toto posouzení pomáhá personálu při obtížném hledání té správné hranice mezi snahou o předcházení násilnostem a potřebami pacientů a jejich právem na odpovídající lékařskou péči.

VĚTŠINA právních systémů pokládá psychopaty za příčetné z právního i psychiatrického hlediska. V nedávném australském případu „agresivního psychopata" Garryho Davida však soudci došli k názoru, že jediným způsobem, jak předejít jeho propuštění z vězení, je schválení nového zákonného opatření, podle kterého budou on a jemu podobní označeni za „duševně choré". Soudce Nejvyššího soudu, který o jeho případu rozhodoval, po seznámení s jeho zločineckou minulostí prohlásil: „Člověk s takovou minulostí prostě musí trpět duševní poruchou, a pokud si to psychiatři neuvědomují, tak jsou blázni sami." Přes protesty ze strany psychiatrické veřejnosti byl David označen za duševně chorého a internován v psychiatrickém ústavu s vysokou ostrahou.

(Neville Parker: The Garry David Case, *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 25, 1991, s. 371–74)

Diagnóza na dálku

Jednou z řady těch uspokojivějších životních náhod byl nečekaný telefonát z televizní stanice CBS, která mě požádala, abych se pokusil vyjádřit k možné vazbě mezi psychopatií a osobností irácký prezidenta Saddáma Husajna. Válka v Perském zálivu byla v plném proudu a veřejnost byla dnem i nocí bombardována tele-

vizními záběry a komentáři na téma všech možných aspektů bojů a z nich plynoucích politických souvislostí. Celý svět byl posedlý snahou uhodnout, jaký bude další Husajnův krok, a CBS se zřejmě rozhodla zklidnit rozčeřené vlny zpravodajství „názorem odborníka."

Pozvání jsem odmítl. Stejně jako od boku střílené diagnózy „doktora Smrti" (více o něm na následujících stránkách) se mohou i tatokovéto „dálkové" diagnózy veřejně známých osobností snadno stát parodií na profesionální postupy, a to i v případě, že se o ně pokoušejí zkušení diagnostici. Konečný výsledek se prakticky nemusí lišit od výkřiků bulvárních plátků a na důvěryhodnosti mu nedodávají fakta, nýbrž jen profesionální pověst daného experta.

Toto nebezpečí bylo v případě Saddáma Husajna dvojnásobné, jelikož, jak jsme slýchali od samého počátku konfliktu, „první obětí války bývá pravda". Nejen že o Husajnově životě bylo jen málo dostupného materiálu, ale každý, kdo by chtěl seriózně pokusit o psychologickou diagnózu, by si musel pečlivě prostudovat a pochopit veškeré významné kulturní, náboženské a hodnotové faktory zásadně se lišící od těch našich.

Ve stejné době napsal Daniel Goleman článek o postřezích doktora Jerrolda Posta, profesora psychiatrie a politologie na Univerzitě George Washingtona („Experti se neshodují na dálkovém posuzování psychického stavu politiků", *New York Times*, 19. ledna 1991). Ve svém vystoupení v Senátu Post popsal iráckého prezidenta jako člověka trpícího „maligním narcismem, tedy vážnou poruchou osobnosti vedoucí k přehnanému pocitu vlastní důležitosti, k paranoii a k bezohlednosti". Do diagnostikování se hbitě pustili i laici. Kongresman Robert Dornan například v televizi označil Husajna za „sociopsychopata".

Goleman ve svém článku uvedl, že psychologické profily veřejně činných osob mají kořeny ve freudovských teoriích a jsou americkou vládou považovány za přínosné, avšak odborníci se rozcházejí v názoru na jejich hodnotu. Zejména v Husajnově případě „kritici tvrdí, že stejně tak možná jsou i jiná vysvětlení a že Postova diagnóza vychází z nedostatečných důkazů."

Post ovšem svou diagnózu využil nejenom k popisu Husajnova duševního stavu, ale i k předpovědi jeho kroků v budoucnosti. Prohlásil, že ještě před 15. lednem, datem ultimáta na stažení z Ku-

vajtu, jež Husajnovi stanovil prezident Bush, „Husajn pravděpodobně před konfliktem na poslední chvíli couvne."

Skutečnost byla naprosto opačná: Husajn si postavil hlavu. Post připustil, že pokud jde o předvídání budoucnosti, má klinická diagnóza svá omezení: „Mluvíme o modelech chování a určitých tendencích. To, jak se kdo choval během krize v minulosti, se dá říci s jistotou, ale k předpovídání toho, jak se bude chovat v budoucnu, vám pouhý osobnostní profil nepomůže."

A jenom pro zajímavost – 7. ledna 1991 vystoupil ve vysílání kanadské televize CBC Iráčan, který prohlásil: „Bush chce zabít všechny Araby. Je to psychopat."

„Podle vašeho článku to vypadá, že můj syn je psychopat," sdělila mi jistá matka, která se mi ozvala v souvislosti s mou prací. Požádala mě, jestli bych jejího syna, který si právě odpykává tříletý trest za krádež, nevyšetřil podle PCL. Vysvětlil jsem jí, že to tímto způsobem není možné a navíc že diagnóza psychopatie by mu mohla zkomplikovat možnost předčasného propuštění. „Ale o to právě jde," zvolala. „Já nechci, aby ho pustili. Měli jsme s ním jen samé trápení. Když mu bylo sedm, osahával mladší sestru. A když mu bylo devět, trávila u nás policie tolik času, že bych po nich bývala mohla chtít příspěvek na nájem. Teď je ve vězení, protože kradl ve firmě svého otce."

Doktor Smrt

Ztělesněním nebezpečného potenciálu diagnostického škatulkování v soudním systému je doktor James Grigsonak, texaský psychiatr známý v populární i odborné literatuře jako „Doktor Smrt." Nejzávažnější kategorie trestného činu vraždy v Texasu znamená jen dvojí možný trest: doživotí nebo smrt. Po rozhodnutí o vině probíhá oddělené líčení před porotou, kde se rozhoduje o trestu. Aby mohla porota vynést trest smrti, musí se porotci jednohlasně shodnout ve třech bodech:

- vrah měl v úmyslu oběť usmrtit
- existuje pravděpodobnost, že se obviněný dopustí násilného trestného činu i v budoucnu
- vražedné jednání obviněného nebylo ničím vyprovokováno

Největší problém většinou představuje druhý bod o budoucí možné hrozbě. Novinář Ron Rosenbaum o tom v článku věnovaném Grigsonovi[2] napsal:

> A v tuto chvíli nastupuje doktor Smrt. Zaujme místo na stanovišti svědků, vyslechne si fakta o vraždě a o vrahovi a pak, obvykle aniž by obviněného vyšetřil, dokonce aniž by ho před setkáním u soudu vůbec kdy viděl, porotce z hlediska lékařské vědy ujistí, že obviněný bude představovat trvalou hrozbu pro společnost tak, jak ji definuje bod dvě. Nic víc není třeba. (s.143)

Rosenbaum dále popisuje své putování s Grigsonem, který během dvou dnů vystoupil jako znalec u třech hrdelních líčení a jehož posudek ve všech třech případech vedl porotu k vynesení rozsudku smrti. Jeho popis doktorova jednání před soudem nutně musí dělat každému svědomitému vědci nebo klinickému pracovníkovi starosti. Detailní vyšetření obviněného je zde nahrazeno tím, čemu se v soudní hantýrce říká „hypotéza". Prokurátor svými slovy vykreslí podrobný hypotetický obraz obviněného podle jeho trestního rejstříku a dalších záznamů. Na základě tohoto obrazu se zeptá lékaře: „Je podle vašeho názoru z medicínského hlediska pravděpodobné, že by se obviněný v budoucnu mohl dopouštět násilných trestných činů, které by představovaly trvalou hrozbu pro společnost?"

V případě Aarona Leea Fullea, odsouzeného za loupežnou vraždu starší ženy a sexuální zhanobení její mrtvoly, cituje Rosenbaum Grigsonovu odpověď na otázku, zda by hypotetický vrah Fullerova typu mohl znovu zabíjet:

> „Jaký je váš názor, prosím?"
> „Podle mého mínění není absolutně žádných pochyb o tom, že se jedinec, kterého jste popsal a který se opakovaně a se stupňující se intenzitou dopouštěl násilného jednání, bude dopouštět násilných

činů i v budoucnu a že představuje velice vážnou hrozbu pro jakoukoliv společnost, v níž by se pohyboval."

„Chcete tedy říci, že bude ohrožovat jakoukoliv společnost – to jest i tu ve vězení?"

„Rozhodně. Bude se tam chovat zcela stejně, jako by se choval na svobodě." (s. 166)

A to bylo všechno, poznamenává Rosenbaum. To byl celý „lékařský", „vědecký" posudek, který porota potřebovala – nebo přinejmenším jediný, kterého se jí dostalo – k tomu, aby ospravedlnila rozsudek, podle kterého je Aaron Lee Fuller příliš nebezpečný, nemá naději na nápravu a měl by být usmrcen.

Grigson popsal onoho „hypotetického" vraha jako „silného sociopata". Z okolností je ale zřejmé, že jeho termín zde zastupuje termín *psychopatie* používaný v této knize.

Charles Ewing ve svém článku na téma etických problémů spojených s odhadováním budoucího nebezpečí[3] uvádí, že Grigson podobným způsobem jako svědek vystoupil v sedmdesáti soudních líčeních, z nichž šedesát devět skončilo vynesením trestu smrti. Zdůrazňuje přitom, že Grigson „není zdaleka jediný" a že poroty po celé zemi opírají své výroky o odborné posudky podobného druhu.

Podle Nejvyššího soudu Spojených států jsou svědecké výpovědi psychiatrů, jako je Grigson, přípustné tehdy, pokud je ze způsobu, kterým jsou podány, jasné, že se jedná pouze *o osobní názor*. Systém amerického soudnictví totiž umožňuje, aby pak byla taková výpověď konfrontována s názorem jiného experta. Někteří odborníci jsou ovšem ve svém vystupování velice přesvědčiví. Rosenbaum si povšiml, že Grigson jako jeden z těch působivějších dokáže často porotu přesvědčit o své pravdě už jen silou své osobnosti.

Grigsonův přístup k jeho profesi je přinejmenším neobvyklý. Správná diagnostická procedura, jak ji definují standardy výkonu praxe psychologických a psychiatrických společností, vyžaduje důkladné vyšetření a testování a pečlivé dodržování obecně přijímaných a spolehlivých diagnostických kritérií.

Nedávno mi jistý soudní psychiatr vyprávěl, jak se mu podařilo úspěšně přesvědčit soud, že jeho klient, kterého označil za psychopata, není odpovědný za spáchanou vraždu, protože můj výzkum „prokazuje, že psychopati trpí chronickým poškozením mozku." Záhy jsme si vyjasnili, že má na mysli naší právě publikovanou neuropsychologickou studii, ve které jsme ve skutečnosti dospěli k závěru, že psychopati *netrpí* biologickým poškozením mozku tak, jak ho definují současné standardní testy. Jeho výpověď před soudem vycházela ze špatně pochopených výsledků naší práce.

Psychiatrova chyba ovšem klientovi zachránila život, protože díky ní unikl trestu smrti.

Podle mého názoru jsou Grigsonovy diagnostické postupy a závěry, které z nich s takovou lehkostí vyvozuje, pochybné nejen z vědeckého i klinického pohledu, ale odrážejí i jeho zvláštní přesvědčení o vlastní neomylnosti při posuzování lidské povahy. Psychiatrická diagnostika a odhady budoucího chování se nevyhnou omylu ani za ideálních podmínek, s přístupem k nejnovějším informacím a při použití přísných diagnostických kritérií. Pokud má mít taková diagnóza takto zásadní dopad nejen na způsob léčby, ale i na samotný lidský život, musíme s jistotou vědět, že je v rámci přijatelných možností co nejpřesnější. Nesmíme také zapomínat, že i kdyby bylo možné určit naprosto přesnou diagnózu (a tak tomu není), její souvislost s odhadem budoucího chování bude vždy omezená zkrátka proto, že soubor proměnných, na nichž je založena, představuje jen malý výsek z individuálních, sociálních a fyzických faktorů determinujících antisociální chování. Přesto už nyní máme dostatek důkazů, že diagnóza pečlivě stanovená podle standardů PCL rizika spojená s trestněprávními rozhodnutími silně omezuje. Při správném používání nám PCL dokáže pomoci rozlišovat mezi těmi pachateli, kteří nepředstavují pro společnost větší nebezpečí, a těmi, u nichž hrozí recidiva nebo projevy násilného chování.

Šikovný uživatel – šikovný nástroj

PCL plní důležitou roli popisné a prediktivní pomůcky a kliničtí pracovníci ho začali rychle používat pro celou škálu úkolů. Mít po ruce dobrý nástroj a umět ho správně používat jsou ovšem dvě odlišné věci. Následující příklad ilustruje nebezpečí, které hrozí, pokud při používání tohoto nástroje neuplatníme odpovídající postupy.

Doktor J., soudní psychiatr a známý znalec ve službách obžaloby, během soudního líčení uvedl, že podle jeho názoru představuje usvědčený zločinec s bohatou násilnickou minulostí trvalé nebezpečí pro společnost. Tento názor se zakládal na vězňových záznamech a na přesvědčení doktora J., že se jedná o psychopata tak, jak ho definuje PCL, a tudíž o člověka, u kterého je náprava nepravděpodobná. Svědectví doktora J. sehrálo důležitou roli při snaze žaloby označit obžalovaného za nebezpečného pachatele a dosáhnout doživotního trestu.

Během líčení zastupoval obviněného mladý advokát z prestižní kanceláře, který měl před sebou vzhledem k profesionální pověsti doktora J. nezáviděníhodný úkol. Náhodou ale znal jednoho mého bývalého studenta, který mě s celým případem seznámil a ukázal mi kopii posudku vyhotoveného doktorem J. Měl jsem k této zprávě jisté výhrady a advokát se mě zeptal, jestli by bylo možné vytvořit nezávislý posudek pachatelova psychického stavu. Dva z mých spolupracovníků tedy pachatele vyšetřili podle standardů PCL, a oba došli k závěru, že psychopatem není.

Vysvětlil jsem advokátovi a poté i samotnému soudu správnou proceduru používání a vyhodnocování PCL. Poté advokát podrobil doktora J. výslechu ohledně jeho způsobu práce s PCL, a ukázalo se, že se psychiatr ve skutečnosti nedržel postupu uvedeného v manuálu. PCL použil jen jako obecný rámec, na jehož základě si s použitím dostupné vědecké literatury vytvořil vlastní odborný názor. (To není u klinických pracovníků nijak nezvyklé; často užívají formální diagnostická kritéria jen jako vodítka a názor si utvářejí podle svých klinických zkušeností.) Soudce tedy diagnózu psychopatie zamítl a s ní i možnost udělení doživotního trestu.

Etické problémy, kterých se tato kapitola týká, pramení ze dvou zdrojů: z nedostatku kvalitních odborných postupů a z pochybných profesionálních praktik. Nesprávná diagnóza může na postiženém

jedinci nadlouho ulpět, nesprávné odhady budoucího chování založené na chybné diagnóze mohou vést k omylům a dokonce katastrofám. Lékem na tento problém a prevencí možné katastrofy je pečlivé používání postupů vycházejících ze solidního vědeckého zkoumání. Jakákoliv jiná varianta je nepřijatelná.

Kapitola 12

Co s tím?

Dopis poradně pro čtenáře:

Milá Ann Landersová,

píši vám kvůli své sestře, nevlastní matce dvaadvacetiletého chlapce, kterému budu říkat Denny. Jeho otec se s matkou rozvedl, když byl Denny ještě malý, a teď je už sedm let manželem mé sestry.

Denny nedochodil ani střední školu. Sestra už za něj utratila tisíce dolarů včetně deseti tisíc školného na vojenské internátní akademii, odkud ho ale vyloučili za podvádění, lhaní a krádeže. Najímala mu lektory na doučování, vystřídala s ním celkem tři psychology (dozvěděla se od nich, že je v něm spousta zloby) a navštěvovala s ním lékaře, kteří vyloučili možnost fyzických potíží.

Denny postupně bydlel u sestry a švagra, u své babičky a u své vlastní matky. Teď žije u tety. Nepracuje, nepřispívá na nájem a nechává se podporovat každým, kdo je k tomu ochotný.

Sestra a švagr mu našli několik zaměstnání, ale on si žádné neudržel. Podporovali jeho zájem o sport, snažili se ho příliš nerozmazlovat, ale už si nevědí rady.

Denny má i dobré stránky, nepije ani nebere drogy. Je ale surový na sestřiny psy a koně, několikrát ho přistihli, jak je kope a bije.

Čím by se tenhle chlapec dal motivovat? Bojíme se, že pokud něco neuděláme, mohl by skončit na šikmé ploše.

Čtenářka z Virginie

Milá čtenářko,
a proč by měl dvaadvacetiletý mladík pracovat, když má zadarmo střechu nad hlavou a živí ho příbuzní? Denny je prostě skrznaskrz rozmazlený.

Je to naštvaný mládenec, v jehož nitru to bouří, a jestli nebude ochotný podstoupit terapii a vyrovnat se sám se sebou, půjde z problému do problému. Bude to chtít spoustu práce, ale vyplatí se to. Odměna za to stojí. V první řadě by si měl dodělat maturitu.

Dejte mu přečíst moji odpověď a řekněte mu, že pokud má zájem, budu ráda, když mi napíše.

(Rubrika Ann Landersové, *Press Democrat*, 8. ledna 1991)

Nemám tušení, jestli sestra dotyčné paní z Virginie vychovává psychopata. Ale pokud ano, těžko by se našla typičtější laická odpověď, než je ta, které se jí dostalo: přestaňte ho rozmazlovat, pošlete ho na terapii a případně mu doporučte, aby napsal do čtenářské poradny.

Je to jistě dobře míněný přístup, který by nejspíš volila většina finančně zajištěných lidí. Pokud však dotyčný jedinec odpovídá kritériím pro psychopaty, je tento přístup – pokud náhodou nedojde k výjimečné souhře okolností a unikátní konstelaci mezi terapeutem a pacientem – odsouzený k neúspěchu.

Už před více než dvaceti lety jsem v knize určené psychiatrům a psychologům napsal:

> Tradiční formy psychoterapie, jako je psychoanalýza, skupinová terapie, individuální terapie a psychodrama, se s několika málo výjimkami při léčení psychopatie ukázaly jako neúčinné. O mnoho lépe se nevedlo ani biologicky založeným terapiím, jako jsou operace, elektrošoky a léky.[1]

Na počátku roku 1993, kdy tato slova píšu, je situace ohledně léčby psychopatie v zásadě stejná, jako bývala. Autoři zabývající se tímto tématem občas poznamenávají, že nejkratší kapitola každé knihy o psychopatii je ta, která se věnuje léčbě. Zjištění dostupné vědecké literatury by se dala shrnout zhruba tak, že žádná účinná léčba dosud nebyla nalezena, případně že „nic nepomáhá".

V době, kdy chod institucí naší společnosti vážně ohrožuje narůstající kriminalita a náš právní, zdravotní a soudní systém je natolik

zavalen prací, až je skoro ochromený, je však velice důležité dál hledat metody, které by dovedly obrovské dopady psychopatie na naši společnost omezit.

KLINIČTÍ pracovníci často popisují psychopaty jako jedince, u nichž silné psychologické obranné mechanismy úspěšně potlačují úzkost a strach. Laboratorní výzkumy takový názor podporují a naznačují, že schopnost psychopatů vyrovnat se se stresem může mít biologické základy. Mohlo by se tedy zdát, že psychopatům je co závidět. Negativem tohoto jevu ale je nejasná hranice mezi odvážným a zcela šíleným chováním. Psychopati se v jednom kuse dostávají do potíží, a to z velké části proto, že jejich chování nemotivuje úzkost a neregulují ho signály upozorňující na možné nebezpečí. Jsou trochu jako lidé, kteří nosí tmavé brýle i v místnosti: mohou působit frajersky, ale přitom jim uniká podstatná část toho, co se kolem nich odehrává.

V nedávné době se veřejnost seznámila s několika dost děsivými příklady toho, jak může taková schopnost zachovat klid i v extrémní situaci vypadat ve skutečnosti. Jeffreymu Dahmerovi, sériovému vrahovi z Milwaukee, který své oběti zohavoval a jedl jejich maso, se podařilo přesvědčit policisty, že onen nahý a zakrvácený mladík, který utekl z jeho bytu, je ve skutečnosti jeho dospělý milenec a že je s ním dobrovolně. Podle Dahmera šlo o pouhou partnerskou hádku. Policistům to stačilo, odešli a zanechali mladého muže v jeho rukou. Dahmer mladíka zabil krátce po jejich odchodu. V průběhu soudního líčení, kdy se Dahmer přiznal k patnácti vraždám s tím, že je nepříčetný (soud ho ovšem uznal za příčetného), vyšly najevo i další podobné události. Zpráva agentury AP z 11. února 1992 například hovoří o incidentu, při kterém Dahmerovo auto zastavila policie, právě když vezl na skládku tělo své první oběti. Zatímco si policista svítil na plastový pytel s tělem baterkou, Dahmer mu namluvil, že je rozrušený kvůli rozvodu rodičů a chtěl se trochu uklidnit tím, že v noci odveze odpadky.

Proč nic nezabírá

Základním předpokladem psychoterapie je, že pacient potřebuje a chce pomoc se zatěžujícími nebo bolestivými psychologickými problémy: s úzkostí, depresemi, nízkým sebevědomím, plachostí, obsesivními myšlenkami, nutkavým chováním a podobně. Úspěšná terapie také vyžaduje, aby pacient na řešení svých problému s terapeutem aktivně spolupracoval. Krátce řečeno, pacient si musí uvědomovat, že má problém, a musí s ním chtít něco dělat.

A tady je jádro celé věci: *Psychopati sami nemají pocit, že by měli psychologické nebo emocionální problémy, a nevidí žádný důvod, proč by měli přizpůsobovat své chování společenským standardům, s nimiž nesouhlasí.*

Řečeno více zeširoka, psychopati jsou sami se sebou a se svým vnitřním životem obecně spokojeni, jakkoliv může vnějším pozorovatelům připadat prázdný. Nevidí na sobě žádné chyby, tíseň na ně padne málokdy, své chování považují za racionální, přínosné a uspokojivé a nikdy se nedívají s lítostí do minulosti nebo s obavami do budoucnosti. Sami sebe spatřují jako nadřazené bytosti v nepřátelském, soupeřivém světě, v němž jsou ostatní lidé jejich protivníky v zápase o moc a zdroje. Mají pocit, že je jejich povinností ostatní klamat a manipulovat jimi tak, aby si zajistili svá „práva", a své sociální interakce plánují tak, aby předem odvrátili jimi vnímaný nepřátelský přístup okolí. Není divu, že s takovým postojem je u psychopatů většina běžných psychoterapeutických přístupů marná.

Jsou tu ale ještě i další důvody, proč jsou psychopati špatnými pacienty pro terapii. Například:

- Psychopati nejsou žádní „křehcí" jedinci. To, co si myslí a co dělají, je výsledkem velice silné osobnostní struktury, která je mimořádně odolná vůči vnějším vlivům. Když už se dostanou do nějakého formálního terapeutického programu, jejich postoje a modely chování bývají často již tak pevně zakořeněné, že je obtížné je jakkoliv pozměnit, byť jsou okolnosti sebepříznivější.
- Mnoho psychopatů jejich blízcí v dobrém úmyslu chrání před důsledky jejich činů, takže jejich chování tak zůstává relativně bez zpětné vazby a bez trestu. Jiní jsou dostatečně šikovní a vychytralí na to, aby se jim povedlo projít životem bez větších osobních

nepříjemností. A ti, kteří jsou přistiženi a dočkají se trestu, z toho většinou obviňují systém, osud, ostatní, zkrátka cokoliv kromě sebe samých. Řada psychopatů si svůj životní styl v podstatě užívá.

- Na rozdíl od jiných psychopati sami od sebe odbornou lékařskou pomoc nevyhledávají. K terapii je obvykle přiměje buď zoufalá rodina, nebo nařízení soudu, případně snaha dosáhnout podmínečného propuštění.
- V průběhu terapie pak obvykle dělají jen a jen to, co musejí. Nejsou schopní ani se citově otevřít, ani nahlížet do hlubin vlastního nitra, což bývá cílem většiny terapií. Mezilidské vztahy, které mají pro úspěch terapie zásadní důležitost, nemají pro psychopata žádný větší význam.

Takto rezignovaně se o psychopatech – které ovšem označuje za sociopaty – jako o pacientech vyjádřil jistý psychiatr:

> Sociopati nijak netouží po změně, vhled do vlastního nitra považují za výmluvy, nemají žádnou představu budoucnosti, vzpírají se všem autoritám včetně terapeutů, roli pacienta považují za ubohou, nesnášejí pocit, že jsou v podřízeném postavení, terapii vnímají jako komedii a terapeuty jako materiál, který mohou podvádět, zastrašovat, svádět nebo využívat.[2]

To příliš nepřipomíná kýžené introspektivní hledání vnitřního porozumění a úlevy, jaké by terapeut u pacienta rád vybudil. Psychopati se například často vyhýbají taneční terapii a mnozí terapeuti jim to rádi povolují.

- Většina terapií poskytne psychopatům spíše jen nové výmluvy a podklad pro další racionalizaci jejich chování a také hlubší znalosti lidských slabin. Dost možná se přiučí novým, dokonalejším způsobům manipulace, zato se moc nesnaží měnit své vlastní postoje a názory a pochopit, že i ostatní mají své potřeby, pocity a práva. Zejména snaha naučit psychopaty „skutečně" cítit lítost nebo empatii je zásadně odsouzena k neúspěchu.

Tyto nepříliš nadějné závěry platí jak pro terapii individuální, kdy mezi sebou komunikují terapeut s pacientem, tak pro terapii skupinovou, kde se lidé s různými problémy snaží poučit jeden od druhého a naučit se nově vnímat a cítit jak sebe, tak ostatní.

– Jak už jsem poznamenal dříve, psychopatům se často daří opanovat individuální i skupinová terapeutická sezení. Vedoucí jedné takové vězeňské terapeutické skupiny například popsal jednoho z členů, který dosáhl vysokého skóre podle PCL, takto: „Odmítá mluvit o tématech, která sám neotevře. Nemá rád, když ho někdo konfrontuje s jeho vlastními činy nebo se na ně ptá. Odmítá pochopit, jak dalece tím blokuje celou komunikaci, a často si sezení uzurpuje pro sebe prostřednictvím rozvláčných monologů, jimiž se snaží vyhnout se diskusi o svém chování.“ Přesto ale krátce po tomto zápisu týž psychiatr připsal: „Rozhodně udělal pokroky. Přijal odpovědnost za své činy.“ A psycholog dodal: „Udělal velký krok kupředu. Zřejmě mu víc záleží na ostatních a zločinecké uvažování už není tak výrazné.“ Dva roky po obou optimistických poznámkách vedla v rámci našeho výzkumu jedna z mých postgraduálních studentek s dotyčným vězněm pohovor. Tvrdila, že to pro ni byl jeden z nejděsivějších pachatelů, jaké kdy poznala, a že se otevřeně vychloubal, jak se mu povedlo namluvit personálu věznice, že je na dobré cestě k nápravě. „Vůbec tomu nemůžu uvěřit,“ říkal jí. „Kdo jim dal diplom? Nenechal bych je dělat psychoanalýzu ani svýmu psovi! Nasral by jim na hlavu stejně jako já.“

ČTYŘICETILETÝ muž, v jehož trestním rejstříku bylo pětapadesát záznamů za podvod, padělání a krádeže spáchané ve třech státech USA, se pokouší vyhnout deportaci z Kanady tvrzením, že ho napravilo přátelství se šestasedmdesátiletou slepou ženou. Psychiatrický posudek z roku 1985 ho líčí jako „příjemného, zdvořilého, inteligentního a komunikativního,“ ale také jako patologického lháře „s hluboce zakořeněnou poruchou osobnosti.“ Právník imigračního úřadu ho popsal jako „patologického podvodníka, který by vymluvil z jalové krávy tele“, jako „chronického lháře, který není s to rozlišit skuteč-

nost a smyšlenku“ a jako klasického podvodníka. Poukázal přitom na fakt, že onen muž byl na konci osmdesátých let v USA podmínečně propuštěn, pravidla podmínky porušil, uprchl do Kanady a na cestě do Vancouveru se za ním „táhla stopa nekrytých šeků“. Teď ovšem tvrdí, že díky členství v Křesťanském meditačním spolku vedeném výše zmíněnou ženou si uvědomil své chyby a zcela změnil svůj život. Jeho výrokům o nápravě odporují výpovědi svědků, podle nichž dál platí nekrytými šeky a nesplácí dluhy.

(článek Moiry Farrowové, *The Vancouver Sun*, 2. března 1991)

Přitěžující terapie

Významnou součást většiny vězeňských a soudem nařízených programů tvoří nějaká forma skupinové terapie. Někdy je taková terapie začleněna do programu „terapeutické komunity“, v jehož rámci mají vězni nebo pacienti značnou volnost při rozhodování o vlastním životě. Personál tu bývá nedílnou součástí komunity a je speciálně vyškolený k tomu, aby se soustředil na potřeby a schopnosti pacientů a zacházel s nimi co možná humánně a ohleduplně. Takovéto programy bývají intenzivní a pochopitelně finančně i personálně velice náročné, a mají u většiny pacientů slušnou úspěšnost. Ne tak u psychopatů.

Důkazy pro tento strohý výrok poskytly nedávné studie pacientů z řad vězňů, kteří takovým programem prošli. Ve všech případech byli přitom posuzováni podle standardů PCL.

- Podle první studie psychopati neprojevovali větší motivaci, brzy z programu odpadávali a odnášeli si z něho relativně malé pokroky. Po propuštění z vězení u nich byla míra recidivy výrazně vyšší než u ostatních vězňů.[3]
- Podle druhé studie byla u psychopatů téměř čtyřikrát větší pravděpodobnost, že se po absolvování terapeutické komunity dopustí násilného trestného činu, než u ostatních pacientů.[4] A nejen že na ně program neúčinkoval, *ale ve skutečnosti jejich chování ještě zhoršil!* Psychopati, kteří programem neprošli, se po propuštění

z vězení dopouštěli násilných činů méně často než ti, kteří se ho účastnili.

Možná vás tyto výsledky udiví. Jak by mohla psychoterapie jejich stav zhoršit? Pro ty, kdo podobné programy vedou, to však není nijak překvapivé zjištění. V jejich zprávách často stojí, že psychopati si „kradou" terapeutická sezení pro sebe, že se snaží „soupeřit" s vedoucími skupiny a s ostatními pacienty. „Tvůj problém je, že znásilňuješ ženy, protože je chceš podvědomě potrestat za to, co ti udělala tvoje matka," vysvětluje například psychopat pedanticky jinému pacientovi. Přitom sám nedokáže reflektovat *vlastní* jednání.

Takovéto programy naneštěstí psychopatům spíše ukazují dokonalejší způsoby klamání, využívání ostatních a manipulace. Jeden psychopat to vyjádřil přesně: „Tyhle programy jsou jako večerní škola. Naučí vás tam, jak lidi pořádně zmáčknout."

Nabízí se jim tu také celá škála výmluv, za které mohou své chování skrýt, třeba „V dětství mě zneužívali" nebo „Nikdy jsem se nenaučil otevřít se vlastním pocitům." Takové zpětné soudy mají jen malou praktickou cenu, ale správně naladěnému okolí mohou znít velice dobře. Znovu a znovu žasnu nad tím, jak snadno berou někteří profesionálové podobná slova za bernou minci.

Skupinové terapie a terapeutická komunita nejsou ovšem jedinými zdroji, z nichž psychopat čerpá taktiky, jimiž své okolí přesvědčuje o tom, že se změnil. Psychopati ve vězení s oblibou využívají nabídky různých vzdělávacích programů – zejména oblíbené jsou kurzy psychologie, sociologie a kriminologie. Tyto programy – podobně jako ty terapeutické – sice psychopatům neposkytnou o moc víc než povrchní vhled do tématu a znalost termínů a konceptů týkajících se interpersonálních a emocionálních procesů, ale umožňují jim snadněji přesvědčit důvěřivce o své nápravě či „znovuzrození".

Mladí psychopati

Největší naději na omezení dopadů psychopatie dospělých na společnost logicky máme, pokud problém začneme řešit co nejdříve. Doposud ovšem podobné snahy nebyly příliš úspěšné. Po rozsáhlém zkoumání výsledků léčebných programů došel sociolog

William McCord k závěru, že „pokusy přesměrovat jedince na počátku života od psychopatických modelů chování" byly převážně neúspěšné.[5] Přesto spatřoval jistou naději v programech, ve kterých se zcela změní společenské i fyzické okolí jedince a v jejichž rámci dotyčná instituce nasadí k podpoře zásadních změn přístupů a chování veškeré zdroje. Výsledky jednoho takového McCordem detailně popisovaného programu ovšem příliš přesvědčivé nejsou. Přestože se v průběhu terapie a po jejím skončení objevilo v postojích a chování mladistvých zlepšení, účinek se s věkem postupně vytrácel.

Situace by se mohla zlepšit, až se o kořenech psychopatie dozvíme více. Psychologům se navíc už povedlo vyvinout dosti úspěšné programy na změnu postojů a chování dětí a mladistvých s řadou typů problémového chování. Mnohé z takových programů se zaměřují nejenom na samotné dítě, ale i na jeho rodinu a sociální kontext, v němž se potíže objevují.[6]

Pokud se podobné postupy nasadí ve velmi časném věku, možná pomocí některých z nich dokážeme změnit modely chování u „začínajících" psychopatů – třeba utlumením agresivity a impulzivity a vštěpováním způsobů, jak se dají potřeby uspokojovat společensky přijatelnější cestou.

Stůjme nohama na zemi

Téměř veškeré doklady účinnosti léčby psychopatů vycházejí z programů pro vězně, pacienty psychiatrických ústavů nebo pro delikventy. Mnohé tyto programy jsou intenzivní a promyšlené a probíhají za vhodných podmínek. A přesto jsou neúčinné.

I kdyby však některé z nich měly na změnu postojů a chování psychopatů skutečně pozitivní vliv, nedaly by se použít u milionů těch psychopatů, kteří nejsou ve vazbě nebo nemají léčbu nařízenou soudem. Šance, že by se psychopat jen tak z ulice do podobného programu přihlásil dobrovolně, je malá nebo nulová, a společnost nemá žádné nástroje, kterými by je k tomu mohla přinutit.

Čas od času můžeme narazit na více či méně vědecky podložené zprávy, že určitý postup měl na psychopata prospěšný vliv. V průběhu posledních let mi například několik lidí řeklo, že se jim podařilo dosáhnout výrazného zlepšení v chování psychopatů,

s nimiž žijí. Nechápali, jak to, že ve mně ta informace nevyvolává nijak zvláštní nadšení.

Možná se jim skutečně povedlo dosáhnout terapeutického průlomu, ale bohužel neexistuje způsob, jak to ověřit. Jde skutečně o psychopata? Nedošlo ke zlepšení po dosažení středního věku, tedy v době, kdy se chování některých psychopatů upraví „samo od sebe"? Jak se dotyčný choval před proměnou? A jak víme, že změna opravdu nastala na straně „psychopata"? Řada lidí totiž zaměňuje změny v chování psychopata se změnou ve svém vlastním přístupu.

Tak mi například manželka psychopata může říci, že její manžel už není tak zlý, jako býval. Ve skutečnosti se ale možná ona sama naučila lépe zvládat situaci tím, že se mu začala vyhýbat nebo se usilovně snaží naplnit všechny jeho potřeby a požadavky. A třeba přitom zahodila vlastní osobnost a obětuje své potřeby, jen aby snížila napětí a omezila konflikty ve vztahu.

Tvrzení o úspěšné léčbě psychopatie nemůžeme brát vážně, dokud nebudou založena na pečlivě kontrolovaných empirických studiích.

Máme to tedy vzdát?

I když mohou doposud uvedená fakta působit beznadějně, zbývá pár skutečností, které bychom měli zvážit, než psychopaty odepíšeme jako neléčitelné nebo nezvladatelné.

- Za prvé: mezi stovkami pokusů o léčbu těchto jedinců a v široké škále vyzkoušených metod se našlo jen málo programů odpovídajících přijatelným vědeckým a metodologickým požadavkům. To je důležitý bod, protože znamená, že údaje, z nichž vyvozujeme své závěry, nejsou příliš spolehlivé. Platí to jak pro obecné zprávy, že ten či onen program nezafungoval, tak pro občasné zvěsti o úspěchu. To, co víme, se z valné části zakládá na historkách z klinické praxe, jednotlivých případových studiích, nedostatečné diagnostice a metodologii a nevhodném vyhodnocování. Nutno poznamenat, že stav odborné literatury o léčbě psychopatie je žalostný.

Rozčarování budí zejména fakt, že v literatuře popisované diagnostické postupy jsou často zoufale nevhodné nebo zaznamenané tak vágně, že se nedá spolehlivě říci, jestli měl daný program s psychopatií vůbec co do činění.

Jiným opakujícím se problémem při posuzování léčebných postupů a programů je neexistence pečlivě vybraných kontrolních nebo srovnávacích skupin. Víme, že se chování mnohých psychopatů zlepšuje s postupujícím věkem, a je důležité zjistit, do jaké míry na tyto „přirozené" či „spontánní" změny působí právě daný terapeutický program.

- Za druhé: je jen málo takových programů určených přímo pro psychopaty, a pokud existují, jsou natolik zatíženy administrativními a politickými požadavky, že se obvykle brzy vzdálí původnímu účelu. Dobře promyšlený a metodologicky spolehlivý program pro léčení psychopatů stále ještě čeká, až bude vytvořen, proveden a vyhodnocen.
- Za třetí: některé z našich pokusů léčit psychopatii mohou být špatně zacílené. Slovo *léčba* naznačuje, že se něco má léčit: nějaká choroba, subjektivní potíže, neadaptivní chování a podobně. Ale pokud můžeme zatím soudit, psychopati jsou sami se sebou naprosto spokojení a žádnou potřebu léčby neshledávají, alespoň ne léčby v tradičním smyslu tohoto termínu. Postoje a chování jednotlivců se mění mnohem snáz, pokud s nimi jsou dotyční nespokojení, než když je považují za naprosto normální a logické.

Jsou psychopati nepřizpůsobiví? Z pohledu společnosti možná ano, ale z pohledu psychopatů samotných rozhodně nikoliv. Když chceme po psychopatovi, aby upravil své chování tak, aby odpovídalo našim očekáváním a zvyklostem, možná po něm žádáme něco, co je proti jeho „přirozenosti". Mohou sice s naším přáním souhlasit, ale to jenom tehdy, pokud je to v jejich vlastním zájmu. Tuto skutečnost musí případné programy usilující o změnu chování vzít v úvahu, jinak jsou předem odsouzeny k neúspěchu.

pocit, že jste se ocitli v pasti, odkud není úniku, aniž byste vystavili jiné lidi – zejména vaše děti – riziku. Ve zvlášť těžké (a nebezpečné) situaci jsou ženy žijící s psychopatickým mužem, který se chová majetnicky a má silnou potřebu ovládat ostatní. „Možná se to spraví, když se změním já," domnívají se mnohé ženy. „Budu se víc snažit, nebudu mu tolik chodit na oči, budu tolerantnější a trochu víc se mu podřídím." Jak ale dokládá stále přibývající množství literatury na téma domácího násilí, takový přístup problémové chování většinou jen posiluje a protahuje.

Nejlepší strategií samozřejmě je vůbec se s psychopatem nezaplést, což se snáze řekne, než udělá. Pár způsobů, jak se chránit, však existuje. A když nezaberou, zbývá už jedině snažit se minimalizovat škody. V další kapitole naleznete několik praktických rad, jak se před psychopaty chránit a jak snížit nebezpečí, které vám hrozí.

Kapitola 13

Návod na přežití

Policisté často říkají, že odhodlaný zloděj se dokáže vloupat i do toho nejlépe zabezpečeného domu. Také se od nich ovšem dozvíte, že ten, kdo ví, jak lupiči pracují, uvažuje selským rozumem a pořídí si kvalitní alarm nebo hlídacího psa, může riziko loupeže výrazně snížit.

Jak se chránit

Je třeba vědět, s kým máte tu čest. Zní to jednoduše, ale bývá to hodně těžké. Tahle knížka vám sice může trochu pomoci, ale ani kdybyste přečetli všechny knihy na světě, před zničujícím dopadem setkání s psychopaty vás to neochrání. Dovedou oklamat, zmanipulovat, podvést a emocionálně zmást kohokoliv včetně odborníků. Dobrý psychopat si dokáže omotat kolem prstu doslova každého.

Na psychopaty můžete narazit ve všech vrstvách společnosti a je velká šance, že dříve nebo později si ze setkání s některým z nich odnesete bolestivé nebo ponižující vzpomínky. Nejlepší obranou je porozumět vnitřní podstatě těchto lidských predátorů.

Pokuste se nepodlehnout jejich „rekvizitám“. Není snadné prohlédnout přitažlivý úsměv, poutavou řeč těla a rychlý řečový projev typického psychopata, tedy zástěrky odvádějící pozornost od jeho skutečných úmyslů. Pár možností však stojí za pokus. Snažte se například nevěnovat příliš velkou pozornost neobvykle poutavým

rysům lidí, s nimiž se setkáváte, jako je působivý vzhled, sebevědomé vystupování, přitažlivá řeč těla, konejšivý hlas, rychlý spád řeči a podobně. Každý z těchto rysů může totiž velice účinně odpoutávat pozornost od pravého významu sdělení.

Hodně lidí těžko snáší upřený, emocí prostý, „dravčí" pohled psychopata. Normální lidé spolu udržují oční kontakt z mnoha různých důvodů, ale zafixovaný pohled psychopata je spíše předehrou jeho pokusu o uspokojení vlastních potřeb a ověřováním si vlastní moci než výrazem zájmu nebo empatického soucítění.[1]

Někteří lidé reagují na tento prázdný pohled značně nervózně – chovají se téměř jako potenciální kořist před dravcem. Jiné může naprosto zaskočit a zastrašit, skoro až ovládnout, a to aniž by si uvědomovali, co se s nimi vlastně děje. Ať už je psychologický význam takového pohledu jakýkoliv, je jasné, že intenzivní oční kontakt je významným faktorem schopnosti některých psychopatů manipulovat a ovládat ostatní.

Až se příště ocitnete ve společnosti jedince, jehož nonverbální manýra a triky – fascinující pohled, dramatická gestikulace, přehnaně „divadelní" vystupování a podobně – zahlcují vaše vnímání, zavřete oči nebo se dívejte jinam a pečlivě poslouchejte, co vám takový člověk říká.

JSOU oči skutečně „okno do duše?" Mnoho lidí je o tom přesvědčeno. Přestože jsou oči ve skutečnosti jen velice nespolehlivým obrazem našeho vnitřního světa, určité informace přece jen nabízejí, zejména pokud je signál, který se nám snaží předat, v rozporu s výrazem tváře a slovy dotyčné osoby. „Tam, kde oči říkají jedno a slova druhé, se zkušený člověk drží toho prvního," – to je jen jedno z celé řady pořekadel, která bychom zde mohli citovat.

Jedna má známá mi vyprávěla o svých zkušenostech s mužem, který si získal její city a pak svého postavení zneužil, aby ji ovládal a emocionálně týral. „Dělalo mi potíže se mu dívat do očí, protože mě mátly. Netušila jsem, co se za nimi skrývá, a nevyčetla jsem z nich, na co myslí nebo co má v úmyslu," řekla mi.

O „prázdných" pohledech psychopatů hovoří také mnoho

historek z klinické praxe, ale s asi nejživějšími popisy toho, jak znepokojující může takový pohled někdy být, se setkáváme v knihách popisujících skutečné zločiny. Takto například James Clarke ve své knize *Poslední záchvěv běsu* líčí Garyho Tisona, zabijáka, kterému se nejprve povedlo zručně zmanipulovat celý systém věznice, s pomocí svých synů pak z vězení uprchl a vyrazil na vražednou cestu:

Ale nejvýraznějším Garyho rysem – tím, co na něm upoutalo většinu lidí a na co už nikdy nezapomněli – byly jeho zapadlé, bezvýrazné oči. Jako by vůbec nesouvisely s emocemi, které dával najevo. Ať měl jakoukoliv náladu, ať byl rozzlobený, veselý nebo něco mezi tím, ty oči zůstávaly pořád stejné. Byly prázdné. Při pohledu do nich jste nikdy nepřišli na to, na co Gary právě myslí. Jeho pohled byl hypnotický, znepokojivý a hrozivě intenzivní. To, co si lidé z Garyho pamatovali nejvíc, byly ty studené a nepříjemné oči.

Kniha Josepha Wambaugha *Ozvěny v temnotě* pojednává o Williamu Bradfieldovi a Jayi Smithovi, dvou středoškolských učitelích, odsouzených (první v roce 1983, druhý v roce 1986) za vraždu kolegyně a jejích dvou dětí. O očích obou mužů se zde hovoří na mnoha místech. O Bradfieldovi se zde například píše:

Měl zasmušilé modré oči. Jeho pohled byl tak intenzivní, že vás dokázal okamžitě zasáhnout. Lidé ho popisovali jako „poetický", „ledový" nebo „hypnotický", podle toho, v jaké náladě ho zastihli. Jeden jeho kolega poznamenal, že „pohled těch pronikavých modrých očí byl znepokojivý. Byl tak intenzivní, že z něho někdy šel až strach." Na vlastní kůži to zakusil i prokurátor Rick Guida, jemuž předtím jistý agent FBI vyprávěl, jak ho Bradfield pouhým pohledem přinutil o dva kroky ucouvnout. Prokurátor ten pohled nezvládl. Strnul jako přimražený, pak se raději posadil a začal si hrát se psem. Když ale Bradfield zkusil totéž na policistu Jacka Holtze, strážník mu pohled oplatil. „Tyhle fígle zabírají jen na studovaný lidi," prohlásil.

Stejně zajímavý je i popis Jaye Smithe, kterého nedávno Nejvyšší soud státu Pennsylvánie osvobodil kvůli procedurálním chybám. Jeho sekretářka o něm řekla:

Takové oči jste v životě neviděli. Nebyl v nich žádný cit. Nejspíš si myslíte, že už jste pár lidí studených jako ryba potkali, ale nic jako tohle jste určitě nezažili.

Wambaugh to okomentoval: „Ty oči nebyly rybí. Byly to oči, které v pozdějších letech noviní editoři velice rádi používali v detailu. Psalo se o nich jako o ‚hadích', ale to také není přesné." O něco dále se zmiňuje, že všichni učitelé „měli s popisem ředitelových očí problém. Snad by se daly přirovnat ještě k očím žáby, ale ani to je tak úplně nevystihovalo."

Smithova sekretářka si podle Wambaugha nakonec vybavila, co jí ty oči připomínaly: „Ani rybu, ani hada... koza to byla!" „A kozel, přátelé, to je pán pekel," poznamenal jeden z jeho kolegů. (s. 18)

Opravdu se podle očí pozná vtělený ďábel, jak naznačují výroky učitelů? U skutečných nebo fiktivních sériových vrahů – vezměte si takového Teda Bundyho nebo Hannibala Lectera –, kteří páchají nevýslovně hrůzné činy, je těžké si představit opak. Je nicméně mnohem pravděpodobnější, že chování psychopatů – včetně toho mála z nich, kteří vraždí a mučí – vychází z naprosté lhostejnosti k cítění a prospěchu ostatních bytostí, než že jde o čiré zlo. Jejich oči jsou očima necitelného dravce, nikoliv satana.

Přes veškerou svou zajímavost by nás uvedené příběhy neměly ukolébat ve víře, že psychopata spolehlivě rozeznáme podle pohledu. Je až příliš snadné si pohled druhých vyložit mylně a vyvozovat z něj chybné závěry o jejich charakteru, zásměrech i pravdomluvnosti. A kdo si myslí něco jiného, zahrává si s katastrofou.

Klapky z očí pryč. Do nových vztahů se snažte vstupovat s otevřenýma očima. Stejně jako většina z nás se i psychopatičtí podvodníci a „zloději srdcí" zpočátku snaží svou temnou stránku zastírat tím, že nám nastavují svou lepší tvář. Na rozdíl od ostatních ale v téhle hře pokračují dál a dál a využívají přitom axiomu, že mezilidská

komunikace je založena na důvěře a že ostatní prostě nemohou zevrubně a střízlivým pohledem sledovat všechny jejich činy i slova. Obvykle se pokoušejí svou oběť obloudit lichotkami, předstíraným zájmem, laskavostí a historkami o své finanční situaci a společenském postavení. V jejich masce se sice záhy objeví trhliny, ale jakmile se jednou chytíte do jejich sítě lží a tvrdého dohledu, jen těžko z ní uniknete bez finančních a citových škod.

Policie i organizace na ochranu spotřebitele nás varují, že jakmile se něco zdá být až nepravděpodobně výhodné, musíme být dvojnásob ostražití. Je to dobrá rada, a pokud se jí budete držet, ochrání vás před potenciálně nebezpečnými nástrahami psychopatů. Přinejmenším si dobře prověřte každého nového známého, který o vás projeví finanční nebo milostný zájem. Neznamená to, že je nutno si na každého, s kým se seznámíte na večírku či v baru, najímat soukromého detektiva; jen je dobré se v rozumných mezích informovat. Zeptejte se dotyčného na přátele, příbuzné, kolegy, na to, kde bydlí, jaké má plány do budoucna a podobně. Psychopati obvykle na otázky po soukromém životě odpovídají vágně, vyhýbavě nebo si protiřečí. Dávejte si na takové odpovědi pozor a zkuste si je ověřit.

Často to překvapivě vůbec nemusí být těžké. Před lety se například jedna moje známá zamilovala do muže, se kterým se seznámila v kostele. Působil jako člověk s bezvadnou pověstí a dobrými konexemi. Mimo jiné jí tvrdil, že vystudoval management na jedné proslulé univerzitě na východě USA. Moje známá uvažovala o tom, že by investovala významnou částku do podnikání, které jí doporučil. Když jsem se s ním setkal, nadhodil jsem, že jsme chodili na stejnou školu, ale reagoval vyhýbavě a snažil se odvést řeč jinam. Bylo mi to podezřelé, a tak jsem si ho trochu prověřil. Ukázalo se, že na naší univerzitě nikdy nestudoval. Další pátrání pak odhalilo, že se jedná o podvodníka hledaného v několika státech. Nato spěšně zmizel; mé známé zbyly jen šrámy na duši a měla mi za zlé, že jsem jí rozbil její vysněný svět.

V rizikových situacích mějte oči na stopkách. Některá místa jako by byla pro psychopaty přímo stvořená: jsou to bary pro nezadané, společenské kluby, prázdninové hotely, zábavní parníky, za-

Takové oči jste v životě neviděli. Nebyl v nich žádný cit. Nejspíš si myslíte, že už jste pár lidí studených jako ryba potkali, ale nic jako tohle jste určitě nezažili.

Wambaugh to okomentoval: „Ty oči nebyly rybí. Byly to oči, které v pozdějších letech novinoví editoři velice rádi používali v detailu. Psalo se o nich jako o ‚hadích', ale to také není přesné." O něco dále se zmiňuje, že všichni učitelé „měli s popisem ředitelových očí problém. Snad by se daly přirovnat ještě k očím žáby, ale ani to je tak úplně nevystihovalo."

Smithova sekretářka si podle Wambaugha nakonec vybavila, co jí ty oči připomínaly: „Ani rybu, ani hada... koza to byla!" „A kozel, přátelé, to je pán pekel," poznamenal jeden z jeho kolegů. (s. 18)

Opravdu se podle očí pozná vtělený ďábel, jak naznačují výroky učitelů? U skutečných nebo fiktivních sériových vrahů – vezměte si takového Teda Bundyho nebo Hannibala Lectera –, kteří páchají nevýslovně hrůzné činy, je těžké si představit opak. Je nicméně mnohem pravděpodobnější, že chování psychopatů – včetně toho mála z nich, kteří vraždí a mučí – vychází z naprosté lhostejnosti k cítění a prospěchu ostatních bytostí, než že jde o čiré zlo. Jejich oči jsou očima necitelného dravce, nikoliv satana.

Přes veškerou svou zajímavost by nás uvedené příběhy neměly ukolébat ve víře, že psychopata spolehlivě rozeznáme podle pohledu. Je až příliš snadné si pohled druhých vyložit mylně a vyvozovat z něj chybné závěry o jejich charakteru, záměrech i pravdomluvnosti. A kdo si myslí něco jiného, zahrává si s katastrofou.

Klapky z očí pryč. Do nových vztahů se snažte vstupovat s otevřenýma očima. Stejně jako většina z nás se i psychopatičtí podvodníci a „zloději srdcí" zpočátku snaží svou temnou stránku zastírat tím, že nám nastavují svou lepší tvář. Na rozdíl od ostatních ale v téhle hře pokračují dál a dál a využívají přitom axiomu, že mezilidská

komunikace je založena na důvěře a že ostatní prostě nemohou zevrubně a střízlivým pohledem sledovat všechny jejich činy i slova. Obvykle se pokoušejí svou oběť obloudit lichotkami, předstíraným zájmem, laskavostí a historkami o své finanční situaci a společenském postavení. V jejich masce se sice záhy objeví trhliny, ale jakmile se jednou chytíte do jejich sítě lží a tvrdého dohledu, jen těžko z ní uniknete bez finančních a citových škod.

Policie i organizace na ochranu spotřebitele nás varují, že jakmile se něco zdá být až nepravděpodobně výhodné, musíme být dvojnásob ostražití. Je to dobrá rada, a pokud se jí budete držet, ochrání vás před potenciálně nebezpečnými nástrahami psychopatů. Přinejmenším si dobře prověřte každého nového známého, který o vás projeví finanční nebo milostný zájem. Neznamená to, že je nutno si na každého, s kým se seznámíte na večírku či v baru, najímat soukromého detektiva; jen je dobré se v rozumných mezích informovat. Zeptejte se dotyčného na přátele, příbuzné, kolegy, na to, kde bydlí, jaké má plány do budoucna a podobně. Psychopati obvykle na otázky po soukromém životě odpovídají vágně, vyhýbavě nebo si protiřečí. Dávejte si na takové odpovědi pozor a zkuste si je ověřit.

Často to překvapivě vůbec nemusí být těžké. Před lety se například jedna moje známá zamilovala do muže, se kterým se seznámila v kostele. Působil jako člověk s bezvadnou pověstí a dobrými konexemi. Mimo jiné jí tvrdil, že vystudoval management na jedné proslulé univerzitě na východě USA. Moje známá uvažovala o tom, že by investovala významnou částku do podnikání, které jí doporučil. Když jsem se s ním setkal, nadhodil jsem, že jsme chodili na stejnou školu, ale reagoval vyhýbavě a snažil se odvést řeč jinam. Bylo mi to podezřelé, a tak jsem si ho trochu prověřil. Ukázalo se, že na naší univerzitě nikdy nestudoval. Další pátrání pak odhalilo, že se jedná o podvodníka hledaného v několika státech. Nato spěšně zmizel; mé známé zbyly jen šrámy na duši a měla mi za zlé, že jsem jí rozbil její vysněný svět.

V rizikových situacích mějte oči na stopkách. Některá místa jako by byla pro psychopaty přímo stvořená: jsou to bary pro nezadané, společenské kluby, prázdninové hotely, zábavní parníky, za-

hraniční letiště a řada dalších. Ve všech případech je potenciální oběť osamělá, hledá rozptýlení, dobrodružství nebo společnost, a obvykle se najde někdo ochotný vyhovět. Většinou to ovšem není zadarmo.

Osamělí cestovatelé, kteří jsou na zahraničním letišti nebo v turistické destinaci sami jako kůl v plotě, jsou oblíbeným terčem psychopatů, kteří je umějí snadno a rychle rozeznat. Znám například jednu manažerku, která strávila několik týdnů sama v Evropě, byla unavená, připadala si sama a stýskalo se jí po domově. Na letišti v Lisabonu se s ní spřátelil jistý milý a ochotný muž. Tvrdil, že je tajný agent pátrající po pašerácích, a získal si její důvěru natolik, až se uvolila mu pomoci. Dalších několik týdnů spolu cestovali Evropou a astronomické účty platili její kreditkou. Když jí to konečně přišlo podezřelé, okamžitě ji opustil. Ze zpětného pohledu i jí celá ta záležitost připadala bizarní, ale v tu chvíli jí to prý do sebe všechno zapadalo. „Byla jsem unavená a smutná, a on byl velice chápavý a ohleduplný."

Poznejte sami sebe. Psychopati dokáží rychle odhalit vaše slabá místa a zjistit, jak na ně správně zapůsobit. Nejlepší obranou je tato slabá místa znát, a jakmile se na ně někdo zaměří, být mimořádně obezřetní. Takové lidi se snažte posuzovat kritičtěji než ty, kdo o vašich slabostech nevědí nebo se vám v tomto ohledu nesnaží podbízet.

Pokud jste přístupní lichotkám, máte to většinou doslova napsané na čele a bývá to vyložená pozvánka pro každého bezohledného manipulátora, který pátrá po kořisti. Vystavíte-li se paprskům jeho lichotek, můžete dopadnout jako při běžném opalování: ze začátku je to příjemné, následky jsou však bolestivé.

Jste-li tak trošku na peníze, můžete se snadno nechat přemluvit k účasti v pochybných obchodních podnicích. Osamělí, finančně zajištění lidé jsou pro psychopaty snadným cílem.

Sebepoznání není vždycky jednoduché. Pomoci vám s tím může hluboká introspekce, upřímné hovory s přáteli a příbuznými nebo psychoterapie.

Jak předejít škodám

Ani mimořádná ostražitost bohužel nemusí být zárukou, že se nestanete kořistí cílevědomého psychopata. V některých případech ani nemáte možnost celou situaci jakkoliv ovlivnit, což je většinou případ různých neosobních finančních transakcí. Obětmi mnoha podvodů se stávají banky, burzovní obchodníci, spořitelny, penzijní fondy a podobné instituce. Individuální investoři nemohou do každodenních operací mluvit, a mohou tudíž přijít o peníze bez vlastního zavinění. Jeden pracovník školní psychologické poradny mi například nedávno rozčileně vyprávěl o investičním bankéři, který připravil jeho penzijní fond o několik milionů dolarů. Sám přitom přišel o několik set tisíc ne z neopatrnosti, ale proto, že se zaměstnanci fondu, kteří dostali za úkol najít důvěryhodného investičního makléře, dali oklamat zkušeným psychopatem.

PSYCHOLOG J. Reid Meloy se při jednom přijímacím pohovoru nechal oklamat uchazečem o práci, jehož životopis se nakonec ukázal jako zcela vymyšlený. „Ale ten samotný pohovor probíhal velice dobře," vzpomínal Meloy v telefonickém hovoru. „Udělal na mě veliký dojem, byl jsem úplně pryč z toho, jak je bystrý. Tu a tam prohodil něco, co mě zaujalo a já si pomyslel: ‚Páni, ten je úžasný. Jak ho jen přemluvit, aby to místo vzal?' Dost dlouho – popravdě mnohem déle, než by mi bylo milé přiznat – mi trvalo, než jsem si uvědomil, že cituje z několika mých nedávno publikovaných prací. Dojem na mě doopravdy udělal, ale čím? Přece mou vlastní ‚genialitou', mými vlastními myšlenkami, na které jsem byl pyšný. Běžný uchazeč by řekl: ‚Četl jsem vaši práci a tohle mě přitom napadlo,' ale tenhle chlapík, ze kterého se vyklubal prachsprostý podvodník, dokázal intuitivně vycítit, co přesně na mě zabere a jak může dosáhnout svého cíle. Pohovor byl pro něj jen příležitost k dalšímu podvodu."

(soukromý rozhovor, duben 1991)

Ty nejsmutnější situace nastávají, když se zmatení a zoufalí rodiče snaží vyrovnat s psychopatickým synem nebo dcerou. Podobně

hrozivé jsou také případy lidí usilovně se pokoušejících najít způsob soužití s psychopatickým partnerem. V takových případech je – stejně jako když se psychopatovi podaří vetřít se do vašeho citového života – jedinou možností pokusit se nějakým způsobem alespoň omezit rozsah škod. Pro většinu lidí to není lehký úkol, ale možná tu může pomoci několik rad:

Vyhledejte profesionální pomoc. Pravidelně mi volají lidé domnívající se, že jejich manžel, manželka, dítě nebo přítel jsou psychopati, a žádají mě o radu. Za takových podmínek jim ovšem radit nemohu. Správné diagnostikování psychopatie ze strany zkušeného klinického pracovníka je časově náročné a vyžaduje si velké množství spolehlivých informací, včetně intenzivního pohovoru s dotyčnou osobou a také přístupu k dodatečným a vedlejším informacím od celé řady zdrojů: zaměstnavatele, rodinných příslušníků, přátel, spolupracovníků, policie a podobně.

Měli byste se ujistit, že odborník, kterého vyhledáte, je obeznámen s literaturou o psychopatii a má se stykem s psychopaty zkušenosti, nejlépe prostřednictvím rodinné terapie a intervence. Pokud je to pro vás finančně dostupné, pokuste se získat názor od více odborníků. Takový postup může být velice frustrující. Zažil jsem nespočet telefonátů, v nichž mi volající, většinou manželka či zoufalý rodič, popisovali, jak se opakovaně snaží najít někoho, kdo by jejich problém pochopil nebo aspoň uznal, že problém existuje.

Příkladem může být telefonát od jisté ženy z Maine, která si o mé práci přečetla v novinách a byla přesvědčená, že její manžel dokonale odpovídá v článku popisovanému profilu psychopata. Z toho, co mi říkala, se zdálo, že má možná pravdu. Už víc než deset let se pokoušela najít odbornou pomoc, napřed u rodinného lékaře a potom u dlouhé řady psychologů a psychiatrů, ale všechno marně. Její manžel vždycky dokázal sehrát tak přesvědčivý výstup, že jejímu vykreslení situace nikdo neuvěřil. Navenek působil tak přesvědčivě a zajímavě, že to nikdo z klinických pracovníků neprohlédl. Zoufalá žena si pomalu začínala myslet, že problém bude v ní samé.

I když budete mít v rukou spolehlivou diagnózu, vaším potížím ještě zdaleka nebude konec. Další krok záleží na konkrétní situaci a měli byste si ho naplánovat s pomocí kompetentního profesionála zběhlého v jednání s psychopaty. Profesní psychiatrické a psycho-

logické organizace většinou mají seznam terapeutů, které vám mohou doporučit. Je také možné obrátit se na místní psychologickou poradnu.

Nedávejte vinu sami sobě. Ať už je příčina vašich potíží s psychopatem jakákoliv, je důležité, abyste na sebe nikdy nepřejímali vinu za jeho postoje a chování. Psychopati hrají s každým podle stejných pravidel – tedy svých vlastních. Ve způsobu, jakým se interakce s psychopatem vyvíjí, se samozřejmě vaše vlastní osobnost a chování nějakým způsobem odrážejí. Pokud se například žena pokusí psychopatickému partnerovi postavit, může to skončit domácím násilím, zatímco žena submisivnějšího typu se jen celý život trápí, co její záletný muž zase podniká. A třetí typ ženy ukončí vztah po prvních známkách potíží a tím to pro ni hasne. Ve všech případech je ale základním problémem psychopatický muž.

Podobně tomu se rodiče psychopatických dětí neustále trápí přemýšlením o tom, jakou roli při rozvoji této poruchy sehráli. Je poměrně těžké je přesvědčit, že velice pravděpodobně neudělali špatně vůbec nic. Možná svým chováním situaci trochu zhoršili nebo vyostřili, ale o tom, že by psychopatii způsobovalo chování rodičů, neexistují žádné důkazy.

Nezapomínejte, kdo je tu oběť. Psychopati často dokáží vzbudit dojem, že tím, kdo trpí, jsou oni, a že za to může jejich oběť. Ve skutečnosti ale trpí mnohem méně než vy, a to z úplně jiných důvodů. Neplýtvejte na ně soucitem: jejich a vaše problémy jsou nesrovnatelné. Ty jejich plynou z faktu, že nedostali to, co by chtěli, zatímco ty vaše z fyzického, emocionálního nebo finančního strádání.

Uvědomte si, že nejste sami. Většina psychopatů má mnoho obětí. Psychopat, který trápí vás, podobně trápí zcela určitě i jiné lidi. Najít je a vyměnit si s nimi zkušenosti a informace by vám mohlo pomoci, i když třeba jen k tomu, abyste si uvědomili, že problém nespočívá ve vás. Vůči psychopatům jsme zranitelní všichni a stát se jejich obětí není žádná ostuda. Smířit se s tím není jednoduché, zejména pokud vás právě někdo podvedl a vám je trapné s tím chodit na policii nebo k soudu. Možná vás však překvapí zjištění, jak velké množství lidí kolem vás je ve stejné situaci.

Vnímejte snahy o získání moci. Mějte stále na paměti, že psychopati mají silnou potřebu psychologické a fyzické převahy nad okolím. Musejí být ve vedoucím postavení, a aby toho dosáhli, využívají svého šarmu, zastrašování i fyzického násilí. V boji o moc se psychopat soustředí jen na vítězství. To neznamená, že byste se neměli pokusit bránit svá práva; znamená to, že toho patrně bude obtížné dosáhnout bez rizika vážného emocionálního nebo tělesného traumatu.

Někdy můžete psychopatovu touhu po vítězství za každou cenu využít ve svůj prospěch. V jednom případě se například mezi jistou ženou a jejím psychopatickým exmanželem po rozvodu rozpoutala dlouhá, nepříjemná soudní bitva o jejich dvě děti. Advokát manželky se domníval, že je dotyčný muž nebezpečný, že mu jde jen o vítězství a o děti ve skutečnosti zájem nemá. Poradil jí proto, aby souhlasila se střídavou péčí. Přesně to muž chtěl, a jakmile „vyhrál bitvu", skutečně už o děti zájem neprojevoval. V tomhle případě advokátovi sice jeho taktika vyšla, ale pokud by muž svá práva uplatňoval, mohlo to mít pro děti potenciálně nebezpečné důsledky.

Stanovte pevná pravidla. Přestože bojovat s psychopatem o moc je vždy přinejmenším riskantní, může se vám podařit stanovit určitá jasná a pevná pravidla (jak pro sebe, tak pro něj), která vám mohou usnadnit život a zahájit obtížný přerod z oběti v osobu chránící své vlastní zájmy. Jednu mou známou jistý výřečný „finanční poradce" zapletl do sítě finančních manipulací a podvodů. Pokaždé, když se s ním o tom pokusila promluvit, přesvědčil jí, že na problému pracuje a že peníze, které jejím jménem údajně investoval, bude mít brzy zpátky. Nakonec se v zoufalství rozhodla, že s ním bude hovořit výhradně za přítomnosti třetí osoby nebo písemně. Tímto způsobem brzy zjistila, že se od něj poctivé odpovědi nedočká, a začala proti němu podnikat právní kroky.

Rozumná, ale pevně stanovená pravidla – typu „co musíš dělat, pokud tady chceš dál bydlet" – mohou být jedinou cestou, jak si zachovat zdravý rozum při jednání s psychopatickým synem nebo dcerou. Pokud ale mají mít taková pravidla šanci na úspěch, musí být jasně srozumitelná a musíte soustavně trvat na jejich dodržování. Specifické postupy vhodné pro rodiče přesahují rámec této

knihy, ale užitečné informace naleznete v knihách uvedených v poznámkách pro dvanáctou kapitolu.

Neočekávejte dramatické změny. Osobnosti psychopatů jsou do značné míry „jako vytesané z kamene". Je jen málo pravděpodobné, že něco z toho, co děláte, povede k zásadní a trvalé změně jejich vnímání sebe a ostatních. Mohou vám slíbit, že se změní, jejich chování se dokonce může krátkodobě zlepšit, ale pokud se domníváte, že dojde k trvalé změně k lepšímu, čekají vás většinou dlouhá léta plná zklamání. I přesto, že se někteří psychopati s postupujícím věkem „zklidňují" a v důsledku toho je život s nimi o něco snazší, zůstanou ve většině případů stejní jako vždycky.

Celý problém je mimořádně tragický, pokud se jedná o vaše dítě. Rodiče hledající pomoc a porozumění putují mezi odborníky a institucemi, málokdy s příznivými výsledky. Převážně neúspěšné pokusy pochopit a zvládnout vlastní dítě je stojí obrovské množství energie a finančních prostředků. Ve většině případů mají před sebou léta trápení plných neustálých potomkových žádostí, aby ho dostali z nejnovějšího průšvihu.

Snažte se omezit rozsah způsobených škod. Psychopatovi se může podařit rozbít vaši sebedůvěru a někdy vás – a vaše přátele – dokáže přesvědčit, že vlastně ani nejste hodní jeho času nebo dokonce, že vám samotným „přeskakuje". Čím víc budete ze své osobnosti investovat, tím víc vás bude psychopat, hnaný nenasytnou touhou po moci a nadvládě, využívat.

Pokusy o přizpůsobení beznadějné situaci (obvykle kapitulací, tím, že se smíříme se svým životním údělem nebo že obětujeme vlastní identitu) obvykle nikam nevedou a je lepší si uvědomit, že pokud máte emocionálně a fyzicky celou situaci přežít, musíte vzít svůj život do vlastních rukou. Je to těžký a někdy i nebezpečný krok, který vyžaduje spolehlivou profesionální pomoc – psychologickou i právní.

Pokud jste ovšem rodičem mladého psychopata, nemůžete samozřejmě své dítě jen tak odepsat. Budete muset trpělivě spolupracovat s učiteli, poradci a terapeuty zkušenými v této oblasti a smířit se s tím, že očekávané výsledky budou skromné.

Využijte institucí a sdružení nabízejících pomoc. Ve chvíli, kdy vás situace dovedla k ověřování diagnózy, už nejspíš tušíte, že před sebou máte dlouhou a náročnou cestu. Než se na ni vydáte, měli byste si zajistit veškerou možnou a dostupnou podporu.

Existuje řada organizací, které pomáhají obětem trestných činů pochopit své postavení a vyrovnat se s ním. Možná jejich prostřednictvím zjistíte, že nejste ve svém trápení sami, a můžete si s podobně postiženými vyměnit zkušenosti. Ve většině měst je možné vyhledat krizové poradny pro oběti domácího násilí, pro děti s problémovým chováním a podobně. Tyto instituce vám mohou být velice užitečné. Ze všeho nejvíc bychom ale potřebovali podpůrné programy sestavené konkrétně pro oběti psychopatů. Snad tato kniha pomůže při jejich vzniku.

Epilog

Vědci hodnotící dostupnou odbornou literaturu na dané téma většinou skončí závěrem, že je třeba ve výzkumu dále pokračovat. Já udělám totéž – a to ze dvou důvodů.

Tím prvním je, že i po více než sto letech klinických studií, spekulací a vědeckého zkoumání zůstává psychopatie stále záhadou. Některé z nových poznatků nám poskytují lepší náhled na povahu této poruchy, a její podoba se nám tudíž jeví poněkud zřetelnější. Skutečností však zůstává, že ve srovnání s jinými závažnými klinickými poruchami se na psychopatii soustředí jen poměrně malá část systematického výzkumu, přestože je tato porucha odpovědná za více společenských škod než ostatní psychiatrické poruchy dohromady.

Druhým důvodem je, že než se snažit pozdě napravovat už vzniklé škody, bylo by mnohem rozumnější usilovat o hlubší pochopení podstaty této stále nejasné poruchy a o nalezení účinného způsobu intervence hned v jejích počátcích. Jinak nás čekají další a další mohutné investice do soudů, vězeňství a následného dohledu a budeme i nadále ignorovat trápení či prospěch obětí. Náš soudní a vězeňský systém každoročně vydává miliardy dolarů na pokusy o „převýchovu“ nebo „resocializaci“ psychopatů a jiných chronických recidivistů. Tyto termíny, tolik oblíbené mezi politiky a vězeňskými činiteli, jsou bohužel spíše jen prázdná hesla. Nepotřebujeme se naučit psychopaty resocializovat, nýbrž socializovat. A to bude vyžadovat velké úsilí v oblastech výzkumu a rané intervence.

Pokud se však naší společnosti nepodaří hrozivé tajemství psychopatů vyřešit, budou sociální a finanční dopady ohromné. A právě proto je naprosto nezbytné, abychom ve svém pátrání neustávali.